

Lamberti Hortensii Montfortii historici, De bello Germanico libri septem : In quibus, & breuitate & elegantia singulari, non pauca, a? Sleidano & alijs huius historiæ scriptoribus uel prætermissa, uel non paulo aliter commemorata hactenus, diligens Lector inueniet, ut qui post omnes alios, his quoq[ue] summo studio cognoscendis uacauerit, haud leue sit facturus operæprecium. Accessit rerum & uerborum in iisdem præcipue? memorabilium index.

<https://hdl.handle.net/1874/424236>

W

4

L A M B E R T I

HORTENSII MONT-
FORTII HISTORICI,

De bello Germani- co libri septem:

*In quibus, & breuitate & elegantia singulari, non
pauca, à Sleidano & alijs huius Historiæ scriptori-
bus uel prætermiffa, uel non paulo aliter commemo-
rata hæcenus, diligens Lector inueniet: ut qui post
omnes alios, his quoq; summo studio cognoscendis ua-
cauerit, haud leue fit facturur operæ
precium.*

Accessit rerum & uerborum in ijsdem præ-
cipuè memorabilium
I N D E X.

B A S I L E Æ.

1 5 6 0.

LAMBERTI HORTENSII
MONTFORTII HISTORICI IN LI-
bros historiarum de bello Germanico, ad am-
plifs. Ordinem Senatorium Reip.
Dauentriensis,

P R A E F A T I O.

IN principio Operis no-
stri, de bello Germani-
co, in uniuersum præ-
fandum duxi, id me ma-
ximè omnium memo-
rabile, quod in Germa-
nia unquam intestinũ
gestum fuit, scripturũ: quod ducibus Ioan-
ne Frederico Electore Septemuiro, & Phi-
lippo Hessorum Lantgrauió, Cõfœderate
ciuitates & Principes Germaniæ cum Ca-
rolo Q. Cæsare gessere. Nam ut nunquam
Germaniæ pars maiores ualidioresq; co-
pias in unum contulit: ita Cæsar, qui uicit
ad ultimum, periculo propior, diu ancipiti
Martis alea fatigatus fuit. Sed dissimiles
belli artes erāt. Nam cùm Cæsar initio bel-
li, per menses aliquot cunctando, operien-
doq; Belgicas copias, quæ tardius aderant,
a 2 castris

P R A E F A T I O.

castris se contineret, neq; dubiæ fortunæ euentum pugnae uellet committere, hostibus pecunia in stipendiũ præsens deficere cœpit. Contrà, Principes gentium Confœderatarum, quibus Cæsaris artes haudquam ignotæ erant, maioribus uiribus in oppugnatione castrorũ sine effectu occupati, quàm animis, summã pugnae in euentum ancipitis fortunę cõferre ausi non fue-
re: haud dubiè superiores futuri, si in imparatum statim, & expositũ ad cladem, omnes uires conuertissent. Sed duo potissimum uidentur mihi his uictoriam læua mente præpeditam è manibus extorsisse. Vnũ, quòd cùm duo pari potestate, æquato imperij iure, essent, in gerendis rebus, in consultando, deliberãdoque, in diuersum ferè sententijs rapiebantur. His curis in eo ardore accessit Scherteli Augustani auctoritas, hominis sub Germanici belli recentis initium apud populares suos supra magistratũ existimatione nominis ob rei militaris peritiã celebris, qui belli ducibus præeundo plura penè quàm illi facinora perpetrabat: ut appareret, maiora eum, si per
omnia

PRAEFATIO.

omnia sui imperij belli negotium fuisset, animo agitasse. Sed (ut plerunq; fit) deterior sententia meliorem sæpe uicit. Alterum, fatum nescio quod, quo res mortali- & consilia humana quamuis callida & reguntur, & miscentur. Etenim uarijs curis anxio Cæsare, sub aduentum Maximi liani Burani, qui nõ sat maturè accedebat, quo ceu anchora sacra nitebatur, modicis præfidijs septus, omnem armorum terro- rem ac uim in illum per hosticum, & infe- sta uiarum omnia ductantem, conferre po- tuissent. Hac occasione neglecta, neq; Cæ- sare adoriebãtur, neq; Burano uiam in- tercludebãt, quo minus illius potentia hu- ius accessione augetur: cùm antea haud dubia spe sedentis, expectantisq; in dies co- pijs debellari potuissent, quod cõiunctis co- pijs factu difficile postea fuit. Auctus iam Cæsar ijs quę Buranus adduxerat, Belgicis armis, plura consilio quàm ui, cunctando, trahendoq; bellum, & ad postremum con- ciliando clemẽtia ciuitates in amicitiam & pacem, gessit. Alij contrà, tumultuose omnia gerere, missilibus assiduò tonitrua-

PRAEFATIO.

re, hostium castra quater, aggeres & ualla
 cōtinua globorū grādine uulnerare, castra
 sæpe mutare, nihil operæ precij facere: de-
 niq; non cōferre (id quod Cæsar optabat)
 uires illius ualidiores in præliū, etiam tum,
 ubi accessione ac supplemento Buranici ro-
 boris creuit. Erat is uir belli artibus cla-
 rus, uirtute singulari, animo intrepidus:
 quod satis, flumen Rhenum transgressus,
 cū hostium abeuntium cedentiumque
 retro uestigijs insisteret, declarabat: & au-
 thoritate, propter seuerā in re militari di-
 sciplinam, pollens. Primus in hostes, qui-
 bus formidabilior erat quā credere est,
 inuehi, eorum obequitare castris imperter-
 ritus, stationes ingēti tumultu turbare, mo-
 dō frontē agminis uadētis in hostem pro-
 tegere, modō tergum suorū ne carperen-
 tur claudere. Hinc Cæsari non solum cha-
 rus, ut nulli regulorum Italorum, Hispano-
 rum ue, quorum castra plena erant, plus fi-
 deretur: uerum etiā perfecto bello, ab eo
 amplissimis præmijs ornatus fuit. In com-
 parādis prouincijs, Transisielana cum Gro-
 ningenfi & Phrisia, beneficio Cæsaris illi
 obuenit:

PRÆFATIO.

obuenit: quòd eæ maximæ omniũ, ac durissimæ uirum acrem ac impigrum postularent. Has iurisdictiones tanta prudentia & authoritate, moderationeq; administrauit, ut in amicitia & fide, consilio magis quàm ui retineret: efficeretq;, ut in togata ea gubernatione, non minus quàm in bello, clarus haberetur. Si quod stipendium inusitatum illis gentibus uisum fuisset imperari, illiq; sua patria iura pertinacius tuerentur: ipse Buranus omnia in bonam partem apud Principẽ uertere: suis, quod poterat, patrocinari: in ocio deniq; & in magno flore prouinciarum suarum res cõtinere. Pacis belliq; artibus omnibus prioribus præfectis par: posterioribus uerò sollicitando alias, retinendoq; acceptas sub imperio gentes. Sed ut nulla præclara, nescio quo fato, sunt diuturna, sed festinata maturitate occidunt: ita hic uir breui pòst, quàm è bello Germanico in Belgium reuersus esset, publico ferè omniũ, sed maximè populi Transisielani luctu, rebus humanis subtractus fuit: lōgiori uita dignus, qui principi suo in insequutis postea bellis
 utilis

PRAEFATIO.

utilis aduersus hostes esse potuisset. Vi-
sum fuit igitur, amplissimo ordini Senato-
rio claræ Reipub. DAVENTRIENSIS,
hos libros nuncupare: ut legentibus eos,
memoria fortissimi & omnem laudem
supergressi uiri subeat: huncq; unum fuis-
se, à quo Cæsaris salus in hoc bello, ut hu-
mano iudicio loquar, ceu altero The-
seo pependit, passim omni-
bus constet.

LAMBERTI HORTENSII

MONTFORTII HISTORICI

De bello Germanico liber Primus.

An tequam ad principium belli Germanici, quod Carolus Quintus Cæsar, cū Germaniæ potentissimis principibus & populis confœderatis, haud perinde longum, atq; graue & periculi plenum gessit, perueniam, eius originem, quibus de caussis, & per quos fuerit concitatu, tum necessarium, tum utile duxi, quanta poterit fieri breuitate, altius repetere. Nam etsi uno & eodem anno coeptum confectumq; fuit, Gallico tamen magnitudine periculorum, armorum multitudine, claritate ducum, & opibus florentissimarum ciuitatum propè æquari potuit. Res memorabilis cumprimis est: nam cū propter Imperij amplitudinem foris nullum hostem, nullumq; externum bellum haberet, ipsa suis grauida uiribus per intestinum bellum graui uulnere afflicta fuit. Primum omnium satis constat, quantis motibus & procellis Ecclesia à paruis primū initijs, paulatim in Germania per doctrinam Lutheri quassari cœpit. Causa negotij diu diuersis locis, & uarijs concilijs agitata, eò tandem proserpsit, ut cum plausu multarum ciuitatum, & Principum qui eam tueretur fauore, frustra obnitente Cæsare, exciperetur. Cæsar sperans ignem maturè, priusquam in uastum incendium erumperet, à se opprimi posse, conuentum habendum Vuormaciæ Ordinibus Imperij edicit: huc & Lutherum ad causam dicendam, data publica fide, conuocat. Sed cū hic de sententia sua, Treuirensis episcopi & quorundam aliorum principum precibus deduci non posset, à Cæsare paulo post proscribitus fuit. Ille promulgata proscriptione, celsit quidem, idq; è consilio Frederici Electoris, in lo-

cum solum, ne quod colloquium illi, aut cōmunicatio consilij cum ullo mortalium esset: uerū in eo secessu & ocio, libros ad amicos & dynastas indies edere non desijt: sed eos maximē, quorum promptos & pronos ad nouanda rerum ecclesiasticarum omnia animos cognouerat. Interea dum proscriptus latet, Vuittembergæ nonnulla in ecclesia, per quosdam homines nouarum rerum cupidos, conniuenta Electore mutantur.

Cceptum iam tum fuit in Heluetijs, propter religionem & doctrinam, tumultuari. Hoc dissidium ut componeretur, senatus Tigurinus, omnib. ditionis suæ concionatoribus ad cōueniendum in urbem Tigurū diem indixit, ut ibi controuersia de religione disceptaretur. Disceptationem hāc tumultuaria rerum mutatio ibi statim sequuta fuit. Consimilis motus paulo post Argenterati, frustra obstante Episcopo, concitatur. Nec iam Tigurini se intra nouæ doctrinæ septa continebant, sed diuorum simulachra in templis debellare aggressi sunt. Videbant enim, rusticos in agris ueterem religionē obstinatos animis pertinaciter uindicare. Habetur Ordinum senatus Norimbergæ, mox Spiræ. Refertur ab Episcopis de noua doctrina ex hominū animis eruenda, decepti ueteri religione asserēda. Diuersa ab alijs magno certamine sentētia defenditur. Ferdinādus Rex conspiciatus nihil æqui obtineri posse, Ratisbonā cum legato Campegio, & plerisque episcopis, ad habenda separatim comitia discedūt. Ibi decernitur, ut Cæsaris edictū, & Leonis pontificis, de ueteribus Ecclesiæ institutis & ceremonijs seruandis, & antiquandis nouis, ratum sit. Cæsar per id tempus in Hispania, ad motus ibi exortos sedandos, erat. Is ubi accepit quā turbulente Germanorum res essent, & indies tristiora enasci: literas ad Ordines Imperij dedit, quibus haud obscure ostendit, quā acerbē ferret, quod ea quę in comitijs Vuormaciensibus decreta fuissent, segnus exequerentur. Præterea, quod præter suum consiliū, synodum à Pontifice per

fice per legatum in Germania habendam postularint: cum suum esset, id ab eo petere, & obtinere. Neque vero debere totam Germaniam, multo minus totum orbem Christianum, ob unius hominis prodigiosa paradoxa, tot retro seculis damnata, de integro in cōcilium conuocari. Se superstite haud futurum, ut ea labe totam Germaniam inficeret. Ac nisi decretum Vuormaciense sine intercessione omnibus modis tuerentur, armis se id aliquando asserturum. In eandem sententiam eodem tempore literæ à Cæsare ad ciuitates primi nominis allatæ sunt. Motus inter ista rusticorum, & defectio à suo magistratu, nouam religionē illorum insigni inuidiâ onerauit. Tumultus hæc causâ prætexta fuit. Quòd iã multos annos intolerãdis uectigalibus à principibus & magistratibus grauarentur. Hac procella exiguo admodum momento sedata, alia in Sueuia, & propinqua Germaniæ parte ad Danubium rusticorum tempestas est exorta. Duas hi seditionis causas obtendebant: unam, quòd obstinauerant religionem nouam nuper introductam armis tueri: alteram, quòd oneribus uectigalium & tributorum à principibus leuari, & in libertatem uindicari uolebant. Creuit ista hominũ turba paucis diebus, affluente undiq; indies sceleratorum sentina, in copias innumerabiles. Pugnatur cum his uario Marte, diuersis locis. Faciunt inducias ciuitates: agitur & de pace, ut ab armis discedant: exhibentur postulata. Hac rusticorum multitudine dilapsa, alia mox colluuiò, non paulò illa maior, circa Franconiam confluxit. Hi breui non modò agros, sed oppida etiam, suæ ditionis fecere. Capiunt oppidum Vuinspergum uel: ac nobilitate partim cæsa, partim capta, Comitem Ludouicum Helfesteinum, qui Maximiliani Cæsaris filiam notham uxorem habebat, horrendo supplicio, duobus hastatorum ordinibus mediũ trucidarunt. Bisariam inde partuntur copias, inopia annonæ: partim in agrũ Vuirtembergensem, partim in Franconiã discesserunt.

At ijs qui in Vuirtembergensem agrum populabundi irruerāt, à Sueuici fœderis Duce breui deletis, de percussoribus Comit̃s Ludouici atrox sumptum est supplicium. Vastatur incendio, quod caperāt, oppidum Vuinspergum. Reliquæ copiæ, quæ Franconiam infestè peruagabantur, quantum castellorum & monasteriorum obuium erat, captis incensisq; etiã urbibus, euerterunt. Extinctis his rusticorum copijs à Trucesio, fœderis Sueuici duce: alia excetra in Lotharingia subito apparuit. Multitudo hæc ex Alsaticis & Lotharingis conflata erat. Hac quoque mira celeritate fusa, alia, diuersa à superioribus, quæ fauces uallis Vuileræ infederat, ad interuersionem magno prælio superata fuit. Potuissent tot clades acceptæ alijs documẽto fuisse, nisi uana spe libertatis lactati, prudentes ac uolentes in uoluntarium exitium læua mente ruisent. Ad Petersheimum in agro Vuormaciensi alia colluuius se collegerat: ad eam affluerant, qui ob æs alienum domo agrisq; cesserant, homicidæ, exules, & fex hominum id genus. In hos Palatini, Lotharingi & Treuirensis equites immisi, cédunt, fugantq; ac palantes in fuga passim interficiunt. Hæ seditiones armatæ non iam se continebant in agris, sed in urbibus quibusdam ad arma aduersus religionem & magistratum quoque concursum fuit. Inciderunt hi motus in annum uigesimum quintum. Eodem tempore Tigurinus senatus, inter eos motus, facto senatusconsulto, multa ueteris religionis & ceremoniarum, auctore Zuinglio abrogauit. Simul que inter hos turbines exortus fuit Thomas Muncerus, homo confidens, audax & nefarius, & horrendæ doctrinæ author. Collegam is habebat Phiferum quendam, effrontem, & ad quæuis audenda paratum. Hi contracta agrestium manu, armis omnem nobilitatem è Germania expellere conantur. Is tumultus quoniam ad omnium regnorum uastitatem spectabat, Ioannes Elector Saxo, qui fratri Frederico morte postea sub-

subtracto successit in septemuiratum, Georgius eius pa-
 truelis, Lantgravius Hessiæ, Henricus Brunsvicensis,
 & Albertus Comes Mansfeltius, cōsociatis armis, pro-
 cella equitū immissa, universas eas copias ad Franchu-
 sium fundunt. Capiuntur & tumultus capita, Munce-
 rus & Phiferus, inter reliquos captiuos: in quos gladio
 animaduersum fuit. Literæ per eos dies à Cæsare ex
 Hispania opportunè medijs his turbis superuēnere, qui-
 bus dies habendorum comitiōrū de arduis Imperij ne-
 gotijs Augustā indictus fuit. Sed illa tempestas haud
 quieuit in Ecclesia. nā paulatim alij homines opici post
 alios oriuntur, qui somnia pro oraculis edere, seq̄ affla-
 tos dicere ausi fuere. Et Carolstadio tū temporis, pro-
 pter dogma nouum, aqua & igni à septemuiro Saxone
 interdictum. Hoc ipso anno mutata fuit Prussorum
 reipub. forma & religio, cum Germania passim seditio-
 nibus quateretur. Alia comitia à Cæsare per literas
 ex Hispania Spiram edicuntur. Ferdinandum fratrem,
 ut legatum, ei conuentui præfecit. Dies seruaturo anno
 insequenti, qui fuit uigessimus sextus. Recitantur ibi li-
 teræ Cæsaris, quarum summa erat hæc: Vt religio Eccle-
 siæ uetus, à maioribus accepta, integra apud omnes ha-
 beretur: nouata omnia abolerentur. Si qui contrā irent,
 iuxta decretum Vuormaciense multarentur. Princi-
 pes inter se, quos dixi Protestantes appellatos, rem in
 deliberationem uocarunt: permiseruntq̄ rerum sum-
 mam Lantgrauio, Sturmio, & Cresslo Norimbergensi:
 quod inter eos conueniret, id ratum postea, cum in con-
 silium referrent, se habituros. Conuocantur rursus pau-
 lo post, à Cæsaris legatis, quorum princeps erat Rex,
 circa principiū mensis Augusti. Ibi rex se audiuisse que-
 ritur, inter aduersarios esse, quorum permissum esset iu-
 dicio, quid ratum firmumq̄ habituri essent. Præcaue-
 rent hi, ne communicando priuata consilia, & interce-
 dendo decreto Vuormaciensi, Cæsaris animum irrita-
 rent. Leguntur ibi rursus literæ à Cæsare allatæ. His

uetabatur, ne quid ceremoniarum, ne quæue religio se
 absente mutaretur, externæue assumeretur. Se Romam
 ad Pontificem iturum, ut cum eo de synodo cogenda
 agat, ut in ea omnis controuersia disceptetur. Ad ea
 principes aduersarij, & ciuitatum legati, uelle se obedi-
 enter, in omnibus Cæsaris uolūtati permittere: sed cū
 controuersia de negotio religionis indies magis ac ma-
 gis augeatur, id quod illic edictum decretum ue esset,
 hucusq; propter periculosos motus, qui interea exorti
 fuissent, seruari non potuisse. Quod uerò Cæsar de sy-
 nodo promittat, nihil esse: cum fama constans, neq; om-
 nino uana esset, Pontificem cum Gallo & Venetis arma
 fœdere confociasse, & bellum Cæsari moliri. Proinde
 recte ac ordine fore, ut Cæsar certior de statu & pericu-
 losis motibus Germaniæ fieret. E re Imperij esse, si con-
 cilium in Germania indicatur: quemadmodum in No-
 rimbergensi comitio placuit. Postridie de monachis
 mendicis quædam relata fuerunt, sed sine effectu. Di-
 uulsis hic animis in duas partes, tandem è consensu om-
 nium huiusmodi sit decretum: Intra annum uertentem
 synodum Germaniæ, uel (si ita uideretur) totius orbis
 cogendam: & Cæsarem ex Hispania in Germaniam, tur-
 barum componendarum causa reuocandum. Interea
 ecclesiarum status, ut nunc se habent, in sua cuiusq; di-
 tione integri manerent: utq; eos Deo ac Cæsari proba-
 turi essent. In hoc comitio prima belli scintilla emicuit,
 quod post in magnum incendium erupuit. Saxo cū
 uideret tot comitijs habendis nihil promoueri, & Epi-
 scoporū partes potentiores esse, quàm quibus ipse par
 esse posset, si ad uim res tandem spectaret: Hesium secre-
 tō conuenit de fœdere sanciendo. Adsciscunt legatos
 Argentoratensium, Norimbergensium, & Augustano-
 rum, cum quibus hoc consilium communicant. Mo-
 nentq; simul, ut maturè suis rebus consulerent. Non es-
 se obscurum, quid Episcopi parturirent. Fœderis in-
 eundi formulam huiusmodi conceptam proposuerunt.

Sireli-

Si religionis causa aliquis omnium in periculum deduceretur, uim iniuriam ue acciperet, auxilijs mittendis inuicem adiuuaret. Neq; illud dubium esse, quin Francfortienses, Ulmensesq; idem essent facturi. Ad ea legati ciuitatum responderunt, eius nihil in mandatis se habere, sed uelle referre. Hæc comitia inde, defectio à ueteri religione in Allobrogum finibus sequuta est. Quorum uestigia Basilienses, Argentoratensesq; ingressi, omnia propè sacra mutarunt. Spiræ inde habita sunt comitia ad Idus Martias, anno uigesimo nono, in quibus cum Cæsaris legati de quibusdam obstinatis, qui novos ritus in Ecclesiam inueherent, cum querela retulissent, tandem ad hunc modum decernitur: Qui ueterem religionem adhuc tuerentur, constantes in ea usq; ad proximam synodum, de qua bonam spem conceperit Cæsar, perseuerarent. Rursum, qui à noua semel suscepta sine graui rerum publicarum suarum detrimento ac motu declinare non possent, in ea moderatè se gererent, nihil nouarent insuper. Anabaptistas nuper exortos, qui sua pertinaciter defenderēt, ferro & igni persequerentur. Verinq; ab omni iniuria, & dando damno religionis causa, abstineretur: neminem conuicijs lacerarent: transfugas neutri hospitio domoue exciperent: contra decretum hoc qui molirentur, in proscriptorum album referretur. Huic decreto intercedunt Saxo & Hesus: & præter hos, Brandenburgensis, Lunenburgenses duces, & Comes Anhaltius. Hi suam intercessionem, ut rectè atque ordine factam, tuentur. Et communicato consilio cum ciuitatum legatis, societatem iungunt. Ciuitates autem erant hæ: Argentoratum, Ulma, Constantia, Norimberga, Meminga, Vuinsemium, Rutelinga, Campedonium, Hailbruna, Lindauia, Ilna, Vuissenburgū, Norlinga. Per eos dies inter Heluetios civili bello tumultuatum fuit: ac nisi Argentoratenses opera ac studio suo intercessissent medij, iam duæ acies armaræ infectis signis concurrissent.

Mittun-

Mittuntur à principibus & ciuitatibus, quas modò memorauimus, legati extemplò ad Cæsarem, quem tum ex Hispania in Italiam reditum parare acceperant, ut præfentes rationem decreti repudiati ante triēnium, ei exponerent. His cùm nihil pacatè ac benignè responderetur, domos quiscq; suas unde uenerant reuersi, ad Principes & Senatus rem omnem detulerunt. Norimbergenses, qui omnium primi literas à suo legato Cadeno ex Italia acceperant, cognito responso, & Cæsaris uoluntate, celeriter rem omnem Saxoni, Hesso, & socijs ciuitatibus per literas denunciant. Tum demum illi nihil amplius cunctandum arbitrati, (imminens enim infortunium prospiciebant) conuentui diem Smalcaldiam sub finem Nouembris indicunt. Ad eum diem conuenerunt frequentes paulo antè memoratarum ciuitatū legati. Principes quoq; Saxo cum filio, Hessus, Ernestus & Franciscus Lunenburgenses fratres: & legationes Georgij Brandenburgensis. Vlmenses tamen, & Argentoratenses, de fœdere ineundo nihil in mandatis se habere responderunt. Vnum enim hoc superiori conuentu in deliberationem missum fuisse, de auxilijs mittendis, si quis propter religionem periclitaretur. licet clam non esset, quid Cæsar, quid Ferdinandus, & alij occultè molirentur. Proinde rectum uideri, ut quiscq; ad suum Senatum de fœdere sanciendo referret, ut decerneretur quid fieri placeret. Variatibus sententijs, cùm de fœdere inter eos non satis conueniret, tandem aliarum ciuitatū legationes acciri placuit. Possè fœdus aliquod concipi, & iniri, si doctrina, si religio eadem per omnia probaretur omnibus. Reb. infectis hac lege discessum est, ut qui eandē & doctrinam & religionem uellent suscipere, in octauum Id. Ianuar. anni sequentis Norimbergam conuenirent. Interim Argentoratenses cum uicinis Heluetiorū ciuitatibus, eandem ferè religionem tutantibus, fœdus ineunt. Norimbergam ubi conuenere, nihil egere: quòd Cæsar, qui tum temporis

temporis à Pontifice in Imperium inaugurabatur, sub uernum tempus comitia habiturus crederetur. Interea quisq; mature deliberaret, quid in illis proponere placeret. Breui post Principes, & ciuitatū legati frequentes Augustam conuenerunt, ad Cæsarem ex Italia post inaugurationem reducem excipiendum. In his comitijs multa à Cæsaris legato de Turcica calamitate, uastatione regni Hungarici, populatione agri Viennensis, de bello faciendo Turcis, ubi de scripto dicta fuissent: ad ultimū de discordia, propter religionis negotiū, de motibus nuper exortis, & de contemptu decreti Vuormaciensis grauiter uerba fecit: iussitq; singulos, quæ uiderentur, proponere. Ibi principes, de quibus paulo antè dictū est, omisso responso de mittendo auxilio aduersas Turcam, Cæsarem orarūt, ut suam confessionem, quam scripto complexi fuerant, benigne audire uellet. 1530 Acceptit Cæsar postridie, & in frequenti senatu uaria de religione disceptata sunt. Conuocantur ad Cæsarem ciuitatū legati, agunt ijs gratia, qui à fide decreti nō discessissent. Deinde reliquis causam dicere iussit, quā obrem decreto Vuormaciensi non paruissent. Illi deliberandi spacio impetrato, causam quidem dicunt, sed qua Cæsari haudquaquam fuit satisfactum. Simul Cæsar consilio cum legato Pontificis communicato, ad scriptum Saxonis & Hessi respōsum decreuit: ut, qui irent contrā, intercedere ue conarentur, & non parerent, in proscriptorū album referrentur. Refutatur eorum confessio (quæ postea Augustana appellata fuit) à Theologis quibusdam. Elector Saxo nulla mora refutationis exemplum à Cæsare sibi tradi postulat. Haud recusauit id Cæsar quidem se facturum: at ea lege, ne euulgaretur typis excusum, ut fenestra nouis digladiationibus præcluderetur. Negare illi, se ea lege accepturos. Eò tandem res deducta fuit, ut septem utrinq; deligerentur, qui ad controuersias reconciliandas uiam aliquam, si fieri posset, inuenirēt. Hinc à Cæsare & Pontifice lecti sunt,

b episco-

episcopus Augustanus, Henricus Brunsvicensis, duo iuriscōsulti, tres theologi, Vuimpinus, Eccius, & Cochlaeus: inde, Georgius Brandeburgensis, Ioannes Fredericus Saxo, totidem iuriscōsulti, & totidem theologi, Melanchthon, Brentius, & Schnepsius. Ex his septenis (credo ut minus turbarum esset) terni lecti sunt. Sed cū nusquam fermē inter eos conueniret, tentatis arte separatim, sed frustra, Ducum animis, ut à suscepta religione desciscerent: ita decreuit Cæsar, ut usque ad decimumseptimum Calend. Maias anni sequentis, sua ipsis sacra manerent integra omnia: at interea nihil nouarent amplius: nihil nouorum librorū in lucem ederetur de religione: nullos pellicerent in doctrinæ suæ societatem: in Anabaptistas animaduernerent. At Saxo, qui facile princeps ab ea parte erat, decretū hoc non approbavit, neque socij eiusdem confessionis receperunt. Tum Cæsar: Nisi, inquit, parueritis decreto, infortunium estis habituri. Ita post longam dimicationem, nulla re memorabili perfecta, haudquaquam pacatē discessum fuit. At Hesus cū uideret quid Cæsar moliretur, celeriter cum Tigurinīs, Basiliensib. & Argentoratens. amicitiam & societatem ita adiungit, ut si quod infortunū aut aduersi quidpiam propter religionem alicui cōcitaretur, inuicem pecunia in stipendium militum, uel peditum equitumq; auxilijs mittendis iuuant. Vocatur inter hæc per literas Coloniam à Cæsare Saxo, ob dubia quædam Imperij negotia. Ille suspicatus eo prætextu aliud parari, extemplo in omnes partes ad Principes & socias ciuitates literas dat, quibus diem xxij Decemb. ad cōueniendum Smalcaldiam fœderis icendi causa edixit, priusquam impræmeditati & imparati occuparētur. Seruatur ab omnibus dies: conceptumq; est fœdus hic, quod postea à loco Smalcaldicum fuit appellatū, ipsiq; cōfœderati Smalcaldici dicti in historia fuere. In hoc fœdere, præter Saxonem Electorem & Hessum, erāt Gebartus & Albertus Mantfeldij,

feltij, Magdeburgū, & Brema. Carterarum ciuitatum legati ita foedus comprobarunt, uti prius, quid fieri placeret, referrent. Qui uerò ita censuissent, intra sextam hebdomadam rursus illò conuenirent, ut in foedus adscriberentur. Visum quoq; tum fuit, Georgium Brandeburgensem, & Norimbergenses ad foederis societatem sollicitare. Ad hæc placuit, & Danorum regem, Pomeranum, Megelburgensem, Hamburgenses, Embecenses, Northemenses, Francfordienses, Brunswicenses, Gottingenses, Mindenses, Hannobrienses, Hildesemenses, & alias plerasque ciuitates in septentrionalis Oceani littora uergentes, huc quoque per literas inuitare. Placuit item, ut ad Galliarū & Angliæ reges scriberentur literæ, in quibus aduersus calumnias de professione religionis suæ sparsas se purgarent, & doctrinæ rationem redderent: simul orarent, ut Cæsarem ad synodum in Germania cogendam per literas hortarentur: nihil interea duri in Principes & ciuitates Imperij ob religionem decerneret. In hanc sententiã scribunt non solum Principes, sed & ciuitates nonnullæ. Rursum Saxo confœderatos Smalcaldiam cõuocat, ad inuendam rationem defendendi se, si qua uis oboriretur. In hoc conuentu referuntur responsa Danorum regis, & ciuitatum maritimarū, de quibus in foederis societatem pelliciendis superiori conuentu Smalcaldico actū fuerat. Rex ita per literas respondit, ut diceret, sibi non esse integrū per regni sui conciliū, foedus cum quoquã inire. Megelburgensis in excusationē adduxit, legatos suos decreto Augustano admodū nuper subscripsisse: contra eam rem se haudquaquã facere posse. Vt cumq; tamen rerum alea caderet, nihil se hostile contra eos paraturum. Dux Pomeranorum, gubernationem ditio- nis adhuc esse penes fratrem grandio- rem natu: quo uiuo nihil se posse statuere: alioquin in foedus discessurum. Lubecenses, graues sumptus in bellum factos excusabāt, augeri ad hæc ipsis metum, ne Christiernus

b ij rex

rex regno pulsus, rursus bellum faceret. Quod si eveniret, uelle scire, quid auxiliij flagrante bello à foedere expectarent. Lunenburgenses, id se facturos pollicebantur, quod Principi suo placuisset. Inde de ratione belli, de conferenda pecunia in stipendium, de ducibus ad bellum legendis, de auxilijs, & alijs quibusdam consultatum fuit. Desciuerunt hic à foedere, Hailprunum, Campedunum, & Norimberga. In hoc rerum statu, Vlmenses ecclesias suas per Bucerum noua religione instituunt. Respondetur inter hæc confœderatis à Rege Galliarum benigne: Se non solum concordiam & liberam disceptationem cōtrouersiarum in synodo optare, sed etiam liberum accessum & fugam in regnū suum tutam illis aperire, si quid aduersi accideret. Superueniunt literæ à rege Angliæ, quibus pari humanitate illis responsum fuit. Mox Francfurti in conuentu relatum fuit, de Heluetijs in foedus recipiendis. Verum quod illi diuersum in parte aliqua dogma tuerentur, repudiati fuere. Adferuntur simul literæ Saxonis & Hessi in concilium, quæ recitatae sunt, in hanc sententiam: Si uideretur è re foederis esse, Moguntinum & Ludouicum Palatinum uelle apud Cæsarem de pace disceptare. Responsum per literas fuit: Rectè censere se: sed pacem non placere ullam, nisi fiscali actionem prius aboleret Cæsar. Haud abnuuit Cæsar. Quare ad Idus Septemb. Spiræ adesse omnes iussit. Interim, paulo ante eorum comitiorum diem, mittit ad Saxonem, Gulielmum Nassouium, & Nuenarium. Hi secretò cum eo de pace acturi, quinque maxime proposuerunt: si pax placeret, illa reciperet. Saxo, ubi è re sua ea admittere uisum non esset, ad ultimum adiecit, neque se Spiræ in comitijs adfuturum, neque filium commissurum: nisi publica fide sibi caueretur. Augustæ nuper, ac multo antè quædam præter comitiorum rationem sibi accidisse, ob quæ Cæsari parum fideret. Paulò post legati à Moguntino & Palatino Smalcaldiam ueniunt, qui ciuitatum legatis proponunt, ut, si uideretur,

ea de quibus Augustæ non conuenisset, de integro referrentur. Multis hic ultro citroq; iactatis, postremò in hunc modum placuit. Vbi de uoluntate Saxonis & Helli, quorum erat summa inter eos authoritas, facti essent certiores, si ipsi ita censerent, placere diem conueniendi Spiram præfigi. Haud ita multo post, Saxo & Hells Moguntino & Palatino respondent ad ea quæ nuper ut disceptatores proposuerant, in hanc sententiam. Sperare, Cæsarem concilium in Germania coacturum, ut promiserat. In hoc, ut doctrinam de religione uberius explicaturi essent: interim se orare, ut à Cæsare deprecando impetrent, ne interea quid infestè in eos qui eandem doctrinam profiteantur, per iram, aut è consilio aliorum impotenter moliretur. Sin omnino ille in præsentia de pace agi postularet, publica fide cautis ex æquo omnibus, diem ad conueniendum præstitueret: uiros se eruditos secum adducturos, qui confessionem Augustanâ copiosius explicarent, & dictis obscurius aliquid lucis essent addituri. Cùm autem inter ista de comitijs Spirænsibus, propter Turcæ apparatus ad bellum Viennense, nihil fieret, diem conueniendi Ratisbonam in Ianuarium mensẽ anni insequentis produxit. Eodem tempore Tigurinorum cum Quinq; Pagis dissidium, iam aliquot annos oppressum, multo quàm antè infestius efferbuit. Tigurini duobus prælijs magna accepta clade à Paganis deuicti, in quorum altero 1531 Zuinglius cecidit, his legibus pacem fecere: ut ipsi fœdus cum Lantgrauio, Baliliensibus, Bernatibus, & Argentoratensibus nuper ictum abiurarent: Paganis à pacto cum Ferdinando rege inito desciscerent. Neq; ita uerò multo post in conuentu Francfordiensi, in fœdus Goslarienses, Embecenses, ut paulo antè Eslingenfes, adscripti fuere. Tandem uerò, cùm Turca in Austriam cum innumerabilibus propè armatorũ equitum peditũq; copijs irrumperet, Cæsar propter regnorum propinquitatem, metu ne ea procella in hoc dissidio in

1532
 Germaniam effunderetur, Schunfurti pacem ad proximum usque synodi tempus Germanis dedit: ne quis religionis causa cui conuicium diceret, damnum ue daret. In eos qui contra facerent, decreta poena fuit. Illi uicissim parata pace, obedientiam & officium, praeterea auxilia aduersus Turcam Caesari ac Regi pollicentur. Mortem subtrahitur rebus humanis inter ista Elector Saxo: in cuius locum succedit filius Ioanes Fredericus, cum Caesar classe in Hispaniam proficisceretur. Per eos dies Pontifex in Germaniam legatum, cui Caesar & suum adiunxerat, ad Saxonem Electorem, cum mandatis de ratione indicendae synodi mittit. Legatus ubi multa diserte de utilitate ac necessitate Concilij intra sextum mensem denunciandi, & anno post inchoandi differuisset, unum scrupum urgere, inquit, de loco, in quem cogere tur. Nullum Pontifici uisum fuisse magis commodum, propter copiam annonae, & rerum aliarum exuberantiam, quam uel Bononiam, uel Placentiam, uel Mantuam. Vnam earum deligendam uideri. Sumit Saxo & deliberandi & respondendi spacium, dum foederis socios (erant autem in eo foedere ciuitates xxiiij, & Principes tum septem) Smalcaldiam conuocet. Non enim posse se alijs inconsultis, quod ea res suo unius arbitrio libero permessa non esset, priuatim communi omnium nomine respondere. Breui conuenitur frequenter Smalcaldiam. Decernuntur literae ad legatos. His responderunt Pontificis Romani postulatam pugnare cum decreto Imperij Senatus: in quo placuerat, ut in Germania locus concilij habendi deligeretur: idque cum ob alia, tum ut illud liberum foret: alioqui non futurum, si extra Germaniam ediceretur. Hanc legationem biennio ferme post, Caesare iam ab expeditione Africana in Hispaniam reuerso, denunciatio concilij excepit. Legationis princeps in Germaniam missus, in primis ad Saxonem Electorem, erat Petrus Paulus Vergerius, anno trigesimo quinto, Pontifici Romano ob raram eruditionem tum charus adhuc. Quo tempore

tempore Ioannes episcopus Roffensis in Anglia, & regni cancellarius Thomas Morus, securi à rege percussi erant. Vergerius, postquam ad Saxonem legatus uenit, indicat uerbis Pontificis, tempus illud nunc tandem uenisse, quo concilium tantopere expectatum indicatur: neq; uerò solum expectatum, sed orbi propter dissidia in Ecclesia necessarium. Locum designari Mantuam, Germaniæ, quòd Imperij sit, còmodam: & inter primas Italiæ urbes, ex Alpibus descendentibus obuiã. Huc neq; Cæsaris neq; Ferdinandi operam defuturam. Quod si ipse nunc causas quærat, ut impediat, aut recuset uenire, orbẽ tum demũ intellecturũ, nihil ei placere ad pacẽ. Saxo rem cum fœdere se cõmunicaturum ait: petitq; simul, ut mandatũ Põtificis scripto tradat. Adidit inde legatus, alias legationes ad alios reges huius cõcilij edicẽdi caussa missos, se uerò in Germaniã, Cæsari ac Regi locũ placere: & Electori quoq; placiturũ, spẽ bonã se habere. Iam quia fœderis socios consulere opus est, orat, ut primo quoq; tẽpore eam rẽ maturet. Quod ad publicã fidẽ, qua aliã sibi ac suis caueri postulãrat, eã non solũ libẽter dari: sed Pontificẽ obsides etiã daturũ, ut minori metu cõueniant. De ratiõẽ & forma disputandi conuenturũ in cõcilio: Cõfœderati re cognita, Vergerio per literas breui respondẽt: iam antea suã uoluntatem & sententiã Cæsari ac Pontifici declarasse: legitimũ ac liberũ concilium, quale hoc fortasse esset futurum, se uelle. Dolere tamen unum, rabie non humana in se & suos sæuiri. Vitia, quæ ubiq; ecclesias mundassent, prius esse è medio submouenda. Quòd uerò Mantua concilij locus placuerit, mirum uideri: cùm Cæsar ab ijs non esset discessurus, quæ in frequenti ordinum Senatu semel placuissent. Decretum fuisse tum factum, ut in Germaniã synòdo locus deligeretur. Et in hanc sententiam pluribus legato responsum fuit. Vnde haud obscurẽ coarguebant, se è Germaniã exciri nolle. Superuenere eodem tempore Smalcaldico conuentui

1535
 tui legati Regis Galliarum. Hi excusarunt supplicium de quibusdā in Gallia ob nouam religionem sumptam. Nihil illud ad iniuriam Germanorū, aut eius doctrinæ quam ipsi tutarentur, quicquam pertinere. Non negare se quidem, mortalium incuria & oscitantia temporibus superstitiones aliquas in Ecclesiam irrepsisse: sed ceremoniarū nonnullas non esse inutiles omnino. Quocirca, omnes non esse explodendas. Si Germanis in rusticos sequere, quorum tumultus armis oppresserant: si in Anabaptistas seuerè, quòd magistratui non pareant, animaduertere licet, cur idem Regi in suo regno, in nefarios non liceret? Neque uerò necessum esse in præsentia commemorare, quas ob noxas acquisitum sit. Post hæc multa beneuolè de utriusq; gentis cognatione, origine, & animorum coniunctione perorauit. Regem legatos suos ad ipsos ire uoluisse, ut quæ uellet, non per literas, sed per legatos coram ageret. De concilio idem se cum Germanis sentire. Et ea tempora non pati nisi extra Italiam liberum conciliū. Rectum sibi uideri, ut misso Pontifice, concordiam & pacem ipsi inter se ineant, id quod procliuè factu esset, si animis quorundam præter ferociam insitam remissis, nihil obstinatè gereretur. Gratia actæ sunt regi à concione, quòd bene de religione sua sensisset: de utriusq; populi necessitudine, deq; beneuolo erga Germanos animo, ad ultimum, de iudicio de synodi denunciata: à Pontifice ratione, & quid is parturiret. Et quemadmodum Rex contra cõsociatos fœdere nulla auxilia Cæsari esset missurus: uicissim ne se quidè Cæsarem in rebus quæ ad Imperium nihil pertinerent, aduersus Regem, armis aut opibus adiuturos. Secundum ista, legati à rege Angliæ uenerunt: qui in concionem admissi, Regem in regno suo ueterem religionem aboleuisse exposuerunt. Hortari Germanorum nationem, ut secum pergant nouam religionē pari studio uindicare. Pontificem Romanum simulare tantum synodum, sed re diuersum cogitare, Regi gratia eadem humanitate,

manitate, qua Gallo, actæ sunt. Reuocã hic firmaturq; societas, & foedus principum & ciuitatum in annos decem: simul plures adscribuntur, inter quos Angliæ rex fuit. Ab huius legatis in foedere hæc quoq; expressa fuerunt, ne alium concilij locum sibi à Pontifice præscribi paterentur, quàm ipsi Vergerio indicassent. Sin pergeret Pontifex, ut denunciari iussit, eius consilio intercederent. Vt socius foederis esset, ita se defensorem ipsis fore. Si bellum religionis causa ipsis inferretur, rex uim facientis nulla auxilia mitteret, sed in foederis defensionem centena aureorum millia conferret. Reliquos sumptus ipsi facerent. Sed si bellum diutius traheretur, quàm ut ferendis oneribus sufficerent, rex ducenta aureorum millia penderet. Se uerò nõ tantum armis sancitum foedus, sed sanguine & uita etiã tutaturos. Hoc foedus inter regem & Protestantes paulo post arctius per literas coiuuit. Pontifex interea, cognito Cæsaris ex Hispania reditu Neapolim, Vergerium legatum trepidè à Germania missis literis in Italiam reuocat. Quibus is lectis nihil amplius commoratus, quanta potuit celeritate Romam redijt, & ad Pontificem confœderatorum responsa retulit: quid postulauerint, & quid in Senatu Imperij Cæsar ipsis feratur pollicitus. De Lutheri & aliorum reditu ad saniores mētem, nihil esse quod expectaretur, nisi uis armata compellantur. Auditis his Pontifex, exemplo Vergerio mandat, ut pari celeritate Neapolim contendat ad Cæsarem, eiq; ut quæq; acta essent, exponeret. Haud diu ibi cunctatus tum Cæsar, breui Romam uenit. Vbi de bello Turcico & Imperij rebus pleraq; ipse & Pontifex contulissent, de concilio indicendo ita inter eos conuenit, ut diplomate conscripto, quod è dignitate Pontificis esset, Cæsar efficeret, ut potior Germaniæ pars in Italiam se ad concilium sequeretur. Conuenitur à confœderatis secundum hæc Francfortum. Hic recepto in societatem Vuirtenbergensi, deinde Pomoranorum ducibus, Georgio & Ioãne Anhaltis, Augusta,

c Franc-

Francforto, Campoduno, Hamburgo, & Hannobrio,
 legationes ad Angliæ regem decernuntur. Verum prius-
 quam legati proficiscerentur, nuncio adferebatur, An-
 nam reginã adulterij incestusq; prætextu à rege securi
 percussam fuisse. Quamobrẽ à legatis mittendis in totũ
 destiterunt. Prodiit his diebus diploma Pontificiũ, de
 edicto concilio. Protestantes Smalcaldiæ ad medium
 Februarij adesse iubentur. Huc quoq; conuenere pri-
 mi nominis Theologi, quod Heldus Cæsaris orator cũ
 mandatis eò uenturus diceretur. Adfuit breui, atque
 Principibus legatisq; ciuitatum in concionem aduo-
 catis, legationem suam exposuit. Erat commemoratio
 offensæ & indignationis Cæsaris, quod se absente pluri-
 bus in locis, quã cum discederet, status religionis tota
 Germania mutatus contra edictum esset: qua in re lu-
 dibrio se habitum existimare. Gratum tamen unum il-
 lud esse, quod de foedere Gallico & Britannico se per-
 purgassent. Gallorum regem in se moliri bellum, & Tur-
 cã armare in Germaniã, ut dissidio diuulsos opprimat.
 Cæsarem uelle ab ipsis pactas inducias seruari: præci-
 pue quod proximo concilio, quod instaret, omnes con-
 trouersia religionis disceptarentur. Omnes scire, quan-
 to ardore, ut concilium cogeretur, absens præsens insti-
 tisset. Quod ut aliquando inchoaretur, & bonis auspi-
 cijs finiretur, reditum ab expeditione Africana in Hi-
 spaniam maturasse, ut primo uere traiceret in Italiã,
 quo præsens concilio interesset, nisi bello impeditus ab
 eo auerteretur: & tamẽ nullum suum studium à se absen-
 te desideratũ iri. Sperare autem, quoniã ipsi semper con-
 ciliũ dari uoluerunt, quin omniũ consilia & rationes huc
 inclinãte essent, ut nõ solum quantũ dissidiõrũ in Eccle-
 sia esset tolleretur: sed etiã uitia et labes, quibus deforma-
 ta esset, submoueretur. Cupere Cæsare de uoluntate eo-
 rum esse certiorẽ. Nam si nunc restitent, & uenire detre-
 ctet, occasionẽ oblatã prætermitturi: aut si qua excipere
 uelint, aut differre sententiã esset, omnes gẽtes humanas
 haud.

haudquaquam dextram exiltimationem de ipsis concepturas, ut qui turbas quàm tranquillitatem mallent, bellumq; ocio præoptarent. Orare Cæsarem, ut hic paratos se omnes lubentesq; præbeant, quò ipse vicissim studium ac propensam suam uoluntatem erga eos declarare posset. Postquam legatus in hanc sententiam multa perorasset, dimissa concione, Saxonem secreto conuenit, oratq;, ut Cæsaris amicitiam quorundam assentationibus potiozem ducat, eiq; hac in re morem gerat. Cæsarem beneuolentiam ei aliquam saepe uoluisse quidem, sed ob religionis diuersæ negotium declarare non potuisse: quam tamen composito dissidio effusam pariter, & cumulatam experturus esset. Sin ipse uenire recuset, neque legationes mittat, reputet apud se, quantum mali ea irritatio ipsi in posterum allatura sit. Præterea admonuit, ut quemadmodum in comitijs Ratiſbonēſibus placuisset, auxilia aduersus Turcam, qui iam tum in Germaniam irumpere parabat, mitteret. Quod si is à bello destiterit, arma cum alijs in Gallum, qui Allobrogum ditionem ad Imperium spectantem inuasisset, indueret. Adiecit & alia quædam de sumptibus magnis, quos Cæsar in iudicium Imperiale fecerat, communiter tolerandis. Saxo ista se referre uelle, respondit: quòd haud perinde ad se, atque socios, pertinerent. Postquam in concilium uentum est, multa aduersus singula uehementi oratione dicta sunt. Postremò de concilio in Italiam à Pontifice indicto, pugnare cum Cæsaris & Imperij decretis. Neq; ipsis satis liquere, num eum locum alij principes & reges extra Germaniã probent. Causas esse iustas, quamobrem eò recusent uenire: periculum ex æquo omnibus cõmune: insidias, quas Pontifex per cliētes suos ipsis struere posset. Ad hæc, cū negotium hoc sit omnium maximè arduū, quod ad communem omnium mortalium salutē spectet, magnitudinē rei postulare, ut ea nō per legatos transigatur, sed uiris ingenio & eruditione excellis permittatur, quorum aliquis

numerus in Italiam mittendus esset. Molestum admodum fore limites Imperij transcendere, & interea Germaniam praesidijs nudatum iri, & ecclesias aliquot miniftrorum uacuas futuras. Ad ea Heldus: Mantua propterea delectam concilio, quod caeli salubritate, & reru omnium commodis nulli loco esset inferior: tum autem conuehedis com meatibus opportuna. Nihil esse, quod de insidijs & periculo fingerent. Caesarem curaturum, ut ipsis publica fide, datis insuper obsidibus, caueatur. Poposcit per haec legatus catalogu eorum, qui post pacationem Norimbergensem in foedus uenissent. Ad haec, quale, & quorum consilio ictum esset foedus istud. Dum ista geruntur, superuenit forte legatus Pontificius ad Saxonem primum, ut ei concilium denunciaret. Sed cum uideret suam legatione non magni apud eum fieri, Hessi colloquium petiuit. Is per ministrum legato responderi contemptim iussit, non esse uacuum audiendis legationibus. Inde ad inuisendum iter auertit: is tum forte grauitex calculo laborabat. Caeterum quarto inde die post, Helder a confederatis responsum fuit: Pontificiorum conatum huc spectare, ut Caesarem contra foedus concitent. Initum autem id esse, non ad iniuriam inferendam, sed ad uim depellendam spectare. Quod ut disturbetur, illos enixe operam dare. Diploma Pontificis longe aliud sentire, quam uoluntas Caesaris esset. Illud argumento esse, quod nouam ille religionem ante diem concilij condemnaturus esset. Id uero haudquam uoluisse Caesarem tot comitijs ordinum Imperij. Quod uero ad locum, quo orbi Christiano non esse comodiorem diceret, diuersum re ipsa apparere: nullum Germania ad conueniendum undique aptiorem. Alios reges ac principes per legatos sua munera obire posse: se uero cum suis theologis ipsos conuenire oportere. Bellum super haec in Italia flagrare. Ducem Mantuanum doctrinae suae infestum hostem esse: fratrem habere Cardinalem non in postremis, Ciuitates in Germania esse

haud

haud minus claras, quàm sit Mantua: necq; minus iusticia & æquitate celebres, id quod Cæsarem non lateret: cuius unus hic semper fuit scopus, ut uitia & errores, quæ temporibus in Ecclesiam irrepserunt, extirparentur: eius rei ne mentionem quidem semel factam à Pontifice in diplomate. Iam ut maximè Cæsar adsit in concilio, si reges, quantum eis concederetur à Pontifice & Cardinalibus: Proinde se Cæsarem orare, ne indignè ferat, si eum locum, ut suspectū, & ad insidias paratū, prudenter declinent. Naturam non tantum hominibus, sed brutis etiam id in seuisse, ut sibi à periculis & insidijs caueant. Reputandum esse, quid in Constantiensi concilio Sigismundo Cæsari à Patribus de publica fide data responsum fuerit. Exempla docere posteros, quatenus hominibus sit credendum. Cum hoc responso dimissus Heldus, ad Cæsarem redit. Cogitur concilium interea. Sed cum bellum Turcicum hinc, Gallicum illinc arderet, nihil memorabile actum fuit. Conuenitur in Germania Brunsvicam à Ducibus, & ciuitatū legatis. Huc quoq; Daniæ rex uenit: & quorum gratia adfuit, coram egit. Nouauerat is nuper in regno suo, exëplo Germanorū, religionem: & ad imbuendas ecclesias noua doctrina, è Vuittembergæ Pomeranum exciuerat. In fœdus & rex hic adscriptus fuit. Fœderis societate petiuit Prussiæ Dux: sed quia in proscriptorum tabulam à Cæsare relatus erat, dare societatem illi recusarunt. Saxo Mauritium, quod pater eius in confœderatorum numero esset, sibi adiunxit. Heldus animaduertens, confœderatorum opes & potentiam in dies magis atq; magis augeri, Cæsari author fuit, noui fœderis faciendi cum alijs diuersæ religionis assertoribus Principibus. In eo scripti fuerunt, Cæsar, Ferdinandus rex, episcopus Moguntinus, Salsburgensis, Gulielmus & Ludouicus Bauari, Georgius Saxo, Ericus, & Henricus Brunsvicësis. Et huius fœderis causa fuit, ut, si ab alijs qua uis aut iniuria ueteri religioni fieret, ad eam armis uindicandam

statim præsens auxilium adesset. Ictum in annos undecim, Sanctumque foedus appellatum fuit. Mittuntur legati à confœderatis ad Cæsarem, qui post honorificam gratulationem reditus ex Hispania, de iniurijs aduersariorum, præcipue Henrici Brunsuicensis, à quo magnis calumnijs, quasi bellum aduersus Cæsarem molirentur, traducerentur quotidie, questi fuere. Eius scribam à Lantgrauio circa Cassellum, ad Principes quosdam missum cum literis, interceptum fuisse: è quibus, ut iudico, eorum consilium detectum fuit. Conatum illum contra Lantgrauium, eiusque socios, Cæsarem & alios plerosque Principes, ut literæ indicabant palam, concitare. Illos conquississe milites: quorum exemplo se quoque copias comparasse, ut si arma inferrentur, uim illatam propulsarent. Mittitur & secunda legatio ad Gallorum regem, oratum, ne quem doctrinæ & religionis Germanorum causa infestè persequeretur. Paucis inde diebus post, literas Cæsar ad Saxonem & Hesium dedit. In his ostendit, dissidium religionis necessario componendum esse: quo diutius cessaretur, hoc grauius discrimen reipublicæ imminere. Comitia habere Spiræ constituisse cum fratre, in postridie Non. lunias, ut maturè euerfioni occurreretur. Aut si pestis ibi fauere pergat, aliò, quò fratri uideretur, indicenda esse. Quò igitur periculorum securi adessent, publicam se dare fidem. Quod si per ualetudinem non liceret, legationes illi suas mitterent. Eandem pacem permitti omnibus, quæ Norimbergæ data fuisset. Ad ea illi per literas: Gratum esse, Cæsarem pacem & concordiam uelle conciliare: sed scire se, Regi hanc concordiaë uiam tot habitis comitijs placuisse, ut legitimo concilio in Germania negotium disceptaretur. Id non posse angusto temporis spacio fieri. Et Francfurti de ratione colloquij mentionem iniectam fuisse. Quod ibi placuerit, id optimum sibi uideri, Nec se posse eò uenire, nisi approban

probātibus socijs. Ad hæc, angustius esse tempus, quàm ut ad indictum diem, re prius communicata, adesse possint. Missuros tamen se legatos, quod Rex illuc se conuenturum dixisset. De publica autem fide rectum esse. Sed cùm res sit religionis, petere simul, ut eadem & Theologis, quorum disputationibus finienda sit ea controuersia, concedatur. Conuentum breui est Hagonoam, quòd pestis Spiræ non remitteret, septimo Calendas Iulias. Præter Principes, & Principum ac ciuitatum legatos, Theologi conuenere multi. Aduersarij ab his postulant doctrinæ capita, quæ in controuersiam traherentur. Responsum à Theologis, ea Augustæ exhibita fuisse, & quidem ante annos decem. Ad ea defendenda huc iam se adesse, quo hac uia aliquando ad colloquium perueniretur. Exhibetur liber ijs, qui medijs disceptatores essent. Ab his paucis post diebus responderetur, quædam reconciliata esse, aliqua nondum. Postremò post altercationem leuiusculam decernitur ad hunc modum: Vt dies Vuormaciæ, si Cæsari ita uideretur, alius indiceretur, in quo confessio Augustana ab undenis, adhibitis scribis fidei pari numero (qui fideliter & raptim non argumenta solum, sed uerba ipsa etiam excepta chartis traderent) discuteretur. Interea loci utrinque ab iniuria abstineretur. Eò Septem uiri Electores suas legationes unâ mitterent: & cum his Magdeburgensis, Salisburgensis, Argentoratensisq; episcopi: Gulielmus item Dux Cluensis, & Gulielmus ac Ludouicus Bauari. Approbatur à Cæsare decretum. Datur publica fide omnibus ultro citroq; ad conuentum Vuormaciensem, commeandi potestas, etiam eorum Theologis. Cæsar legatum Granuellanum ad dictum diem eòdem mittit. Adfuit & Pontificis legatus Thomas Campegius. Hic adhibetur notarij, & scribæ bini. Sed cùm illi, qui à ueteri religione stabant, legatos à consilijs Brandeburgensis, Palatini & Cluensis in

concede-

confœderatorum partes plus æquo propensos aduerte-
 rent, metu ne suffragiorum numero, in his, de quibus al-
 tercatio erat, superarentur, tēpus studio extraxere, si in-
 terea diuersi aliquid à Cæsare nunciaretur. Conuene-
 rat iam utcunq; de colloquij forma, de qua inrer ipsos
 uariatum fuerat: & diem unum colloquēdo consumpse-
 rant, cum literæ à Cæsare ad Granuellanum legatum al-
 lata, colloquium disturbarent. Eæ recitata in frequenti
 concione sunt. In his continebatur: Velle actionem in
 comitia Ratisbonēsia differri: huc omnes conuenerūt,
 eadem fide, qua Vuormaciam conuenissent. Se quoq;
 colloquio interesse uelle. Granuellanus lectis literis, do-
 mum reditum retro maturaret. Venit Cæsar men-
 se Martio Ratisbonam, & Principum nonnulli. In
 exitu Martij expectatus diuuenit & Lantgrauius. Sa-
 xo ipse non adfuit quidem, sed Legationes misit, ac
 Theologos primarios, inter quos erat Melanchthon.
 Pontifex legatum Casparem Contarenum, uirum sum-
 mæ authoritatis in collegio Cardinalium, eò legauit.
 Terni hic ad colloquendum à Cæsare leguntur: Iulius
 Phlugius, Ioannes Gropperus, & Ioannes Eccius: rur-
 sus Philippus Melanchthon, Bucerus, & Ioannes Pisto-
 rius. His mandatum fuit, ut capita controuersa sine acer-
 ba contentione excuterent: & ad Cæsarem ac Principes
 conciliata referrent. Præsidere colloquio iussit Gran-
 uellanum: cui adiūxit Principes quosdam, & rare erudi-
 tionis uiros, rerū actarū testes. Inchoatur colloquium
 sub exitum mensis Aprilis, anno quadragesimo primo.
 Hic postquam de communi omnium colloquutorū iu-
 dicio ac cōsensu (negauit id postea, quod ad se, Eccius)
 in eo uolumine quod Cæsari exhibebatur, nōnulla con-
 ciliata fuissent, de præcipuis inter ipsos conuenire non
 poterat. Castigatum uolumen traditur Cæsari. Laudat
 hic eorum diligentiam ac studium: hortaturq; eos, ut ita
 pari cura cætera, quod fieri posset, conciliare pergant.
 At Episcopi, quorum magnus hic erat numerus, & col-
 loquium

loquium, & librum Cæsari oblatum reiicere conabatur. Instare contra Electores, ut rem, secundum decretum Hagenoicum, cum Pontificio legato conferret: in primis ea capita, quæ ostendimus à Theologis conciliata fuisse. Si qua obscurius essent explicata, ea illustrarentur amplius. Sin illud obtineri non posset, ad concilium reiiceretur. Cæsar, uelle cum legato rem communicare, & de eius consilio statuere, respondit. Contra Theologi, qui Protestantes dicti fuere, contendere: Cæsari aliud scriptum offerre, in quo quid rectè ac ordine uideretur fieri, exponebant. Consulitur à Cæsare legatus: cui ita uisum fuit, ut quæ acta essent, ipse ad Pontificem referret. Non esse ullam spem in illis, ut ad sanam doctrinam redirent, quod pertinaciter ab Ecclesiæ concordia in tam multis discederent. Respondetur à Theologis Contareno: longè aliam spem se de ipso ab initio concepisse, quam quæ nunc occultè Principes & Episcopos ad tyrannidem extimularet. Clamat legatus ad Ordines Imperij, nunquam se assensurum, ut capita conciliata usque ad synodum ita docerentur: uerum in uniuersum omnia ad Pontificem relaturum. Electores cedere contra, ut conciliata tam diu tolerarentur: reliqua in comitijs proximis posse conciliari. Orare Cæsarem, ut ipse, ad cogendum concilium in Germaniam primo quoque tempore, Pontificem inducat: eoque legatum mittat, si ipse uenire non posset. Instare etiam eorum Theologi, ut Cæsar doctrinam conciliatam doceri ita iubeat, fore ut ea ratione uia ad corruptos mores in Ecclesia castigandos sterneretur. Episcopi, Bauari fratres, & Henricus Brunswicensis sententias rogati, censuere, ut Contarenus Pontificem, ad edicendum in Germaniam concilium, uel orbis Christiani, uel nationis ut minimum, impellat: ut errores & sectæ, quæ indies Germaniam inundarent, extirparentur: aut comitia Ordinum Imperij habenda. Interea ab Augustano decreto non discedendum. Quæ à Theologis uerò conciliata fuissent, non magni admodum esse

d momentū,

momenti. Cum autem de præcipuis, in quibus cardo rerum uersaretur, controuersia esset integra relicta, ut nulla concordia, nisi illis conciliatis, expectaretur: è re publica Christiana uideri, ut omnia ad concilium proximum referrentur. Sententijs omnium Cæsar auditis, eam approbauit, quæ ad cõcilium omnia trahenda censuit. Priusquam conuentum dimisit, cum Pontifice de concilio acturum se promisit. Monuitq; simul, ne quid se absente nouaretur: bonam spem concipiens, fore ut in ea synodo uitia, quibus Ecclesia deformata esset, è medio tollerentur. Inde perfectis comitijs in Italiam profectus, Lucam contendit. Hic interim, dum consilia cum Pontifice de bello Turcico, de concilio, alijsq; arduis negotijs confert: copias, cum quibus in Africam traiecturus erat ad bellum (ex Algiera capta barbari quotidie Hispaniæ agros, oramq; maritimã, & interiectas insulas, ipsumq; mare mediterraneum populationibus ac prædationibus infestũ faciebant) in naues imponendas curauit. Conuētus per hæc Spiræ habetur: legatum eò mittit Pontifex Ioannem Moronũ, cùm belli Turcici causa, tum ob ea quæ inter eum & Cæsarem nuper de cõcilij ratione Lucæ acta fuissent. Excusauit hic Pontificis grandio rem ætatem, per quam & itineris difficilis magnitudinem, & cœli mutationem, in Germaniã uenire non posset. Velle eum tamen præsentem cõcilio interesse. Quare si neq; Ferraria, neq; Bononia, neq; Mantua, neq; Placentia arrideret, Tridentum, ditionis Ferdinãdi, cardines Germaniæ, displicere non posse. Episcopis ac Principibus, qui Cæsaris erant, ea urbs commoda satis uisa fuit. Reclamatur ab alijs, neq; locus recipitur. Legatus, perfectis ijs quæ Spiræ ipsi agenda fuerant, Romã reuersus fuit. Moritur per eos dies Henricus Misniæ dux, cui succedit Mauricius filius. Inter quem, & Electorem Saxonem, patre uix humato, leui de causa grauis simultas statim orta fuit. Vterq; oppidi cuiusdam ius certatim sibi uindicabant. Aliam causam

causam discordiæ fuisse inter eos accepit. Cum in aleæ ludo Mauricius, omni pecunia amissa, patruelē ad continuandum lusum, deposito oppidulo, improbius paulo urfisset, illo amisso, acerbius eum ab Electore increpitum fuisse, ut adolescens in posterū modum in ludendo seruaret. Tum acerbiter reprehensionis tam grauius accepisse Mauriciū, ut inde digressus, paucis diebus post Electori bellum denunciaret. Vterq; conquisitionem militum iam habere cœperat, quò ad uim armatam concurreretur, cum per Lantgrauū disceptatorem in gratiā reconciliarentur. Pergit nihilo constantius Pōtifex R. Tridēti ad Calend. Nouemb. frustra ardente bello Gallico, conciliū edicere. Conuocat huc suos per Italiā, & in primis in Germania Episcopos, quibus maxime impulsoribus coactū fuerat. Proximis comitijs, Cæsare profecturo in Aphricā, decretū fuerat, ne quid se absente in Imperio nouaret: & utrinq; ab iniuriā abstineretur. Spreto edicto, Henricus Brunswicensis Goslariorum Brunswicorūq; agros, quod eæ ciuitates Smalcaldico foederi adiunctæ essent, indies populationibus infestos reddebat. Saxo & Hesus uim à socijs è iure foederis prohibitori, contractis celeriter equitum pedumque non contemnendis copijs, arcem situ & opera munitam Vuolfebutelum obsidere cum omni apparatu primū, & deinde oppugnare parabant. Sed præsidijs despondentibus animos arcem diutius defendere posse, deditio facta est. Ipse dux paulo antè cognito hostium aduentu, in Bauriam ad consilij sui socios coniuratos, cum Carolo Victore filio maximo natu ex arce fuga dilapsus abierat. Repertæ ibi fuerunt literæ Baurarum fratrum, Moguntini, & Haldi, è quibus omnia quæ occultè molirentur, detecta fuerunt. Rex Romanus in itinere, cum Norimbergam comitia peteret, cognito bello Brunswicensi, literas extemplo ad Saxonem & Hesium dedit, quibus eos ab armis discedere iussit: metu ne fama belli intestini

excitus Turca, in Germaniam perumperet. Ad regias literas responsum fuit à Ducibus è castris: & belli suscepti causæ commemorantur. Necessitate se, ad defendendos socios armis contra uim illatam, coactos. Brunswicensem spreto decreto Imperij, sociorum agros populatum, abacta opima hominum pecorumq; præda, fuisse. Vni illi illatum bellum. Iam se in Turcam auxilia misisse: præsentescq; copias confecto bello eodem omnes transmissuros. Optare solum, ut reliqui Principes idem facerent. Brunswicensis breui post Saxoni & Hesso diem ad iudicium Imperiale dicit, & de grauibus criminibus eos accusat. Illi recusant forum, cum ob alia, tum quòd à iudicibus ante dictam causam præiudicio, ac odio singulari pro hæreticis condænati essent: cuius rei causas paulo post in comitijs Norimbergensibus plenius reddiderunt. Inter hæc Cæsar ex Hispania in Italiam post bellum Africæ reuersus, Spiram, quò conueniendi diem per literas ordinibus Imperij indixerat, contendit. Mittunt legatos suos confederati Duces & populi, per quos publicam fidem ad conueniendum petunt: ut uitia iudicij Imperialis castigentur: ut æqualis in conferendo ad bellum Turcicum proportionis ratio haberetur: ad ultimum, ut dato senatu ipsis, iusta se arma in Brunswicensem sumplisse ostendere reliceret. Ad ea Cæsar: Satis illis alijs comitijs cautum: iudices Imperiales non posse indicta causa loco moueri: collationem pecuniarum in Turcam è communi consilio ordinum Imperij fieri debere. Interrogati inde legati, quid de restituendo Brunswicensi, id quod ipse urgeret, ipsi censerent: nihil de eo se in mandatis habere, paulo post responderunt. Tum Cæsar: quod ad cauendum, secus fieri non posse: ac nisi Brunswicensis in ditionem suam restitueretur, se uiam inuenturum, qua is amissa recuperaret. Conueniunt confederati inde Francfurtum, ad consultandum amplius iam maturè de ijs que Spiræ in comitijs proximis agerentur. E' Francfurto.

furto Saxo & Hefius literas dant ad Cæſarem, qui tum Bruxellæ erat, quibus ſignificabant ſe ad comitiã uenturos, ſi ipſe Cæſar ad eſſet, & ſibi ſocijsq; publica fide caueretur. Formulã publicæ fidei tranſmiſit Cæſar, & ſeſe menſe Ianuario Spiræ ad futurum ſcripſit. Poſtquam eò peruentum eſt, Cæſar commemorare orditur, quamobrem relicta Hiſpaniã tranſiſſet in Germaniã. Turcicum bellum à Gallorum rege concitatũ: ipſumq; Gallicum, quod adhuc integrum haberet. Et nũc, quod Turca in Hungariã cum innumerabilibus copijs inuaſiſſet, eiꝯq; regni arces aliquot & claras urbes cæpiſſet, moliretur uel armata in Germaniã perumpere. Deliberandum hic de auxilijs contra communem hoſtem mittendis. Ad hæc, liquere omnibus ſuũ ſtudiũ, ad diſſidiũ religionis componendum. Ad id omnibus comitijs ſe laboraſſe. Quod ut aliquando tolleretur, authorem ſe Pontifici ad indicendum cõcilium fuiſſe: cui ipſe intereſſe cuperet, niſi Gallico bello adhuc ardente præpediretur. Sub iſta, ubi Rex item de calamitate Turcica uerba feciſſet, Saxo & Hefius multa in Brunſuicẽſem acerba dixerunt: eumq; hoc cõcilio Imperij indignum, neq; in ſenatum admitti ob perpetrata flagitia debere. Ille recriminari eos: ſe contra publicam & fidem, & pacem imperatã, ſumma iniuriã ſua ditio-
ne exutum, pulſum patria, queri: & exilio, nullo ſuo in eos merito, multatum. Cæſar, quia in multum diei conſilia extracta fuerant, diem produxit, quo eorum cauſas cognosceret. Is ubi uenit, de ſcripto Saxo & Hefius multas criminationes in Brunſuicẽſem pro ſe quiſque congèſſerunt. Eum nihil diuini aut humani iuris, præ impotenti animi ferocia, ſanctum ſeruare. Cladibus alijs ſuper alias, cõtemptis decretis Imperij, Brunſuicã, Goſlariã, miſerè diuexaſſe. Precibus harum ciuitatum, & lacrymis ſe perpulſos, fretos eorũ præſidijs, uim ac tyrannidem hominis coheruiſſe: non bellũ priores intuliſſe. Recitãt inde literas prolatas, quas in capta arcerepere-

rant, ad Bauaros, Heldum & Moguntinum scriptas, in quibus scommata in Cæsarem absentē obliquē, & Granuellanum multa infestē etiā iecerat: Cessatorē esse Cæsare, & nimium cunctari, Norimbergense foedus non tueri. In culpa præcipuē Granuellanum esse, qui à confœderatis & populis & Principibus accepta pecunia corrumpatur, dignumq; ob id qui infœliciter periret. Cæsarem interim altum in utramuis aurem stertere, nec expurgisci posse. Nomen Cæsaris inane ad terrorem tantum faciendum spectare, & sine ulla re memorabili prætexi: perinde ut aucupes simulacra quædam accipitrum, & aquilarum formulas ad perterrefaciendas alias aues sub dio exponunt. In eandem sententiã Heldi & aliorum literę recitatae sunt. Refertur in eodem concilio (aberat ipse Brunsvicensis) turpe tanto Principi flagitium, de amica Eua Trotina, ex qua, superstitite coniuge, sed inscia, septem proles suscepisset: cuius uiuentis funus, ligneo simulacro capitis, pectoris ac ceruicis humanæ, facto, reliquisq; corporis partibus ex linteo cineribus suffarcinato suffultoq; in theca ita, ueluti integro mortuæ puellæ linteamine inuoluto corpore, imposito, honorificè efferrî curasset: ceremonias funebres & iusta omnia persoluisset mortuæ Eua. Aliaq; id genus fœda auditu in eum cumularunt. Brunsvicensis, ubi primū inde Senatus datus esset, multa uicissim conuiciorū plaustra in Saxonem & Hesium, ne à dicacitate quidem abstinens, congeffit. modò conuicatos, raptores, modò Turcici fœderis socios eos appellare: interdum minari bellum, deniq; mare cœlo miscere uelle. Illi purgare se intrepidè cōtra impudentes & calumniarum refertas criminationes. In hoc concilio decernuntur subsidia, Cæsari primū in bellum Gallicum: deinde Ferdinando, in Turcicum: & pax, ad id usq; temporis, cū proximū esset concilium, Ne quod interea conuicium cui, aut uis fieret: turbæ nullæ religionis causa excitarentur: iniuriarum esset obliuio: &

ple-

pleraque alia, quæ ad tranquillitatem Imperij, durante bello Gallico, seruandâ cōducerent. De ditione Brunsvicensi, ponendo sequestro, ita uisum fuit Cæsari: ut agros, arces, urbes, & quicquid ditionis Brunsvicensis esset, utrinq; sequestro Cæsari permitterent: qui eius gubernationem committeret, cui uideretur, donec causâ disceptata esset. Velle in eum iure suo animaduertere, qui non pareret. Fama euentus, & rerum actarum in comitijs breui Româ allata, literas ad Cæsarem Pontifex dedit, stomachi plenas: quòd religionis negotium in Imperij conuentu disceptasset, cum id suo concilio committi deberet. Adduxit exemplorum congeriem, Regum & Imperatorum, quos tragicus exitus fuisset sequutus, quòd sedem Pontificiam læsissent. Rursus, eos triumphis in uita cum magno fortunarum successu & accessione decoratos, qui eam opibus, sanguine suo, & armis uindicassent. Cæsarem, rebellibus quæ permisset, se uelle, rescindere: eaq; facere, quæ ex eius maiestate essent. Quæ nisi perficeret, se suo officio in eum nō defuturum. His literis cum Cæsarem palam in Principes Populosq; confœderatos bello petendos extimularet, is occasionem aliam expectandam arbitratus, in præsentem cōsiliū dissimulauit. Iam post aliquot menses Pontifex, cum Vuormaciæ conciliū Imperij esse audiuiisset, Cardinalem Farnesium eò misit. Creditus fuit huc missus, ut uerbis Pontificis Cæsarem ad arma cōtra confœderatos urgeret. Illud interim in cōfesso erat, Cæsarem iam tum animum totum ad bellum Turcicum adiecisse: sed religionis cōtrouersiam, & classicum Pontificium illud fuisse remoratum. Simul è Roma literæ ad diuersos perferebantur, Pontificem, etsi conciliū Tridentinum ad exitum producere statuiisset, belli tamen aduersus Lutheranos (hoc quoque nomine confœderati uulgò tum appellabantur) gerendi tanto ardo re flagrasse, ut duodecim millia peditum, equites quin-

gentos.

gentos ad id promiserit. Et belli duces, centurionesq; iam scripserat. Fuit e Germania renunciatum Romam, præsens tempus ad eam rem adhuc esse immaturum: in insequentem annum eum terrorem extrahendum esse. Agit interea Cæsar per suos cum confœderatis, de auferenda discordia religionis per concilium Tridentinum. Illi constanter negare legitimum esse concilium, cui præsidet Pontifex, aut eius legatus: neq; liberè, neq; fortiter haberi posse, quòd tot antè præiudicijs ipsi condemnati essent. Superuenerunt, quasi ex composito, legati Gallorum, qui Cæsarem orarunt, ut ad dissidium religionis in Germania flagrans, per concilium tollendum anniteretur. Facit per hæc inducias cū Turca Cæsar. Eodem tempore Archiepiscopus Coloniensis ab Academia, & pleraq; religione grauius apud Cæsarem accusatur, de conatu emendandæ suæ religionis: quodq; Lutheranos Verbi doctores per diœcesin ecclesijs præfisset. Vocatur intra trigesimum diem ad causam dicendam: aut legatum mitteret, qui obiecta refelleret, aut ut rectè facta tueretur. Videret, ne quid interea temporis amplius in ditione sua nouaret. Idem imperatum fuit ciuitatibus, in quibus per externos cõcionatores doctrina mutari cœperat. Vocatur & Romam per eosdem dies, & cum eo primariæ basilicæ Coloniensis illustres heroes Canonici aliquot, qui Archiepiscopi studium approbant. Brunsvicensis Dux, cùm ager eius decreto concilij factò sequestro Cæsari datus esset, nihil eius minis perterrefactus, ne quas res nouas inceptaret, pecunia à Gallo, sed in alium usum accepta, instructus, conscripto quàm poterat occultissimè exercitu, amissa recuperare constituit. Equites paucis diebus mille quingentos, perditum ad octo millia confecerat. Cum his copijs suam ditionem populabūdus ingressus, Stenbruccum arcem per ditionē in potestatem recepit. Minatur uastationē uicinis populis, qui Smalcaldico fœderi illigati erāt, ni damnum datum sarciant, ac à fœdere discedant. Receptis

ceptis iam passim aliquot oppidulis & castellis in suis finibus, extemplo omnem armorum terrorem in arcem Vuolfebutelum trāstulit. Hessler sociorum precibus fatigatus, in finibus suis tumultuario septem millia peditum contrahit, & equites mille sexcentos. Ad Northeim, equites mille, & tria millia peditum his copijs se coniungebāt, quos Saxo Elector subsidio miserat: præterea sexcentos uoluntarios, quos in agris suis collegerat. Ad hos accedebat Hessler gener Mauritius cū mille equitibus, & peditum millibus quinq;. Cum his copijs Hessler Brunswicensi obuiā processit. Ille hostis aduentu accepto, ommissa obsidione arcis Vuolfebuteli, collecta undiq; pecuniā militibus, qui iam dilabi cœperant, stipendiū poscentibus persoluit. Inde profectus ad Calfeldum, mille passus à castris Lantgrauij, castra communiuit: cum Dux Ericus, eiusq; mater, & Ioannes Brandenburgensis superuenirent, ad dirimendas acies, & pacem faciendam. Sed Hessler, qui prælium tantum spectabat, & præsentem uictoriam sibi pollicebatur, id non suæ potestatis, sed sociorum uoluntatis esse respondit. Spe pacis abiecta, Brunswicensis propius Northeimū cum turmis aliquot equitū progreditur. Conseritur hic pugna: sed Brunswicensis tormentorū ui loco motus, receptum in castra habuit. Rursum acrius urget Mauritius pacem apud Lantgrauium, ut scriberet ipse quas uellet conditiones: fortassis eam pacē iustam bonamq; sibi cum illo fore. Scribit Hessler pacis leges, sed quas crederet eum non accepturum. Interim dum per Eblebum & Comerstatum transmittuntur, nunciatur, Brunswicensem cum omni exercitu ad montem qui castris Lantgrauij imminabat, occupandum aduentare. Hessler extemplo dato signo, cum omnibus copijs, præsidio castris modico relicto, montem inuadit, & hostem operitur. Redeunt interim legati, ac renunciant, Brunswicensem benignè respondisse, se permittere Mauritio, neq; uelle amplius armis cū religione decertare. Descenditur in colloquium:

e obtines

obtinet inducias Mauritius, ad deliberandum de pacis conditionibus: quæ ita duræ erant, ut in euentû pugnae rem cõmittendâ potius arbitraret. Concurritur utrinque cum omnibus copijs Marte diu ancipiti: sed ænearum machinarû, quibus Hæssus superabat, iactibus in fugam pulsus fuit Brunsvicensis. Euocat rursus in colloquiû Mauritius, & eadẽ conditiones repetitur: alioqui non coituram pacẽ. Tandẽ uictus extrema necessitate Brunsvicensis, effuse lacrymans cum filio Carolo Victore ad Hæssum ultro uenit, & in eius potestatem se permisit, ijs quibus pactum fuerat cõditionibus. Hæssus hoc satis foelici expeditione bello perpetrato, de Brunsvicensis rebus ad Cæsarem literas dedit, maximẽ de literis in castris inuentis: in quibus, quæ moliretur cõtra Ferdinandum Regem, omnia detecta fuisse. Lectis literis, uicissim legatum ad Hæssum ille mittit, per quẽ eum monuit, ut moderatẽ uictoria sua uterẽ: & Brunsvicẽsem, ut Principe uiro dignũ esset, haberet. Permitteret negotium disceptandum: & se facturũ, quod æquum dignũque uideretur. Copias dimitteret, ac turbata pacaret. Si quã iniuriã actionem aduersus aliquẽ, ob lata subsidia Brunsvicensi, pretenderent, cum eo legibus ageret. Sequenti anno, qui quadragesimus sextus erat, conciliũ cõfoederatis Fræcfurti fuit, in quo Hæssus de rebus prosperẽ gestis retulit: de Archiepiscopo Coloniensi nõ deserẽdo: ut pax religioni à Cæsare exoraretur. In his turbis cùm conciliũ Tridentinũ ab istis repudiatũ esset, & religio passim cõtra decretũ Imperij inspectante Cæsare nouaretur, rumor increbuit, Cæsare in cõfoederatos bellum apparare. Hoc motus Hæssus, ad Granuellanum literas dedit, ut quid rei esset cognosceret. Rumores quoque ex Italia per certos spargi, Cæsarem & Pontificem cõfoecatis armis foederi bellũ facturos: Pontificem memorata auxilia missurum. Præterea ista à ducibus copiarũ nūquam non iactari, ut accepta pecuniã in stipendium milites conquirant, Cæsarem conscripsisse modicas copias,

pias, à quibus Ratisbonam deducatur. Ex signis id ue-
 rissimile apparere, inducias factas cum Turca, & pacem
 cum Gallo. Quare cum nullū habeat bellum foris, nec
 domi hostem, quorsum attineret exercitum conscribere?
 Neq; se tamen induci posse, licet illa rem coargue-
 rent, ut id crederet: quod pax primū Norimbergæ,
 inde Ratisbonæ, postea Spiræ religioni concessa esset.
 Ad hæc, omnes principes & populos certatim pecu-
 niam imperatam, & auxilia, Cæsari & Ferdinando libe-
 raliter submisisse in Turcam & Gallum. Petere sibi re-
 sponderi: & ut ipse, qui Cæsari semper ad pacem con-
 sultor fuisset, eundem nunc eò inclinaret. Ad ea cum
 responderet Granuella, non inficiatus quidem fuit, de-
 lectum aliquem militum haberi: sed id in præsentem ne-
 cessitatem transtulit. Cum enim duo potentissimi reges
 uicini inter se belligerarentur, non debere reprehendi,
 quòd fines suos, alioqui nudatos præsidijs, muniret. Et
 satis constare, quantū Gallo reconciliato fidendū esset.
 Quod uerò attineret ad decē peditem millia, quos Cæ-
 sar ferretur secū ad comitia Ratisbonam tracturus, ua-
 num omnino eum esse rumorē, Vt maximè nil haberet
 falsi: qui minus nunc liceret, quàm superioribus annis,
 cum Augustā cum tanta, aut etiā numerosiori manu
 ueniret: præcipuè quod indies uariā è Germania nun-
 cijs adferrentur. Vel illud coarguere, Cæsarem nil occul-
 tē moliri, quòd Archiepiscopum Coloniensem à se hu-
 maniter habitū domū dimisisset. Quamuis Granuel-
 lanus id, quod parturiebant Cæsar & Pontifex, dissimu-
 labat: confœderati tamen illi non credere, sed inuicem
 quotidie per literas certiores facere, de ijs quæ è Bel-
 gio allata dispargerentur. Ne igitur imparati oppri-
 merentur, Hefsus & Palatinus Elector in exitu Ianua-
 rij ad deliberandum Francfurtum conuenerunt.
 Sed conuentus huius præcipua causa erat, ut Augu-
 stani de ijs quæ comperta ex Italia accepissent, illos
 per Sebastianum Schertelum, hominem acrem & mi-

litarē, qui aliās sub Cæsare ordines ductarat, coram edo-
 cerent. Non latuit Cæsarem hic conuentus, in quo
 aduersus se coniuratum fuisse, à quibusdam assentatori-
 bus etiam persuasus erat. Mittit extemplò Nauium ad
 inspiciendas res Germaniæ. Primùm is Archiepisco-
 pum Coloniensem cum mandatis conuenit: inde uenit
 ad Palatinum. Fortè ita tum accidit, ut in itinere in Rei-
 nardū Comitem Solmensem incideret. Ex hoc ille pro-
 prius singula cognouit: qui rumores detecto Cæsaris co-
 natu Germaniam turbassent. Nauius cōtrā negare con-
 stanter: imò Cæsarem semper pacis amantem, eo consi-
 lio Ratisbonam breui uenturū, ut illam firmaret magis,
 Quin benignè etiam Lantgrauū excepturum, si eò con-
 ueniat. Et si cōsultè uellet agere, ipse quoq; eòdem con-
 ueniret, ad se sociosq; expurgandos: eam expurgatio-
 nem Cæsari gratā fore. His à Solmensi Comite Hef-
 sus paulo pòst acceptis, ad Nauium literas dedit, in qui-
 bus causam conuentus Francfordiensis ita exposuit, ut
 is intelligeret, hoc concilium ad Cæsarem nihil attine-
 re. Repetiuit inde crebros rumores, de occulto in se &
 suos belli apparatu. Ad hæc, Marchioni Brādeburgen-
 si negotium datum, ad mille equites cōquirendos. Sed
 quia ista Nauius Solmensi Comiti, & Granuellanus ad
 se per literas falsa esse affirmarunt, se illis iam habere fi-
 dem. Sperare interim se, à Spirensi decreto Cæsare non
 deflexurum. Porrò autem, quod ad colloquiū cum Cæ-
 sare, ubi uenerit Ratisbonā, non grauātè se id facturum.
 Rursum ad indictum colloquiū à doctis, ad excutien-
 dam confessionem Augustanam, conuenitur Ratisbo-
 nam. Sed cū ad extremum de forma exhibēdi, suppri-
 mendiq; inter se uariarent, paucis diebus discesserunt,
 nulla re memorabili transacta. Venerat Cæsar Spiram,
 Ratisbonā iter facturum. Ad eum Hesus, ut à Granuel-
 lano & Nauio consultum fuerat, publica accepta fide,
 contēdit. Conuenit huc & Palatinus Elector, ac legatus
 Ducis Vuirtenbergensis, Postquā Hesus ad Cæsarem
 fuit

fuit admissus, primùm aduentus sui causam paucis reddidit: deinde ostendit, undiq; rumoribus nunciari, eum impulsore Pont. Ro. in confessionis Augustanæ socios animum parum propitiū induisse. Gallum, per factam pacem ipsi auxiliū ad multandos confœderatos laturum. Turcicas inducias huc spectare, ut securus Germaniā vastaret bello. Multaq; præterea, quæ congruerent, nusquam non prædicari. Maturari indictum Tridenti conciliū à Pontifice, ut facto decreto pro libidine ad exequendum grassaretur. Quid enim aliud sibi uelle illud, quod cōtra Coloniensem utrinq; lis mota esset: Ista sanè Germaniam nō esse meritam, si reputaret, quàm effusa benignitate auxilia Spiræ non contra Gallū solum & Turcam fuerint polliciti, sed liberaliter etiam contulissent: & quidem pleniora, quàm unquam maiores conferre consueuissent: plura etiam prestaturos, si res dubig postulassent. Vt ista haberent, sperare se, Cæsare controuersiam religionis per conciliū Germaniæ dirempturum, antè quàm è terminis Imperij pedem moueret. Nauis tum: uicissim rumores allatos ad Cæsarem commemorat, quibus tamen fides habita non esset. De Gallo, fabulam esse. De inducijs Turcicis, Cæsarem interpellatum fuisse: querelas passim in Germaniā de intolerandis sumptibus, quibus exhaurirētur, audiri. Quāobrem compendium optimum istud uisum, ut Turcicum bellum in aliud tempus extraheretur. Sed de hac re se conuenturum fratrem. Conciliū uerò iam multos annos expeditum, iam coactum esse: & Coloniensem nuper à se summa cum humanitate exceptum, in quem grauius statuere potuisset. Quod uerò ad conquisitionem militum, id re ipsa uanum coargui: cū ob oculos inter familiares, nullum adesse uoluntarium militem conscriptum, qui se comitetur, esset uidere. Iam ad Cæsarem, cur ipse esset euocatus, hanc esse causam: ut eius consiliū audiret, quæ uia potissimum ingredienda esset, ad tranquillandam religionem. Quicquid enim progredere

retur, indies in uastiore[m] altitudinem inuehi. Ad ea Hessus: absq[ue] socijs, quæ in rem essent, se consulere non posse. Sed Francfurti nulla aduersus Cæsarem inita esse consilia: nisi ut pacem tueri, & uim propulsare possent, non ut priores inferrent. Omnes petere concilium quidem, sed in Germania, sed pium & liberum. Quamobrem autem Tridētinum concilium eius generis non haberent, aliàs Vuormacię disertē expositum fuisse. Iam eò in Germania rem deductam, ut si uellent maxime, religio mutari non posset. Porro colloquium Ratisbonense per improbos quosdam & importunos diuulsu[m] fuisse, qui capita aliàs reconciliata, rursu[m] in controuersiam raperent. Quod ad Coloniensem, quem bonum uirum iudicabat, & extra aleam positum, quæ is egisset, ex Archiepiscopi munere egisse: sed & iuxta decretum Ratisbonense, quo ecclesiaru[m] reformatio[n]es imperatæ fuissent. Librum eum ex ueteru[m] doctoru[m] institutis & doctrina consarcinatum. Hesso ad hunc modum, non paulò etiam plura loquuto, tum Cæsar: De Francfordiensi conuentu iam abundè sibi satisfactum. De concilio Tridentino ita se semper statuisse, non statim, quicquid à patribus ibi decerneretur, assertoribus confessionis Augustanæ uim fieri. Et Ratisbonense decretum habere quidem, ut Episcopi ecclesias suas reformarent: at non ut exoticam religionem, ut ipse fecisset, & fidem diuersam inueherent. Ipsum submouisse ueteres ministros, & surrogasse nouos aliunde accitos. Præterea, querelas ad se allatas, eum Canonicoru[m] accidere prouentus: se imploratum, ut eam iniuriam prohiberet. Hic Hesus Cæsaris uerba excepit, ac pauca de officio & beneuolentia Germanoru[m] in Cæsarem, deq[ue] commodis quæ inde in regna eius promanarent, si eos beneuolos habuerit, præfatus: Colonien[s]i Archiepiscopo ita rursu[m] inceptit patrocinari, ut diceret, eum bono pastore dignum egisse: quòd imperitis ecclesiaru[m] ministris repudiatis, pios
ac do-

ac doctos suffecisset. Formam reformationis initio Gröpperum aliosq; complures, qui nunc aduersarentur, probasse. Ibi Cæsar interpellans, Archiepiscopi inscitiam obiecit, qui uix latinæ linguæ rudimenta caleret. Ad ea Hessus pauca, quæ ad Archiepiscopi defensionem momentum aliquod adferrent, subiecit. Cæsar uicissim reformationis uocẽ explicat. Hessus contra demonstrat naturam ueteris religionis: at Archiepiscopum Canonicis grauem fuisse imponendis oneribus, id ita interpretatus fuit. Cum enim grandem pecuniam Cæsari in bella memorata decretam constaret, e consuetudine Imperij esse, ut magistratus & Episcopi ad promissam summam constandam pro facultatum copia suis collationem imperent: in qua, cuiuscumq; nominis sit, neminem excipi oportere. Quare id si fecerit Archiepiscopus, haudquaquam esse reprehendendum: cum ipse Cæsar sciret, eam pecuniæ collationem difficilem toto Imperio fuisse. Ad istum modum multis uerbis commutatis, discessum fuit. Postridie Hessus iterum Cæsarem, propè ad colloquium euocatus, conuenit. Ibi Nauis ait, Cæsarem colloquium Ratisbonæ redeintegrare constituisse: ac contendere, ut ipse quoque eodem conueniat, quod omnes eum & Palatinum pacis amantes esse cognoscerent. Excusat Hessus (non sefellere insidiæ) quo minus adesse posset, graues sumptus in bellum Brunswicense factos: nuptias filiae recentes: disceptatorem se inter Saxonie Duces, ad conciliandos eos, sumptum: ueniendum cum uniuerso equitatu: se absente, finibus suis præsidio nudatis, à Brunswicensis socijs populationem imminere. Urget Cæsar ad conueniendum, periculum se prohibitorum promittens. Excusat ea ipsa identidem Hessus: Legationes tamen, quibus permetteret, se missurum pollicetur: qui si per omnia eius uoluntati non assentirentur, ne grauatè acciperet, ne uic obstinaciam aliquã interpretaretur. Instat Cæsar,

sicut.

sicut antè, ut adsit: futurum, ut socij ipso consultore, aliquid æqui essent concessuri, si eum totum ad pacem inclinatum spectarent. Tum Hessus, cùm tantopere se urgeri uideret, quod dissimulauerat hæcenus, effudit. Quam materiam suscipiendi belli Brunswicensis dedisset: deinde, qui in manus uenisset, exposuit: quantam iniuriam ac cõtumeliã ipse ac Mauricius accepissent ab eo, & eius socijs, quorum ingenijs furori hominis materia præbita fuisset. Homines eos esse inconstantes, uarios, & ad omnem auram mobiles, & ad motus serèdos natos: & inter eos esse hunc Spedium, à quo pridie sibi nunciatum esset, si nō grauaretur audire, uelle se illi quædam secreta, callida, nimisq; uersuta, quæ laterent, & uerteretur cõsilia, detegere. Se uerò renūciari iussisse, quod homini uano ac futili fidem non haberet: non uacuum nūc esse cum eo colloqui: sed quicquid esset rei, scripto significaret. Ad hunc modum Lantgrauius multa familiariter cum Cæsare ultro citroq; colloquutus, benigna cum salutatione dimittitur. Quo digresso, Cæsar grauitè Spedio succensuit, quod ea quæ occultè agitantur, homo futillis indicare uoluisset. Quã fuisse præcipuam causam Cæsar facillè intellexit, quamobrem ad id cõciliũ Hessus uenire abnuisset. Illo iam domum reuerso, cæteri confœderati Vuormaciã ad consultandum confluunt: & acceperant, quã obuia humanitate Lantgrauius à Cæsare exceptus fuisset: quæ res nonnihil metum mitigauit. In hoc conuentu Rauesburgenses in societatem adscribuntur. Per hos dies Archiepiscopus Coloniensis à Pontifice è Roma fulmine icitur: & Episcopo illi abrogatur, quod contra doctrinam Apostolicam, ut diploma habebat, institutos Ecclesiæ ritus, ceremonias, & alia quædam, quæ longum esset narrare, admisisset. Cæsar Ratisbonam ingressus, ubi de colloqui ratione & dissidio cognouit, grauitè in primis tulit Theologorum, infecta re, ante suum aduentum, discessum. Illic missis per totam Germaniã literis, Principes ad con-

ad conuentum adesse iussit. Conuenerant pleriq; con-
foederatorum populorū legati & Episcopi: cumq; his,
Ericus, Mauritius, & Ioannes Albertusq; Brandebur-
genses. Paulò post & Rex Ferdinandus uenit. Cæsar
pro concione aduocata, quamobrem conuentum hunc
indixisset prolixè memorat. Nulli obscurum esse arbi-
tror, inquit, superiori concilio Vuormaciensi, arduas
Imperij caussas, quod multi in eo desiderarētur, transigi
non potuisse: quare in hunc conuentum, quem statuta
die futurum indixi, eas distuli. Quod uerò ad Non. Ia-
nuarias, ad quem diem conuenire placuerat, non adfue-
rim, ualetudo, cui illigatus fui, præpediuit: & colloquiū
expectatione segnius inchoatum, aliquam moram attu-
lit. Quin & præter hybernum tempus frigoribus aspe-
rum, quod me detinuit, uos inutilibus sumptibus onera-
re studiò nolui. Et licet domi abundè negotiorū sit, qui-
bus distinerer: pacandæ tamen religionis gratia mole-
stum iter ingressus sum. Atq; utinā reliqui omnes meo
exemplo, priuatis curis reipub. cōmoda anteponerent,
qui nondum conuenere: quos tamen breuī adfuturos
arbitror, eosq; legationes suas missuros, quibus per ua-
letudinem adesse non licet. Colloquiū doctorum,
quod indixerā, cceptum quidem uideo: sed abruptum,
& quidē sine ullo momento memoria digno: quos con-
iunctos, & in hoc totos adhuc nos offensuros sperabā,
ut quid operæ precij ab ijs actum esset, omnes cogno-
uissemus. Nūc ipsi coram cernitis, illos seuulsos, domos
quemq; suas discessisse. Cupio ex animo, composito ne-
gotio religionis trāquillare Germaniā: uos in mediū
consulite, quid ultra faciendum censetis. Vestra cōsilia
audire uolo, ut ex singulorum sententijs aliquid decer-
nere, quid utile & bonum Imperio sit futurum, liceat.
Quin summū forum Imperij restitui necesse est: & qua
uīa id facere conueniat, sæpe antea demonstrauimus.
Etenim haud decet, ubi summū orbis terræ Imperium
est, ibi sine legibus & iudicijs, dissoluta omnia sursum
f deor-

deorsum agi ferriq̄. Ad hæc, quid de bello Turcæ, qui tam infestè ceruicibus nostris quotidie imminet, faciendo censetis, in cōsultationem mittite. Eius enim rei deliberatio in ista comitiâ dilata fuit. Gallorum rex, quâdo superiori anno petenti pacem dedi, induciarum spem cum illo affulgere dixit: & ad eas impetrâdas suam operam mihi pollicitus est. Iam Ordines Imperij, præter auxilia, etiam diuitem annonâ mihi decreuerunt: ea à quibusdam subministrata non fuit. Propterea nobis ita visum est, ut aliquandiu respirans oneribus subleuetur, dū recollecto sanguine & uiribus, sumptus ferre queat. Atq; ob id, adiutore rege Gallorum, in annum inducias cum Turcâ pactus sum. Eæ exhibunt circa finem Octobris, modò integras sanctasq; iure gentium seruet. In hanc sententiam Cæsar uerba fecit. Vetus consuetudo tenuerat, ut in comitijs Septemuiri Electores ad conferenda consilia cōiungerentur. Hic primùm dissidium religionis eos disiunxit. nam Treuerēses Moguntinensesq; legati, à Coloniensibus, Saxonis, Palatinis, & Brandeburgensibus, separatim consilia contulerunt. Illi in Tridentinum concilium pedibus discedunt: ac Cæsarem, ut eodem reliquos etiamnum resistentes conferta manu pertrahat, hortantur. Contrâ hi urgere, ut pacem Germaniæ firmet: & religionem conuentus Germanici cognitioni, & doctorum hominum disputationibus permittat: Tridentinum non esse id concilium, quod à frequēti senatu Ordinum Imperij decretum esset: neq; illud quod semel statutum fuit, paucorum intercessione mutari debere. Nec quicquam in his comitijs, quæ ex composito indicta fuerant, ob rerum quæ occultè parabantur maturitatem, amplius actum fuit.

Lam-

LAMBERTI HORTENSII MONT-

fortij historici de bello Germanico Liber II.

B his fontibus & orsis, quæ ea qua potui breuitate prosequutus sum, bellū Germanicum, bello Gallico composito, inducijsq; cum Turca perpetratis, & pax pacta ac composita per Pontificem turbari cœpit. In his comitijs Rex Ferdinandus dat nuptum Annam natu maximā Alberto Bavarorum Duci; & Gulielmo Cluensium principi Mariam minusculam. Celebratæ nuptiæ regio luxu, & magnifico huiusmodi apparatu, qui summos orbis Monarchas decebat. Mandauerat Cæsar Maximiliano Burano iam antea, ut in Belgica equestres pedestresq; maximas copias cōquireret. Iussit & Alberto & Ioāni Brandeburgensi equitatum comparare, quamuis uterq; à religione stabat. Sed quia perfursum illis erat, à Cæsare non aduersus religionem, sed rebelles quosdam Imperio apparari bellum, haud grauatē in ea re fidelē illi operam nauarunt. Et Ordinis Germanici Magister, quantum equitū poterat, celeriter contrahit. Romam à Cæsare celeriter ad Pontificem mittitur Cardinalis Tridentinus, ut eum moneret, iam maturum tempus præstandi promissa aduenisse, ut memor eorum, primo quoq; tempore milites per Italiam cōquirat, & in Germaniā transmittat. Cōfœderati (hoc nomine eos deinceps, quos alij Protestantes, aut Smalcaldicos nomināt, appellabo) his rumoribus alijs super alios allatis, trepidē & ipsi tota Germaniā delectum equitum peditumq; habere statuunt. Leguntur Duces ad bellum pari potestate, Elector Saxo & Philippus Lantgrauus Hassie: his cura gerendi bellū demādata fuit. His & ciuitates legatos suos adiunxerunt, è quorum consilio aliquantum momenti administrandi belli penderet. Ciuitates & Principes Smalcaldici foederis superiori libro memorauimus: præter humilium oppidorum magnum numerum, quæ re-

censere & longū nimis, & tædiosum foret. Daniae rex,
 etli in fœdus adscriptus esset, nulla tamen auxilia con-
 tra Cæsarem misit. Quæ uerò in medio stabant, Smal-
 caldici fœderis exortes ciuitates, erāt fermè he illustrio-
 res: Rotemburgum, Norimberga, Norlinga, sed quæ ta-
 men communè cum alijs religionē tuebantur. Et inter
 hæc belli proœmia Palatinus quoq; in amicitia societa-
 temq; Smalcaldicā uenit. Occultè interea Cæsar cen-
 turiones suos, tribunos, ducesq;, quorū fidē aliās, & uir-
 tutē diuersis bellis expertus fuerat, per literas Ratisbo-
 nam aduocat: cumq; his ea quæ ad belli necessitatē opus
 essent, secretò trāsigit, ut accepta pecunia, diuersis locis
 copias cōtrahant: sed in quē usum, dissimularent. Con-
 fœderati, depræhensio quod dissimulanter à Cæsare ge-
 rebatur, Ordines Imperij sollicitant per legatos, ut belli
 auertendi causa secū ad Cæsarē eant. Recusant Mogun-
 tini & Treuirēses. Hesus per literas crebras, quas Ra-
 tisbonam dabat, quæ inquirendo peruestigare poterat,
 suis subinde indicabat: simulq;, quæ è diuersis locis ad
 se deferebantur, diligēter transcribebat. Mandat socijs,
 ut præter equestres pedestresq; copias, conquisitas ob
 belli futuri suspicionem, nouæ aliæ in euentum rei con-
 scriberentur. Ceterū cum è copijs Hispanorū in Ger-
 maniam descendentiū, & Italico delectu uerū esse Ger-
 manici belli rumorem coargueretur, legati ciuitatū ex-
 templo ad Cæsarē, adscito Ioanne Brandenburgēsi, Hen-
 rici Brunswicensis genero, contendunt. Cum his se con-
 iunxerāt Colonienses, Palatiniq; legati. Admissis ad Cæ-
 sarē, dicendi facta fuit potestas. Causam legationis ex-
 ponūt. Cum enim omnia armorū terrore per Germaniā
 quatiātur, num ipsius imperio id fieret, rogāt. Nam ex
 quo proximis comitijs discessum esset, multis in locis co-
 piæ, sed sine nomine, cōscribi coepere. Fama quoq; ad-
 ferri, in Belgis delectū haberi: neq; compertū adhuc, ad
 uersus quos hæc arma cōparentur. Proximo cōuentu,
 cum uaria proposuisset, belli inferendi nullā ab eo factā
 mentio.

mentionē. Sed neq; bellū cuiquam legitimo more indictū, ne hostis ille, quicūq; esset, imparatus opprimeretur. Quæ res cū subito metu omnium mortalium animos suspensus habeat, cupere scire, in se ne, an contra exter-
 mum hostē tantam belli molē appareret. Et cōstare tamen, pacē cum Gallo, inducias cū Turca in annū factas. Si in cōmunem hostē bellū suscipiendū sit, armis & opibus ipsū adiurare uelle. Sin in se, obediētes imperata omnes uelle facere. Sæpe in dubijs rebus Cæsarem ipsorum fidem explorasse: cuius damnum, quàm aliarum rerum, grauius Germania duceret. Tum Cæsar: Necessitas me, inquit, ad arma, & ea quidem iusta induenda urget: cuius quanta uis sit, neminem fugere arbitror. Sed id non quaritur: at, quibus bellum faciam. Rebellioni quorūdam, qui turbarum & dissidiorum inter Ordines duces sunt, mihi occurrendum est. Qua charitate iam inde à suscepto Imperio in Germaniam fuerim, & qua beneuolentia Ordines complexus sim, tenetis omnes. Et nunc ut mihi eadem est uoluntas, idemq; animus in eos qui obediētes pacis sunt, & tranquillitatis amatores: ita acerbē odii quietis graues perturbatores. Proinde si ferro eos uindicem, qui turbis omnia permiscēt: quis durius id, quàm pro ipsorum meritis, statutum esse, indignari, conqueri uē possit? Ut rectē factum contra omnes sunt dicturi, quod summa beneuolentia eos in posterum demerebor, qui mihi ferent opem. Responso legati hoc accepto, discessere. Omnia lentius Baurarorum Dux, quibus ad bellum opus erat, apparabat: mensisq; fermē exemptus fuit cunctatione Ferdinandi Regis, cum quo consilia in perplexa re agitata erant. Adferebant & alia quædam, quæ parui uulgò habentur, grauiā incommoda: futilitas eorum quibus arca na cōsilia credita erant, rumores uani ultro citroq; iactati. Cæsar quo terrorē aliquantum per Germaniā mitigaret, literas ad Ulmeneses, Augustanos, Argentoratenses & Norimbergenses dat, in hanc sententiam: Scire il-

los, quàm charã semper habuerit Germaniam: & ob id, cum magnis regnorum suorum oneribus, ingentes sumptus fecisse: maxime ut religiõis dissidio cõposito, firma pace omnes fruentur. Tot decreta testari id: licet essent, qui diuersum spargerēt. In sua gubernatione id unum semper se spectasse, ut ciuitates togatæ opibus florent quàm maxime, ne quorundam artibus per captatam occasionem ipsorum libertas opprimeretur, & uetigales stipendiarijq; fierent ipsi: cuiusmodi multorum incommodo, adeoq; suo sæpe tentata fuissent. Tulisse se quidem ea hæcenus, qua esset lenitate, quòd sine magnis motibus prohiberi non potuerint: tum autem ea spe, ut aliquod emolumentũ suæ clementiæ, reipub. utile consequeretur. Futurum id certè fuisse, nisi quidam conciliationi singulari arte subinde intercessissent. Prætexuisse eos pietatem, sed eo furore ad Ordines reliquos opprimendos grassatos fuisse: eorumq; bona ut diriperent, ceu prædam expositam. Eò rerum redactum ab his esse, ut legibus oblitteratis, & iudicijs sublatis, nihil metuerent. Adde, Imperatoriam etiam maiestatem imminuere ausos: idq; spe redigendi ciuitates sub suam potestatem, siue ui, siue insidijs. Ista coarguere eorum dicta, quæ indies nunciarentur. Parum ista, nisi insuper minarentur arma. Nemini non id notum, uel ex infamibus tabulis, alijsq; scriptis famosis, sparsis ad motus ciendos. Proinde cum nulla spes super sit, ut clementia uincantur, aut certè posita obstinatia meliores reddantur: se maturitatem expectasse remediũ adhibendi, priusquam sua tyrannide Germaniam in potestatem redigant, & libertate cõceptis artibus exuant. Authores turbarum ad officium reducere statutum esse: ut imminens periculum ab ipsorum ceruicibus prohibeatur: ius, & leges, & iudicia in integrum restitui, & in pristinam sedem reuocari possint. Atque ista quidem se ob id illis significare, ut cum rumores alios feri audirent de consilij sui ratione, ijs fidem non haberent. Nec aliud se spectare,

spectare, testibus superis: quare confidere, eorum operam sibi non negatum iri: quod eorū iam tot annis, prauis consilijs confirmata audacia, aliquando retundenda sit, & ciuitatum pristina dignitas ac gloria recuperanda. Beneuolentiā uicissim omnem à se in posterum ijs promittere, & maiora se præstaturum ipsis, si suas partes nunc, cum fortuna ita oblata sit, ut amici tuerentur: amplius se expositurum, si legationes suas ad se mitterent. In eandem sententiam ad Ducem Vuirtembergensem sunt literæ datae. Erant per eos dies adhuc ciuitatū quas memorauit legati in comitijs, quos Granuellanus & Nauus iussu Cæsaris alios post alios segregatim accitos eadem docent, ne rumoribus suscipiendi belli perterrefacti, arma aduersus suas ciuitates à Cæsare comparari existimarent: sed contra rebellantes semper Imperio, pacis ac cōcordiæ turbatores, maiestatis etiam reos, direptores alienarum opum, quiq; oblata leuiter occasione ne ciuitatibus quidem parsuri essent. In fide & amicitia Cæsaris permanerent: nec amicitiam, nec societatem cum hostibus suis coniungerent, nec auxilia mitterent, ne indignationis materiam in se præberent: pro merito cuiq; erga Cæsarem postea fortunā fore. Hæc ad suos quā primū perscriberent maturè, monerentq; ut obediētes officium faciant, ne præcipitati raptim consiliū, quod neq; reuocari, neq; in integrum postea restitui posset, aliquando eos poeniteret. Argentoratenses acceptis recitatisq; in senatu literis, in hanc fermè sententiā Cæsari per literas respondere. Vehementer gratum senatui, populoq; Argentoratensi esse, eum animum semper erga Germaniā gessisse: & precari, ut ea uolūtas sit perpetua, ne ue ad bellum ciuile cuiusquā classico se incitari cōmittat. Illud autem non sine animorū omniū egritudine lectū, esse in Germania, qui neq; obediētiā præstēt, neq; officiū faciāt: quod ut uerū fuerit, sperare tamē, è suæ religionis hominibus nullū esse tam malè feriatū, in quem crimen illud inciderit, Per ipsos nuncq; stetisse, quo minus ne-

nus negotium religionis fuisset conciliatū. id quod prolixis rationibus, simul tot decretis factis docuerunt, & culpā dissidij in Pontificios transtulerunt. Quotidie supplicationes fieri in ipsorū templis, & preces ad Deum fundi pro concordia. Perstrinxerunt inde aduersariorū in Ratisbonensi cōuentu iniquitatem, qui cū nullam actionem admitterent, ad concilium totam disputationem constanter reiecissent. Neq; uoluisse, neq; potuisse se Pontifici eam causam permittere. Iniuriam ipsis fieri, quòd culpa nō positi dissidij in ipsos uertatur. Deinde, quamobrem facultates Ecclesiasticorum quorundam in alios usus conuertissent, ipsum Cæsarē, ex multorum annorum actionibus satis demonstratū nouisse. Ut iam essent huius religionis aliqui, qui fortasse nō sint, qui bona ecclesiastica occupata haud perinde sanctē, ac deberent, & utiliter dispensarent: sed id cum ijs quæ tot sæculis ab alijs admissa fuissent, componēdum nusquā esse. Proinde remedio opus esse, ut iuxta sacras literas, & decreta Ecclesiæ piē distribuerentur. Deinde ipsum Cæsarem nuper in comitijs Ratisbonensibus, & Spiræ, quo pacto eæ ipse facultates collocandę essent pacis seruandę causā, decreuisse. Si sint qui decreto non paruerint, sistendos esse. Cæsarem emendationem iudicij Imperii promississe, ut ab Ordinibus postulatū fuisset: sed promissa nulla apparuisse. In conuentu Vuormaciensi formulam censoriam eum inuenisse, & inuentam proposuisse, cui lubentes uellent parere: quam quidem aduersarij non recepissent. Si secundum illa decreta iudicium restauraretur, non esse cur quis ad conquerendas ipsorum iniurias, aut rebellionem, ansam capefferet. Se nolle beneuolentia eum prosequi, qui iudicio ad illum modum constituto nollet parere. Quod uerò ad affectationem Imperij, nondū se nouisse in sua religione unū, qui id unquam affectarit: qui uē libertatem opprimere suam pararet. Verū ista à Pontifice, & Pontificis clientibus falsò ubiq; iactari, Cæsarē ipsorū animos & studia

in gubernatione togata, & bellis cum exteris hostibus, satis perspexisse. Se optare, ut is qui Cæsarem aduersus ipsos concitaret, eodem semper in eum fuisset, quo ipsi, animo, ac re ipsa declararunt. Super ista, quomodo aduersus eum se gesserint in opprimendis bellis, & seditionibus obruendis, quæ in eius Imperio in Germania orta fuissent, nosse ipsum Cæsarem. At in primis ut locupletiora subsidia cōtra Turcam & Gallum, quàm aduersarij, sed maximè ad Austriaca regna tutanda, contulerint. Proinde haud dubitare se, quin si ad defensionē sisterentur, suam innocentiam contra obiecta crimina & sycophantias quorundam facillè tuerentur. Orare se igitur Cæsarem, ut Patriæ Patrem, ut bellum, quod appareret, mitteret: & reos actos, superiorū Imperatorum more, in ius ad cognoscendam causam uocaret. Quod si perficeret Cæsar, tum demum futurum, ut fidem ipsorum erga se, & illatam illis iniuriam intelligeret. Inde cōmemorarunt deprecādo bellum, magnam omnium rerum caritatem, crudelem hostem Turcam, & beneficia quæ præsentium Ordinum parētes in eius maiores, quæ in Ferdinandum fratrem contulerint, dum liberalius reliquis, & cumulatius auxilia contra ipsorum infestissimum hostem indies mittunt. Reputaret apud animum suum Cæsar, miserabilem huius belli faciem, vastitatem Germaniæ, calamitatis omne genus plenam, malorum excetram in omnem ætatem sexumq; pullulaturam. Ne pateretur, hortatu illorum qui per bellum aduersarij suam potentiam confirmabunt, se huc transuersum rapi, ut exhausta opibus & uiribus fracta Germania, infirmior reddatur, quàm quæ Turcicum impetum & uim sustinere amplius possit. In hanc sententiã Argentoratenses Cæsari ad literas missas, suo in primis & suorum nomine responderunt. Legatum ad Heluetios quoq; misit, qui in eandem sententiam in concilio uerba fecit. Legatus erat Ioannes Muschetus, superioris Burgundiæ Quæstor. Hic ubi causas suscepti a Cæ-

fare belli contra seditiosos quosdam commemorasset, orauit, ut (quoniam Caesar uim armis à capite suo prohibere cogebatur) ne diuersa sibi ab aduersarijs, à quibus in illum multa acerbè iacerentur, persuaderi sine-
rent: neu lenocinijs uerborum illi inducti, quicquam inceptent: neq; in Heluetia qua eos moliri patiantur, quibus Caesaris consilia uel præpediri, uel segnius promoueri possent. Nam hoc bellum huc susceptum, ut ad Germaniæ salutem, haud leue momentum esset alaturum. Proinde ad hoc incumberent, ut in amicitia & fide ueteri, è fœderis inter ipsos iure constantes manerent. Vicissim nihil se in eos moturum: nec commissurum, ut sui quid moliantur: sed fidem & amicitia declaraturum. Nec se pacem ullam cum quoquã facturum, in qua ipsi non continerentur. Ciuitates, & Vuirtembergensis Dux, Caesaris cõsilio cognito, cætera diligenter per exploratores inquirunt. Germani enim milites segnius ad signa aderant: tardius Hispani cõueniebant: in Italia delectus militum, quos Pontifex missurus erat, lentius habebatur. Primi Augustani ad Calend. Iunias, quatuor millia armatorum conscribunt, totidemq; Vlmenses: nihil tam inimicum bello, quàm tarditatem esse, rati. Hi, & Vuirtembergensis, literis ad Saxonem Electorem & Hesium, duces belli lectos, datis, ut in armis sint, monent: ut Caesaris conquisitæ copiæ lentius conueniunt, ipsi quantum cohortium cõscripserint primi in armis, certiores faciunt. Sed Augustani ut suspicionem patrandi belli auerterent, has copias à se conscriptas dictabãt, ut præsidio urbi impostæ, contra omnem uim muros & portas tutarentur. Verisimile id reddebãt, quòd omnibus mortalibus patefactis portis, ne minem urbe excluderent. Caesariani in urbem ultro citroq; ad arma & tela paranda, uel cibaria & poculenta mercanda, commeare, aut ad magnificentiam & splendorem urbis uisendã confluere. Ad eas cohortes fama erat, duo Heluetiorum millia accessisse. Erat Caesar

Ratiff

Ratisbonæ, duodecim milliaribus ab Augusta. Vuirtembergensis, & ciuitates Sueuiæ, bifariam copias suas partiebantur: uiginti quatuor peditū signa, cum pleraq; nobilitate, sub auspicijs Vdalrici Ducis erant: alterum agmen stipendijs ciuitatum inauthoratū fuerat. Postquam omnes hæ copię Vlmā peruenerunt, una nocte quieti concessa, postridie Gunspergum proficiscuntur. Ibi bipartitō in conciones aduocati milites, sacramento inauthorantur. Duces cohortibus præfecti fuerant, Sebastianus Schertelus, Ioānes Heddecus, Balthasar Gullingus, Sebastianus Bessererus, Mattheus Langemantelus, Ioannes Harderus, Iodocus Rosebergus. Copię ciuitatibus inauthoratæ Schertelo iurant, illius imperio obedientes fore, dum Saxo & Heflus exercitus imperatores in castra conuenirent. Eidem sacramento illicantur deinde Vuirtembergenses milites. His dux datus fuit Heddecus. Balthasar Gullingus, uir in primis eloquens & nobilis, & Ducis Vuirtembergensis à consilijs, militibus Principis sui in concionem conuocatis, in hunc modū uerba fecisse dicitur. Pontifex Romanus, nouum incēdium in rebus pacatis nobis excitare conatur, quo Germaniam, patriam cōmunem, quæ nos genuit, & à primis uitæ rudimentis ubere suo aluit, mox ardeat, & à fundamētis excindat. Crudele odium eum huc urget, quo uos & uestram religionem perditū eat: simul ut remetiatur cladem, quā ante aliquot annos Duce Borbonio accepit, cūm Roma uirtute Germanorū maximè capta, capto Pōtifice, atq; in Hispaniā misso, diriperetur. Eam ob causam Carolū Cæsarem aduersus nos, ut Principibus & Ordinibus Imperij cōfœderatis bellū faciat, identidē obtundēdo incitauit: ratus hac uia futurū, ut ad ipsius religionē uolentes nolentes attrahamur. Insuper is nunciatur equitum peditumq; haud spernendas copias in Italia conscribere, quas Cæsari auxilio in Germaniam mittat. Nec fama de Hispanorum aduentu omnino uana est. Quantū calamitatis, milites,

quantum miseriarum ab externo milite, & uastitatis patriæ immineat, omnes, opinor, præuidetis. Cùm igitur ista Príncipes & Ordines Imperij reputent, suum esse ducunt, non tantum uim & impetus hostium à populatibus suis armis prohibere: sed etiam cauere, ne externa, ne uetus religio uobis obtrudatur: uos maecte uirtute este. Itaq; stat bellum hoc inopinatum, ac præter spem nobis motum, Deo auspice armis uindicare. Quare cùm scirent animos uestros ad huius militiæ aleam promptos, suis stipendijs, qua id fieri potuit celeritate inauthorarunt, ne imparati opprimerentur. Iam quoniam fœderis duces adhuc desiderantur, quos breui in castra adfuturos compertum habeo: quo interea in castris cuncta ordine ac rectè gerantur, & fenestra hostibus contra uim præcludatur, Príncipe Vdalrichus uobis uirum fortem, & cui ad summam nobilitatem nulla authoritas deest, præfecit: cui, ut sibi, uos obedire per omnia in disciplina militari iussit: & egregium illud nomen tueri, quod maiores nostri sua uirtute, uarijs bellis cum exteris gentibus, multo sanguine nobis pepererunt. Neq; uerò satis est, commilitones, ab ea gloria non solum non degenerare: uerum etiã, ut uestra præclara facinora ad posteros propagata, illis stimulum & calcar ad uirtutem militarem addat. Cætera Deo curæ erunt, qui ei uictoriam secundum fas iusq; dabit, qui pia ac iusta arma sumpserit. Sic Balthasar Gulthingus. Interea Cæsar, ne hostium celeritate occupatus cingeretur, cohortes, quas tota Germania, diuersis locis, sub quatuor maxime ducibus habebat, conuocari iussit. Duces erant, Hilprandus Madrucius, Cardinalis Tridētini germanus: Georgius Regensburgius: Schamburgius, qui Burano transito Rheno postea se coniunxit: & Marignanus. Ab his quaterna peditum millia conscripta fuerant. Decem cohortes nothus Bauarus collegerat. Duo millia Hispanorum, & octingētos paucis post diebus Aluarus à Sanda adduxit, Gallia cisalpina tria millia armauerat, quibus præerat.

præerat Arzius. Conquirebat interim, ut mandatū fuerat, Maximilianus Buranus, uir militaris, quanta poterat celeritate, e Batauis, Sicambrijs, Menapijs, Iuliacensibus & Belgis, equitum peditumq; imperatas copias, & aliquantam leuis armaturę equitum manum, quos ab atro armorum colore Atratos uulgò appellant. Deceuerat Cęsar non prius cum hoste dimicare, quàm cum suis Buranus adesset. Datum fuerat negotium Electori, ad comparanda duo millia equitū & quingentos: Alberto Marchioni, sexcētos equites: Crucigerorum Magistro, mille: Maximiliano Hungaro, mille: Erico Brunluicēsi, quingentos. Confœderati hoc armorum terrore nihil perturbati, literis ad Venetos datis, conqueruntur Pontificis iniurias, orantq; ut eius copias transitu per suos fines prohiberent. Ad hæc monent, ut superiorum temporum recordatio subiret: si uires ille suas confirmaret, quantum mali ipsis & alijs Italię populis expectandum esset. Præterea plerameq; Germaniæ nobilitatē monent, ne militem castra sua petentem ad merendū, transitu intercluderent. Tirolensibus & Rhœteis ad Italicarum cohortium aduentū trepidantibus, animos addere per literas conantur, ut illis transitum negent: ad quod etiam subsidia pollicentur. Petētibus à Norimbergensibus auxilia ad bellum, responsum fuit, suas uires atque opes proprijs agris tuēdis uix sufficere. Mandatur interim Schertelo, ut cum ijs quas habebat cohortibus, ad radices Alpiū confluentes copias disturbaret: simul mittuntur centuriones in Heluetiorum agrum, ad acquisitionem militum. Agebatur anni tempus, quo segetes maturescerent, cū legatus Tridentinus Romam missus, auxiliorum causa foedus inter Cæsarem & Pontificem sanciret. Foederis forma hæc erat: Conciliū Tridentinum indictum fuisse, ut errores iam multos annos in Germania exorti, & indices proserpentes, opprimerentur: & quòd illud à confœderatis repudiaretur. Quamobrem pro reipub. Christianæ, & Germanorum salute,

societatem Pontificem & Cæsarem ita coniunxisse, ut Cæsar primo quoque tempore contracto exercitu, paratisque omnibus ad bellum necessarijs, arma aduersus eos indueret, qui obstinantes animis concilium non agnoscerent: ac ui eos ad ueterem religionem, quando aliter reuocari non possent, cogeret. Sed omnia prius periclitaretur, num obedientes Pontificem Ro. uellent agnoscere. Nullam pacem cum ea gente ecclesiæ Rom. inuilem, uel aduersam faceret. Pontificem præter centum aureorum millia, totidem apud Venetos depositurum: eaque pecunia in nullum alium, quam usum belli uerteretur. Hac duodecim peditum Italicorum millia alerentur, & quingenti leuis armaturæ equites per menses sex. Si interea bellum conficeretur, Cæsaris id commodo futurum. Fuit ad hæc in foedere expressum, Pontificem Cæsari permittere, ut dimidium prouentuum ecclesiasticorum in hoc bellum per Hispanias conuertat: ac tantum agrorum religionis diuendat, unde quingenta aureorum millia redigantur: & quidem in usum necessarium huius belli, ea lege, ut Cæsar de suo pro totidem millibus uicissim oppignoret. Qui alterutri resisteret, in hunc uterque consociatis armis, totis uiribus incumberet. In hoc foedus senatus Cardinalium discederet. Dum ista Romæ perficiuntur, interea Cæsar quantum frumenti in agris circa Ratisbonam erat, ne equitum peditumque licentia corrumpere, in urbem conuehi iussit, & in usum necessarium conditum: tum autem, ne si bellum traheretur, aut annus insequens cœli aliquo uitio sterilitior esset, rei frumentariæ inopia laboraret exercitus. Conducti fabri lignarij, qui quatuordecim continuos dies uasis oblongis conficiendis, in quibus globi ferrei, puluisque tormentarius conderentur, incumberent. Ad hæc inusitata specie instrumenta bellica apparantur. Ad nouem millia saccorum, qui frumento quod in usum militi satis esset, onusti, cum trecentis pistoribus castra sequerentur. Sed in contrahenda ex agris rusticorum quater millium multitudine, quorum

rum opera cum instrumentis fossorijis uteretur Cæsar, nonnihil laboratum fuit. Norimbergenses in hoc belli apparatu, quoniam in fœdere non erant, ut Cæsari bene uolentiam suam probarent, ad arma telaq; & bellica instrumenta comparanda, patentibus semper portis eum inuitarunt. Cogebat interim Pontifex copias, ut dictum est, in Italia, quas Cæsari erat statuto tēpore transmissurus: cū literas ille ad Heluetios daret, quibus fanaticissimum quorundam, qui à religione Romana defecissent, conquestus fuit. Laudare se in Heluetijs adhuc quosdam esse, qui ueterem religionem pertinaces uindicarent: quorum exemplo alios ad sanam mentem reuersuros aliquando, bonam expectationem esse. Ex eo religionis dissidio quàm graues motus exorti fuissent, ipsos scire: & se ad eos componendos ab inīto statim pontificatu nullum non remedium quæsiuisse. Tandem ad extremam ancoram confugisse: Tridentum indixisse conciliū, quò sine periculo uenire liceret, ut ibi suam doctrinam, quod possent, tuerentur. Existimasse, neminem esse tam improbum, nefarium & barbarum, qui senatum illum amplissimum Episcoporum, quem Imperatores & Reges reuererentur, ut spiritu diuino afflatus, impiè luderet, eiusq; authoritati non pareret: & fanatica doctrina posita, illius iudicio non acquiesceret. Sed hanc se de Heluetijs existimationem cæpisse, ut hi qui in fide permansissent, conciliij authoritatem sequerentur. Reliquos uerò, qui speciosis aliorum rebellantium illecebris creduli nimium in errorem pellecti fuissent, monere, ut in conciliū prodeant. Super hæc, egerime se habere, in Germaniâ Principes esse, qui conciliū superbè repudiarent, ac tantum nō conuicij insectarentur, negarētq; eius decretis obediētes se futuros. Quam obrē armis uelle eos, quoniā aliter fieri nō posset, breuis experiri. Ac fortè ita accidisse, ut Cæsar idē cogitaret: statueretq;, expectata tēporis maturitate, armis religionē defen-

defendere. Se propterea eius uoluntatem piam & iustam, pro opibus ecclesiæ Romanæ adiuuare statuisse. Sin ille secus ageret, iacturam tot mortalium, perfidia hæreticorum indies pereuntium, Deum ab eo exacturum. Heluetiorum multa memorabilia & laudata facinora extare: sed nullum laudatius fore, quam si societatem & amicitiam secum colere pergant. Ut id facerent, se obtestari. Super has literas Pontificis, legati Fœderis uenire ad Heluetios. Hi postulabant, ne externo militi iter per fines suos aperirent. Ad se uerò, & sua castra transire uolentibus, potestatem permetteret, cum necessitas postularet. Inter hæc principia belli, Vuolfebutelum arx à Brunswicensibus & alijs ciuitatibus, à quibus tenebatur, deductis præsidijs, solo equata fuit. Palatinus hunc tantum belli apparatus à Cæsare fieri miratus, eum per Vuolfsum Abstemiū interrogat, in quos id pararetur, & quæ esset eius causa. Si quid ipse posset, uelle reconciliationi incumbere. Cæsar ei per Granuellanum & Nauium respondere iussit, quæ supra à nobis ab eo prætexta fuisse memorata sunt. Rebelles Imperio, & motuum aucthores nulla alia uia ad officium trahi posse, armis compellendos eos esse. Palatinus re deprehensâ, extemplo Hesium, Saxonem, & Wuirtembergensem certiores facit: simulque, quantum uastitatis ab externo milite Germaniæ instaret. Quamobrem potius quam ut in apertum res Martem erumperet, si non in totum parerent, aliquid donaret, monet. Nec dubiam habere spem, quin si in parte Cæsari morigerentur, non parum ad reconciliationem profuturum. Cæsarem placabilem esse, & quantum intellexisset, si ignosci sibi peterent, quod admissum esset, eum placatum, quicquid esset offensionis depositurum. Super hæc, si quid ab alijs insuper peccatum esset, id clementer corrigeretur. Si quid per iniuriam alijs esset ademptum, id Cæsari, uel æquis uiris disceptandum permitteretur. Saxo his acceptis, & ipse ingentes copias contrahit, easque cum aliorum copijs coniungit: hortaturque ad per-

seueran-

seuerandum in fœdere semel iſto, ac ſubinde poſtea re-
nouato. Conueniunt & ipſi celeriter, ac re in delibera-
tionem propoſita, literas ad Cæſarē dant Saxo & Heſ-
ſus. Earum hīc erat tenor. E' noſtris legatis Ratiſbo-
na domum reuerſis, Cæſar clementiſſime, cognouimus,
te bellum nobis, & fœderis ſocijs magno apparatu face-
re: cūm ab ipſis rogatus eſſes, id ut operā dares, ne quid
detrimenti Germania acciperet. Tum ita abs te respon-
ſum fuit, ut inde nihil ſuſpicionis ſub eſſet, nos bello abs
te peti: quod ad ea comitia legatos miſimus, quibus
permiſimus deliberationem earum rerum quas propo-
neres, maturam. Conſilium ſuum liberè, non aduertentes
ne tantulum quidem in te offenſionis, aperuerunt.
Vnum hoc de rebus futuris addebas, uelle te rempub.
conſtituere: eosq; qui imperio non parèrent ut æquum
iusq; eſſet, multare. Quis interim noſtrūm cogitaſſet, te
bellum in nos moliri, priuſquā imperata propoſuiſſes?
Poſtquā uerò ex aliorum Principum literis, præcipuè
ex Granuellani & Nauij reſpōſo certiores facti ſumus,
rebelleſ te multare uelle, rumor inualuit, nos bello abs
te peti. Quam rem, quā acerbè tulerimus, ſuperi no-
runt. Quare hīs literis apud te nos expurgare placuit.
Id uerò ne ipſe quidem inficiaberis, nos & fœderis ſo-
cios onera tuſſe Imperij, immunibus alijs, quæ imponi
potuerint. Auxilia, proximo conuentu Spirenſi poſtu-
lata lubentes miſimus, pluſq; ad eò quā impoſitum
erat contulimus, ne quid fraudi ab inimicis nobis uerte-
retur. Cūm igitur poſt iſta ampliffima in te merita nos
rebellionis rei agimur, profectò non ſolum dolet, ue-
rum etiam triſte eſt & acerbum auditu. Illud autem ius
ratumq; potiuſ fuiſſet, priuſ nos accuſatos, ad cauſam
dicendam admitti: quā hoc pacto, bello nondum in-
diſto peti, atq; ita apud omnes mortales immeritò tra-
duci. Hac ratione & noſtram innocentiam tueri, & ſy-
cophantias inimicorum, qui te in nos concitarunt, re-
futare licuiſſet. Ipſe Cæſar noſti, quā benignè & ami-
h cè no-

cē nobiscum ante quintum annum, & nuper Spiræ egeris: ut non esset, cur quis nobis uel obstinatiam, uel ullū crimen obijceret. Omittimus, nos tibi petenti agrum Brunswicensē lubētes sequestro permisisse. Et ob ista nos in periculum omnium bonorum incidimus. Iam illud te non fugit, Francfurti Cæsarem te factum, nihil nisi ē consuetudine & legibus Imperij inceptaturum, religiosē iurasse. Superis igitur hoc relinquimus, quod indicta caussa bellum nobis facias: ac de quibus crimibus nos traducis, edito scripto publicē respondebimus, ut qua iniuriā opprimimur, omnes mortales intelligāt, teq; Ro. Pontificis classico, ob Tridentinū à nobis reiectum conciliū, ad suscipienda in nos arma excitatum.

Cæsar lectis his confœderatorum literis, ad Archiepiscopum Coloniensē quoq; scribit: cui, reddita eadem belli caussa, imperat, ut edicto promulgato cateat, ne quis in ditione Coloniensī, nisi sub se stipendium faciat miles: eosq; qui in hostium castra iam transissent, publicē graui proposita mulcta, domum reuocet. Facit Archiepiscopus mandatum illicō, & promulgat edictum. Saxo & Hessus scripto emissō paucis post diebus in hanc fermē sententiam, cōtra sparsam à Cæsare famam, quam ob causam ad arma concitatus fuisset, luculenter se expurgarunt. Cæsarem propter negotium religionis bellum mouere, ut fœdus disturberet, & quidem falsa specie rebellionis adumbrata, ac postea alios post alios delectat. Quæ uerbis Ferdinandi, Granuellani, Nauij, & aliorum priuatis colloquijs Ratisbonæ temerē effusis, confirmarunt, Belli causam nullam aliam fuisse, quàm quod concordēs conciliū Tridentinum recusassent. Cæsarem Rauesburgensibus nuper misso cum literis nuncio, nisi ab instituta religione desciscerent, uastationem agri & urbis excidium denunciassent. Pontificem ob eandem religionem Archiepiscopo Coloniensī episcopem abrogasse. Atq; hæc eadem cum Cæsar minetur, satis causam belli apparere, iam rumoribus iactari,

factari, Cardinalem Auguffanum, choragum huius tra-
 goediae, huc incumbere, ut illi fuffeffor in archiepifco-
 pen detur: fimulq; occultè agitari, ut per militem tota
 Germania diftributum decreta cõciliij de religione Cæ-
 far exequatur. Accipere præterea, Toletanum, & ple-
 rofq; Hifpaniarum purpuratos huc grandem uim pecu-
 niarum conferre: quòd haudquaquam effet futurum,
 fi belli cauffa actio ciuillis foret. Cæfarè palàm olim Au-
 guftè dixiffe, hanc doctrinam atq; hærefim fe ferre non
 poffe: & ad eam delendam, animisq; omnium morta-
 lium eximendam, non folum opes cum fuis, fed uires
 etiam cum uita & fanguine fe aliquando impenfurum.
 Si uicti armis ipfi nunc exuantur, tum demum palàm
 fore, utrum religioni effent parfuri, ac monafticum ordi-
 nem, uiolatis fuis uxoribus, trucidatisq; liberis, ac mini-
 ftris religionis fuæ occifis, in integrũ effent reftituturi.
 Cætera huius apologetici fcripti, uel quia prolixiora
 funt quàm ut persequi libeat, uel quòd ab alijs perferi-
 pta funt, ftudio prætermitto. Mittuntur fimul & ad
 Ioannem Brandeburgenfem literæ, ut fœderis ic̃ti me-
 mor, in ipfos nihil moliat. Ille, Cæfarem fequi fe re-
 fpondit, à quo fibi religiofè arma contra religionem
 non moueri, cautum effet. Fœderi Smalcaldico fe illiga-
 tum quidem, uerùm Auguffanæ confessionis effe. In pri-
 uato uerò fœdere, Cæfarè exceptũ fuiffe. Hinc liquidò
 conftare, nihil à fe contra fidem & fœderis leges per-
 petrari. Cõtrà illi fcripto emiffio refutare, quod de Au-
 guftana confessione is adduxerat: adferre ipfius in me-
 dium literas, quibus ipfum ad auxilia ferenda fibi ac
 fuis deuinctum conuicere. Hinc per literas centurio-
 nes ac tribunos monent, ne homini perfido in hoc bel-
 lo fuã operã præftent. Collegerat iam Heflus omnes
 fuas copias, quas priusquam in Cæfarè duceret, Guliel-
 mum maximum natu filium, nondum decimumfextum
 ætatis annũ egressum, Argentoratum, tutam ac egregiè
 munitam urbem, abs fe ablegauit.

fuicensis, quem Lantgravius in custodiam condiderat, abiturū ad bellum ad se uocari iussit, uelle illi detegere occulta Cæsaris consilia, & quando per quos homines consueta fuissent, ad faciendum bellum. Sed ille fraudem subesse ratus, uel ad leniendum ferocem animum, & offensam: uel ut expeditionem moraretur, uel ut tali beneficio in pacatum dimitteretur, eius colloquiū recusauit, hostium infida esse consilia reputans. Nondum Cæsariana cohortes conuenerant, nondum Madrucius aderat, nec Georgius à Regensburgo: Hispani & Hussari, per longas uiarū ambages sparsi, ab hostibus medijs interclusi impediabantur. Augustani, Ulmenses, & Vuirtembergenses, accepto Pontificiarum copiarū aduentu (ne sedentes debellarentur: tum ut transitu in Germaniam eas prohiberent) octo & uiginti aeneis machinis instructi ad Fiessam (oppidum in ditionis episcopi Augustani est ad Lachum amnem) castra ponūt, contra castra Marquani & Madrucij. Hi uiribus suis diffisi, quod hostibus neq; equitū neq; peditū numero dimidia parte pares essent, retro Tirolam concesserunt. Capta per ditionem Fiessa, ac ualido praesidio imposito munita, ad Alpiū fauces ad Clusam occupandam contendit Schertelus, iussu legatorum Foederis, qui paulo antè Vlmam uenerant. Ex Italia petentibus Germaniā iter est per Tridentum, Oenopontem. Hinc duobus itineribus in Bauariam peruijs descenditur: aut secundo Oeno amne per oppidū Copstannum, quod Schertelus tenebat, nisi quis laeuorsum iter per Alpes medias auertere mallet. In extrema ora Alpiū, quā ad earum radices decurritur, arx Erebergum loco & excelso & praecipiti occurrit. Has angustias qui occupat, parua manu ingētes copias descensu prohibere potest. Praesidia Clusina hostium inopinato aduentu perculsa, trepidē arcē pro tempore, ac raptim uallo cingunt. Sed quoniam in recenti opere nihil firmi ualidiq; moliri poterant, quin leuī mōtō machinis disijceretur: & longam obsidionē posse sustinere

sustinere diffidebant: deditioe facta, in potestatem uenerunt. Per eos dies duo Hispanorum millia, cum aliquot leuis armaturæ Hungaris, qui à pace Suesſionensi ex hybernis, è Lotharinga in Pannoniam transierāt, per longinquos itinerum circuitus, Ingolſtadium peruenerunt. Summæ rerum præfectus fuit à Cæsare Dux Albanus. Is cum his copijs, & alijs cohortibus, quæ ad Ratisbonam in castris erant, Tirolam ducit, & cum Madrucianis, Marignanicq; copijs se cõiungit, ut Clusam amisſam reciperet. Sed loci natura perspecta, in apertum discrimen suos adducere non ausus fuit. Cæsar seruarat Ratisbonæ ad corporis custodiam partē peditatus Madruciani, ad quem & ipse Madrucius hostium insidias ueritus se recepit. Erat Georgius à Regensburgo tum circa Ulmam, is ne temerè cunctando & ipse circumueniretur, cum suis copijs Ratisbonam quoq; contendit. Superuenerunt his ijsdem diebus è Neapoli mille quinquaginta Itali, & nouem millia Hispanorum. Per eodem dies Cæsar è Ratisbona pulueris tormentarij magnum numerum, & commeatum Ingolſtadium præmisit: ubi exercitum, simulatq; omnes undiq; copie conuenissent, recensere statuit. Distat Ingolſtadium à Ratisbona nouem millia interuallo, ut dictum est. Ad hos accessit Albertus Marchio cum quadringentis equitibus. Capta Clusa Schertelus ad Oenopõtem proficiscitur: quã si in potestatem redigere potuisset, valido præsidio imposito, per biuium illud, per quod in Germaniam ex Italia expeditis iter est, transitũ claudere potuisset. At Ferdinandus capte Clusæ nuncio accepto, per agrũ Tridentinum & fines Tirolenses duodecim millia peditum contraxit, quorũ partem oppido præsidio imposuit, partem duce Castelalto aditus mature occupare iussit. Schertelus spe potiundæ Oenopontis delapsus, ad Clusinam arcem retrocessit. Inde Erebergum ac Fiellam, ubi præsidijs ualidioribus muniuisset, moram ibi parũ tutam obdiminutas copias arbitratus, cum reliquis cohortibus

ad exercitum, qui stativa circa Danubium habebat, rediit, direptis passim in itinere coenobijs obuijs. Schertelo ex Alpibus digresso, Hispani Copstænum cum insigni clade oppidanorū recipiunt. Heddecus, qui Vuirtembergensibus copijs præerat, Dillingam oppidum & arcem, ditionis episcopi Augustani, deditione capit. Hoc terrore perturbatus episcopus Eistetensis, per legatos duces belli orat, ut se pacatum relinquunt, suis parcant: polliceturq; simul com meatum, & liberum transitum per agros suos. Schertelus copias ad Danouertum simul admouet. Oppidani sustinuerunt per aliquot dies, sed paucos, obsidionem: sed cū tardius auxilia adessent, pacti ab hoste deliberandi spacium, occulte de submittendis auxilijs ad Casarem mittunt: uelle se in illius potestatem permittere. Hostis aduerso, fraude ad consultandum pactos dies, oppugnationem parauit: admotisq; ad muros scælis, cū segnius ab oppidanis defenderentur, inuadunt. Parsum hic ciuibus fuit, direptis coenobijs. Distat à Ratisbona quatuordecim passuum millibus. Ludouicus ab Abila scribit, oppidum initio Simalcaldico fœderi illigatum fuisse: & Schertelum haudquaquam infeste intromissum, statuisse Saxonem & Hesium illic speriri, ut se cum illis coniungeret. Oppidum commodum, quò per Danubium & Lycum amnes secundo agmine com meatus deueheretur. Danubius, qui & Ilter, è monte Abnoba, siue Abnobo oritur: ita suo exortu propinquus Rheno, qui è Rheticis Alpibus labitur, ut inter huius ripas, & suam scaturiginem, uix agros duorum miliarium habeat: ac per innumeras gentes immenso aquarum actu longè in ortum euagatus, & sexaginta amnibus in ipso cursu ampliatus, sex uastis fluminibus in Pontum effunditur. Quo in loco primū erumpit, Rhetia primæ sinem, atque Germaniæ initium facit. Ostiorum nomina sunt ad mare Ponticum, Peuces, Narcustoma, Calostoma, Pseudostoma, Boreostoma, & Spiroostoma,

reostoma. Lycus uerò amnis, qui Sueuiam à Bavar-
 ria diuidit, Augustam præterlapsus, quatuor inde mil-
 liaribus ad Danouertum Dannubio miscetur. Sex in-
 de à Danouerto ad ortum milliaribus Ingolstadium in
 ripa Danubij situm est. Schertelus oppido potitus,
 castra ibi metatur. Saxo interim, & Heflus, iam tum
 suis, tum imperatis Orientalibus copijs instructi, &
 iam per Franconiam profecti, ubi Vuirciburgensis epi-
 scopus locupletem commeatum omnium rerum ultrò
 obtulisset, ut agri sui in pacatis haberentur, socia ca-
 stra petiuerunt. Sequebantur ducum castra, Electo-
 ris Brandeburgensis & Mauritij legati, sollicitantes, ut
 ipsis negotium conciliandi pacem permitteretur. Ve-
 rum cum Saxo & Heflus id ad sociorum arbitrium reij-
 cerent, infecta re è castris domos discesserunt. E Bo-
 hemia aliquanta nobilitatis pars cum equestribus au-
 xilijs, & duobus millibus peditum, ad Cæsaris copias
 tum accesserunt. Maturauerant iam segetes, quas, pri-
 usquam ab hoste infecta populatione dissiparentur, se-
 ptimo Cal. Augusti Cæsar omnes puellas, fœminasq;
 innuptas edicto demetere iussit Ratisbonæ: his mer-
 ces diurna persoluta ab ijs fuit, quorum agri priuati illi
 erant. Pari cura frumentum molendum, & molitum
 penes sodalitiū Franciscanorum condendum cura-
 uit, in belli usum necessarium. Et quia undique co-
 piofa annona, ob grandiora rerum precia in castra ex
 urbibus & agris conuehebatur, cariora omnia Ratis-
 bonæ esse cœperunt. Pistores noctibus dies pinfen-
 dis panibus nauticis æquarunt: quorum famuli, qui
 continui laboris tædio in militiam ab heris fugerant,
 exauthoritatî capitîs supplicio redire, & operam suam
 locare coacti sunt. Fabris perpetuus labor in bellicis ma-
 chinis fabricandis auctus fuit. Dum ista Ratisbonæ
 à Cæsare præparantur, Augustæ aliquantum turbæ ori-
 tur, Erant ibi quidam insigniter homines locupletes,
 (uulgò

(vulgò Germanica lingua Fuccheros uocat) qui paulò ante ad primam belli famam urbe, omnibus rebus collectis, & in quadrigas coniectis, cesserant. Rumor eorum fugam statim sequutus, quia pecuniarum affatim diuites erant, quasi Cæsari, quantum auri argenti esset, facti infectiq; mutuo in foenus tradidissent. Legati, qui tum fortè Vlmæ adhuc hærebāt, eam rem indignè, quod hic Cæsaris potentiam confirmassent, non taciti tulere. Mitunt cum literis ad Senatum nunciū, docentq; id haudquaquam ferendum his temporibus: Monent iuxta, ut id deinceps prohibeatur. Responsum inuicē à Senatu: sub initium belli, cū ne leuis quidem eius adhuc esset suspicio, pecuniam, ne ociosa ac sine foenore iaceret, datam fuisse. Neminem autem nunc esse, cui id in mentem ueniret. Sin fieret, nō impunè eum habiturum, si palam foret. Diripiūtur per eos dies à Vuirtembergensis cohortibus delubra passim diuorū in agris. Dum Schertelus ad Danouertum moratur, Saxo & Hesus quarto Calendas Augusti, ijs copijs, quas ducebant, illi se coniunxerunt. Quorum exercitus accessione militum Germanorum, qui in Gallia nuper militarant, ducibus Bichlingo Comite, & Georgio Recrodo Lantgrauij cliēte, auctus erat. His Cesar acceptis, Saxonem & Hesium extēplò proscripsit. Proscriptionis forma erat fermè huiusmodi. In exordio altius magnos suos conatus, quos ad Germaniam pacandam ad ea usq; tempora hauserat, grauitè narrat. Commemorat inde uaria decreta, quibus, ne cui uis ullo pretextu inferretur, cautum esset: sed iure ac legibus arbitrandū esse, si quid controuersia nasceretur. Sub hæc, quibus de causis ipsi obnoxij essent, quamq; fidem & obedientiā præstare suæ maiestati tenerentur Ordines Imperij. Et cū his pacis artibus semper quieti incubuisset, Electorem tamen Saxonem, & Philippum Lantgrauium Hassiæ, pro se quemq; temerè nunquam non suis conatibus ac decretis obstrepuisse, & rebelles imperium abnuisse. Et istis, inquit, nō sat fuit se mihi

ac 1546
proscriptio

se mihi reluctatos fuisse, nisi coniuratione inita reliquos Ordines in rebellionis societatem in me sollicitassent. Lantgravius ante aliquot annos bellum quibusdā summi loci Principibus, quæsitā causa facere conatus, in eorum agros populabundus irrupit: & pecuniam, quātam uoluit, expressit. Inde alium quendam e Principibus Imperij bello lacessitum, ambo cōsociatis uiribus, regnoq; pulsū, omnibus fortunis exuerunt. Accedit ad hæc, quod Episcopas, ditionesq; quasdā tam religiosi quā civilis iuris, quarum possessores e ueteri consuetudine sunt Imperij, & etus onera cum alijs ex æquo ferunt, & in amplissimo senatu honestum locum simul tenent, inuaserint. Et illos quidem, qui iam toties fidem meam in comitijs implorarūt, ut ab ea tyrannide ipsos liberarem, misera illa seruitute premūt. Nonnullos suis annis pro-^{uicibus} uentibus per uim priuarunt: alios, ditionis alterius, in suam clientelam attraxerunt. Neque uerò diu est, quod apud quosdam huius Imperij Ordines institerint, ne uocati ad comitia conuenirent: hoc consilio, ut actionibus intercederent, & in contemptum mei illis stimulos adderent. Eoque ista liberius designant, quo minus summum magistratum fastu tumētes metuunt. Nam quod summum Imperij iudicium sit extinctum, horum culpa id factum est, his debetur. Iusticiū perpetuum per hos est, dormiunt leges: iam diu est quod nullum ius sit dictum, non solum cum memorabili multorū mortalium factura & malo, sed etiam detestabili & turpi exemplo. Palliunt ista specioso religionis titulo, si superis placet, libertatis & pacis. His uerbis pro pallijs & uelamentis, quibus sua facinora inuoluāt, artifices utuntur: cū quiduis potius quā Germaniæ tranquillitatem, pacem religionis, & libertatem Imperij uenentur. Nullo scripturæ testimonio certē demonstrare possunt, ius fasq; esse summo magistratui resistere: cū cōtrā, ex historiarum monumentis, tum sacris tum prophanis, illustria & exempla & testimonia reperiātur. Etenim ueteres Christiane do-

strinae assertores, qui suam professionem non inani uel
 borum strepitu, sed factis, sed sanguine confirmarunt,
 ethnicis Imperatoribus obediētes se praestiterūt. Multo
 ergo minus his concessum est, mihi officiū recusare suū,
 & quidē religionis praetextu. Id autē cū abnuant, quid
 aliud praeseferūt, quā quod, ut de Imperij fastigio me
 deiciāt, solum moliantur: & ipsi suscipiant sceptrū, quō
 sacris omnibus ac prophanis cōmixtis religionē, leges,
 iura, & publicā libertatem opprimant: utq; summis ho-
 noribus cumulatē aucti, amplissimisq; opibus locuple-
 tati, omnes sub suam ipsorū tyrannidem cōserta trahant
 manu. Id nō obscure eorum dicta, ferocitatis & spiri-
 tuū plena, id libelli tot famosi, id picturae infames ac de-
 testabiles nusquā nō distractae ludibrio maiestatis Cesa-
 reae, & odio in me, coarguunt. Iam nō tantū foedus ini-
 uerunt uarijs conuentibus contra me, uerum etiā reges
 per legationes & literas in me irritare conati sunt: eosq;
 subsidijs occulte, ac consilijs adiuuere. Et extant arbitri
 earum rerū, quas inceptare conati sunt: qui affirmant,
 Turcā eos in Germaniam euocare studuisse. Quod uel
 hinc uerisimile est, quod ea res ipsorū cōsilijs uehemen-
 ter esset opportuna. Itaq; his rebus, quas memorauī, fi-
 dē, qua mihi sunt obnoxij, uiolant, & maiestatē nostram
 imminuunt, & omnia decreta euertunt: quae quidē pe-
 rinde habēt, ac si alijs ius repellēdi uim sit ademptū, ipsis
 uicissim faciendi sit cōcessum. Quare in crimen maiesta-
 tis, & poenā, qua id punitur legibus, lapsi sunt. Proinde
 nihil est, quāobrem eorū delicta cōmemorentur, quod
 omnibus cōperta sint. Iam uerō, etsi pro meo iure licet
 illet antē multo in eos, ut meriti sunt, animaduertere, nō
 modica illis donauī, ad prohibēdos motus, & cōseruan-
 dam pacem. Et plura etiā nonnunquā tribuī, quā fas
 æquūq; fuit, repugnante cōscientia: cur factum, quod
 mea auctoritas sic imminuta uiluerit, & alijs obfuerim.
 Hoc pacto ante annos quinque cum Lātgrauio Ratisbo-
 nae egī, & Spirāe cū Saxone Electore summa clementia
 multa

multa tractavi, eo cōsilio ac spe, quòd hac mea mansuetudine superatos tandē aliquādo à prauē cōsultis eos discessuros rebar: nec opus fore unquā, acerbius remediū querere. Verūm ubi hac uia nequicq̄ esset defudatū, & à me prorsus nihil perficeretur, sed uerbis in speciem aliquid pollētibus me ludibrio insuper haberi ac decipi aduerterim, (contēpserunt tum mea, tum Imperij decreta, & fœdera uiolarūt) eosq̄ adhuc animis obstinare, & imperandī libidine ad alienas opes diripiēdas pertinaciter grassari, neq̄ legibus coërceri posse, aut uelle: uerū huc tantum spectare, ut, ni refrenētur, Imperij statū euertant (non enim tantū religio non rectē cōstitui, sed ne Imperij membra quidem ullo curari remedio possunt) contra eos meo iure uti cōpellor. Quoniam autē ex his abundē liquet eos rebellionis conuictos, ut ne ipsi quidem iuerint, si maximē uelint, inficias: adhuc, ut grassari, neq̄ legibus, neq̄ iudicijs uelle teneri ullis, eos ut duces rebellionis, maiestatis & perfidię reos, simul et ut quietis publicę perturbatores, cōdemno, & proscribo. In hos, ut digni sunt, grauiter animaduertere stat sententia: quò liberum mihi sit, pro meo arbitrio rempublicā cōstituere, & quod mihi incumbit perficere. Proinde, ne quis illis ulla ratione auxilia mittat, interminor: neue consilia cū eorū causis cōmunicanda conferat, iuxta edico. Qui contra fuerit, pari lege & fortunis multabitur, & in ultimum humanorū supplicium trahetur. Tum autē illi, qui eorum iam sunt castra secuti, primo quoq̄ tēpore ab illis desciscāt: & mihi auxilia suppeditent. Nemo fœdere aut pactio- ne ulla illigari se sinat. Ista enim ego rescindo. Quin et eorū nobilitatē, & populū, ea, qua ipsis tenētur parēre, fide ac iure iurādo libero. Qui si paruerint, publicā do fidem. Qui uerò meū imperiū abnuerint, pari cum suis principi- bus pœna multabuntur. Huius proscriptionis exemplar in Saxoniam ad nobilitatē, & Saxones missum fuit. Erat interim Cęsar uehemēter sollicitus, quo pacto dispersas copias sine dimicatione Ratisbonā per hostiū agros re-
 i ij ciperet,

ciperet. Per literas alias indies super alias certior erat factus, in itinere quidē esse, sed trāsitum diuersis locis per obstātia castra impediri. Nondū ex Austria uastiora tormēta, quæ solite expectabat, subiecta erāt. Raina oppidū ad Lycū amnē est, ditionis Bauaricæ, duobus à Danouerto miliaribus. Huic unā cohortē Germanorū militum nuper præsidio imposuerat Cæsar. Hællus & Saxo hāc obsidione cingūt primū, deinde oppugnare parāt. Sed oppidani cū uim experiri nollent, cōditiones pacti uoluntate in deditiōne uenerunt. Hic una cohorte relicta præsidio, ad Neoburgum processerūt, tribus à Raina ferme miliaribus, haud procul ab Ingolstadio interluēte Danubio, qui eo loco ponte iungitur. Paret Othoni Henrico ē Bauarorum familia, qui & ipse foederi nomen dederat. Hic si hostes transito ponte Ratisbonam ire perrexissent, positis ad muros & portas castris, Cæsa rem numero armatorū freti opprimere potuissent. Sed iacent consilia humana, omnesq; eę res irritæ sunt, quas in duce exercitus inesse oportere uolunt, rei militaris peritiā, uirtus, authoritas, & foelicitas, si aduersante numine fatum dominetur. Cæsar inter hæc Bohemis militibus, in castris ad urbem licentijs uiuentibus, militares leges dedit. Et quia equitū numerus indies augebatur, pabuli inopia nonnihil laborari cœptum fuit. Intra muros aliquot ædificia ē cœlo tacta iam tertiūm, conflagraverunt. Suspiciōe de proditiōe urbis orta, portæ clausę sunt, & diligentius custodite. Ferdinandus rex Romanorū ē Ratisbona paulo antē in Bohemiam digressus, postquam Pragam uenit, Mauritium, ad quem Cæsar nuper proscriptionis exemplum mitti iusserat, ad se datis literis euocat. Vbi cum rege in colloquiū uenit, ab eo, ut nuper Ratisbonæ à Cæsare, secretō monitus fuit, ut à societate coniuratorum abstineret: fratris fidem ac amicitiam sequeretur. Ab alijs nihil bonæ rei, ut cunque caderet belli alea, sperandum. A Cæsare opima stipendia, & omnia amplissima expectanda: ditia præmia, & ea qui-

ea quidem maiora quam auderet optare, proposita. Primum, Septemviralem dignitatem illi paratam: deinde, iuxta proscriptionis tenorem & additam tabulam, illi imperatum a Caesare esse, (licet agnationis iure sibi patruelis & soceri agros & urbes vindicare posset) ut sibi auxilium in inuadendis eorum possessionibus ferat: hucque omnibus copiis nitatur, ut statim utriusque provinciam inuadat, & in suam potestatem redigat. Quod ni faceret, fore ut omnia illorum bona praedae in medio exposita, eius essent, qui bello occuparet. Neque ipsi ius agnationis aut affinitatis postea profuturum, si uellet iudicio contendere. Postremo, ut ad eum scripserat Caesar, ni hac in re pareret: eodem loco cum alijs eum habitum iri, parque manere supplicium. Contra, si hic fidelem operam nauaret, omnem splendorem illi ultrò uenturum. Non surdis auribus ista dicta fuerunt: id quod confecto bello paucis post annis aduersus Caesarem declarauit. Sed harum rerum praesens exordium, & calamitosus eius postea interitus, iuxta fuerunt. Vt ut est, is postposita societate patruelis ac soceri, in Caesaris amicitiam, ut ad firmiorem parietem, & ualidiores opes declinauit. Perpulit hominem praeterea ad deserendum foedus, ueteris iniuriae ac doloris recrudescentis iam recordatio: ratum nunc adesse tempus, quo se ulcisceretur, & Saxoniam in medio praedae datam regno suo adijceret. Literas, quas Caesar ad Mauritiū dederat, Augusto fratri communicare quoque iusserat, ut cui eadem imperarentur. In castris Ratisbonensibus circa hos dies inter Hispanos orta seditione tumultuatum fuit. Caesar ad primum rumorem motus castralis excitus, cum Ioanne & Alberto Marchionibus, ad coercendam seditionem (stabant enim equites peditesque in acie, ad concurrentium infestis signis) celeriter aduolauit, & utrumque ab armis discedere iussit. Solicitabantur per hos dies Nurenbergenses rursus ab Hesso & Saxone in belli societatem, sed eorum irrita fuit sollicitatio. Tulere eam rem indignè duces: quare si res coepta foeliciter caderet, agrorum uastitatem minabatur. Ha-

bebant sua castra confederati ad Danubiū, ut modò dī-
 ctū est: cū Cēsar per exploratores Landishutū ab ho-
 ste tentatum cognosceret, quod relicta Ratisbona pete-
 re ipse statuerat. Mediū ad Isarā annem Landishutū est,
 inter Oenopontē & Ratisbonam, quā unum tantū iter
 ex Italia & sylua Martiana ad Cēsarē patebat. Hoc op-
 pidum si hostes capissent, iam illi castra Ratisbonæ mu-
 nienda, & obsidō manēda erat: & transitus Italīs Hispa-
 nisq; cohortibus interclusus fuisset. Atq; ita futurū erat,
 ut in angustijs, quas sua negligentia dedisset, cōcludere-
 tur. Itaq; hostiū consiliū occupandū ratus, relicto Ra-
 tisbonæ Pyrrho Columna, ut si quid mouerēt hostes, is
 cū quatuor Germanorū millibus, ac trecentis Hispanis,
 & inermi multitudine in præsidio esset: celeriter cum re-
 liquis copijs, tormentis, impedimentis, & omni com-
 meatu secundis castris Landishutū uenit. Egressus por-
 tam Ratisbonensem, circumegit equū: & reiecto in dor-
 sum pallio, cōtra urbē primū, inde ad uadentē exerci-
 tū designata cruce dextra, Quod foelix, inquit, & auspī-
 catū sit. Castris ad Landishuti muros positis, etsi non-
 dū satis omnibus, quas expectabat, copijs instructus es-
 set, bellī aleā, & hostiū aduentum, & Italicas cohortes ta-
 men operiri ibi constituit. Abest Landishutū à Ratis-
 bona sex fermē milliū interuallo, decem ab Ingolstadio:
 quod firmo præsidio tenebatur à Petro Guzmanno, do-
 cto ac nobili homine, & è familia regulorū Hispaniæ or-
 to, qui postea à Rege Ferdinādo claris honoribus orna-
 tus fuit. Saxo & Hesus maturū tempus ad res geren-
 das arbitrati, tertio Idus Augusti è Danouerto bellū Cē-
 sari per foeciale, adolescentē nobilem, & tubicinē mis-
 sis literis more maiorū indicunt. Directa eius denuncia-
 tio fuit huiusmodi: *Mense Iulio Carole Cēsar per literas*
nos apud te satis expurgauimus, de omnibus his crimi-
nibus, de quibus accusamur. Et quāuis rectū uideri pos-
set, ut uel hunc armorū strepitū ommitteres, uel causam
suscepti belli redderes: & causa nostra uicissim audita, e-
 con-

responso

consuetudine Imperij, tū demū ē fide, abs te interposito iureiurando data, quod ē re uisum esset, egisses. Veruntamē quia in incepto negotio cōstanter perseueras, necessitas & nos ad arma induenda cōpult, & quidem iusta, ut hanc uim tuā, te indignā, à nobis legitime propulsemus, nō ut priores tibi bellū faciamus. Ceterū quod hoc tuo conatu & doctrinā Euangelicā, & libertatē Imperij inuadere studes, id ex multis superiorū annorū tuis actis liquidò cōstat, & probari potest. Etenim ipse nosti, qualia cōsilia, & quā multa continentibus aliquot annis cū Pont. Max. cum Regibus & Principibus exteris cōtuleris: quod colloquiū, quæq; harū rerum cōmunicatio fuit, quo uel cum illis societate coniungeres, uel aduersus nos eos cōcitares. Præterea absq; ordinū consilio inducias cum Turca pepigisti: quod contra tua illa promissa perpetrātū fuit. Iam cū ante bienniū Ordines Imperij, & principes tibi aduersus Gallorū regē auxiliā nō decernerent solum, sed liberaliter etiā submitterent: affirmabas, eo bello cōfecto, uelle te cū exercitu in Turcā mouere. Nunc uerò cum eo inducias fecisti, ut nobis bellū inferres: quod multo antè constitutum, & hucusq; extractū, quæ sita temporis mora, fuit. Hanc rem nuper comitijs Ratisbonēsis nouo quodā fūco tegere conatus, cū multa de tuo animo erga Germaniā, ut cōmunem patriā differuisses, in contumaciā quorundā acerbè inuehebaris: idēq; eo cōsilio, ut nos religionis causā cōcedere cōiunctos distraheres. Nō potes ullā notam neglecti officij nobis impingere, aut etiā probare. Atq; ob id, cū causæ tuæ nō bonæ parū fideres, nō uocasti nos ad dicēdam causā, ut ij quos reos ageres, illius cognitionē ad ordines Imperij referrēt: quod maius est, ne nominatim quidē eos corā perstrinxisti. Et tamē callidè pretebas, literis sparsim ad Principes & ciuitates missis, bellum abs te non religioni, sed rebellibus quibusdā coercendis comparari. Religionem te inuadere uelle, uel hinc liquet, quod P. M. ad eiusmodi conciliū author fueris,

ris, in quo nemo præter iuratos illi, sententiæ dictionem haberet. Extiterunt, ut rumor haudquaquam uanus erat, in eo concilio nonnulli, quorum orationes liberiores erant. Illic uia excogitata fuit, qua illis submotis alij sufficerentur, improbiore paulò. Et quid à senatu Tridentino illo patrum decretum sit, nemo ferè est qui ignoret. Proinde hæc non est ea synodus tam sæpe nobis in comitijs ostentata, quemadmodum superiori anno Vuormaciæ tibi satis declarauimus. Tum quæ à nobis demonstrata fuerunt, eadem nunc iterare placuit. Quod uerò nos ad istud conciliū approbandū armis cogere decreueris, id literis Pontificis ad Heluetios haud ita pridem datis conuincere licet. In his ille obstinātiā Germanorum quorundam, qui synodi dignitatem repudiānt, grauitèr conqueritur: eamq; unam esse rationem, quamobrem bello rem periclitari uelit. Hanc eandem ob causam, quia & tu quoq; arma sumere decreuisses, opportunè uehementer sibi eam occasionem nunc datam. Velle ob id se huc suas priuatas opes, omnesq; ecclesiæ Romanæ thesauros conferre. Postquam igitur ille tuum consiliū, quod alio fūco clam habere studueras, detexit, nulli dubium est, arma abs te religioni moueri. Quod uerò ad nos, nihil nobis conscij sumus, ut palam etiam, quicquid sit, uel agnoscere non erubeamus, uel excusare. At tuū fuerat, nos, si qua iniuria fuisset, ueterum exemplo Senatui & Ordinibus sistere ad dicendum causam, non autē aperta uī debellare. Nonne omissō Turca, omnem belli molem in nos ducere, perinde est, ac si nos Turcis longè nequiores existimes? Spes interim est futurum, ut factum hoc indignū Deus prohibeat, & iniecta mora extrahat. Verumenimūero, controuersia omnis, & iniuria, si qua fuit, inter te, Ferdinandum, & nos, Cadami, Viennæ, Ratisbonæ, & Spiræ composita est. Proinde, pingē & adorna ut lubet: hoc tamen compertum habemus, id te moliri, ut doctrina nostra extincta, Germania in dubiū de libertate sua ueniat.

Ad

Ad alios atq; alios literas das, quibus te Euangelij doctrinam uelle propagari testaris: eiusq; rei fidem facere niteris. Sed Louaniensium Theologorum decreta abs te comprobata, tot mortalium cædes per tua regna, & istud cū Pontifice Romano fœdus, abundè coarguunt tuum consiliū: nimirum ut Pontificiam dignitatem, oppressa nostra doctrina Augustana, stabilias. Hæc cum ita se habeant, eoq; nos fœdus iniuimus, ut religionē nostrā tueamur, & cōsociatis animis mordicus teneamus: hanc ob causam ad defendendum nos arma induimus necessaria, quæ lex naturæ & ius diuinum nobis permittunt. Iam, quamuis nulla in re, ob hoc tuum consiliū, tibi deuincti sumus: neq; opus esset, ut tibi nostrorum consiliorum rationes denunciaremus: tamen ut abundè tibi fiat satis, officium nostrum, & fidem, quibus tibi sumus obnoxij, renunciamus. Nō ob id quidē, quasi angusta Imperij iura labefactare consiliū sit: sed ut cōseruemus. Id uerò omnes gētes humanas scire uolumus, hoc consilio à ceruicibus nostris bellū auertere, stare sententiam. Nam in causa tam iusta, nullum non periculū forti animo subeundum duximus. Hæc fuit denunciatio, acerbior paulo quàm par fuit. Hanc epistolam summe sagitte cuspidi filo præligatā ferentes, ubi in castra uenerūt, in tabernaculū Ducis Albani deducūtur: eiq; exponunt, quid à Principibus suis in mandatis haberet. Albanus rem ad Cæsarē defert. Is non solū epistolam non resignauit, uerum etiā in super capitali supplicio ipsis imperauit, ut eā suis Principibus redderēt. Præterea, quicumq; postea ab illis ad se missi uenirent, pro torque aureo, laqueū, & arborem infelicē eos dono habituros. Priusquam hæc epistola à ducibus ad Cæsarē adferretur, in castris aliquandiu disputatū erat, quo nomine & titulo ille appellaretur. Saxo, Cæsarea appellatione nō esse utendum censebat, quòd in Cæsarē arma sumere non liceret. Inde Hessus interrogatus sententiā, secus celsuit. Vterq; habebat suos suffragatores, Tandem in hanc ab omni-

bus itum fuit sententiam, & ut hic titulus ei tribueretur placuit: Carolo, qui se Cæsarem iactet. Voluit Cæsar oppido Landishuto maiora præsidia imponere, ad easque in præsidio erant cohortes: quod oppidanorum fidem suspectam haberet. Nam cum in fide Cæsaris essent, & promunimento ducetos sclopetarios imponi permisissent, hostibus tamen per agrum suum sine vi transeundi potestatem fecerant. Inter duces ad Danubium interim deliberatio tenebat, quod mouerent. Aliqui purpuratorum Landishutū, ubi Cæsar castra habebat, ductandum censebāt. Sed cum quidam earum regionum haud ignari dicerent, medias plaudes esse longas, & iniurias, præterquam quod per unum callem angustum singulis peditem & equitum periculose peruia essent, irritum id consilium fuit. Placuit igitur, Ratisbonam, ubi Cæsar impedimenta, & in præsidio cohortes reliquerat, contendendum esse. Locum enim castris circa muros deligendum, ut si Cæsar obsidione pressis auxilio adesse uellet, fieri posset ut tū de summa rei prælio decerneretur. Cæsar hostes castra promouere, per ueredarios postquam accepit, per nuncios Italicas copias, ad maturandum iter, quod possent, hortatur. Ipse interea loco æquissimo castra munit. Confoederati duces lentius Ratisbonam petunt. Tentatur eo tempore Ratisbonæ ad id cœnobiū, ubi Cæsar frumentum, aliamque annonam cōdiderat, incendiū. Indicium fuit stramētorum fœtor, in quibus nondū concepta flamma ignis fumum fundens nutriebatur, qui à uigilibus nocte oppressus fuit: in cœdium nullo dato damno restinctum. Alius eadem nocte deprehenditur in summo sacello, in quo ingens pulueris tormentarij uis condita fuerat: penes hunc ignis artificiose factus, dum exploratur, inuentus fuit: qui arreptus in carcerem ducitur. Quæstionibus aliquot de incendiario habitis, res ipsa expressa fuit. Vlmensem se esse dixit. Cætera, quanti, & à quibus conductus esset, & quid perpetrare statuisset, in occulto esse placuit. Biduo post rursus circa sodalium Franciscanorum

norum coenobium ignis ad incendium paratus reperitur. Explorantur à magistratu domus, de quibus laua erat suspicio, ac tota urbe secretiora loca, & scortorum lustra. Arrepti nonnulli, è quibus tormentis multa expressa sunt. Factum inde senatusconsultum, edictumque est, ut ciues aduersus incendiariorum insidias domos suas scalis, aqua, & aquarijs instruerent. Eodem die militibus edictum, ut ad conclamatum incendium cum telo armati in muros ad suas quisque stationes adessent. Landishutum his diebus Italicae cohortes uenerunt: quae tanto celerius progressae fuerant, quanto in maiore discrimine Caesaris res esse ex literis missis acceperant. Decem millia peditum erant, equites leuis armaturae quingenti. Quidam ducentos addunt, & insigni armorum specie eos fuisse. His Octauum Farnesium Pontifex, auus nepotem ex filio, ducem dederat. Sub eo militabant clari uiri, Alexander Vitellius, Ioannes Baptista Sabellus, Sfortia Palauicinus, Ioannes Maria Paduanus, Nicolaus Plumbinus, Hieronymus Pisanus, Nicolaus Petilianus, Fredericus Sabellus, Paulus Vitellius, Alexius Lascaris, Iulius Vrsinus. Praeter hos, Dux Florentinus Cosmas Medices ducentos equites auxilio misit: & Hercules Ferrariensium Dux centum: quibus fratrem suum nothum Alfonso praefecerat. Pontifex priusquam abs se copias dimitteret, Octauio fratrem Alexandrum Farnesium Cardinalē simul Comitē dederat, non tam ut parem in eas copias potestatem haberet, quam ut praesens consiliorum Caesaris arbiter & instigator, ac classicum ei ad perficiendum bellum esset. Farnesius cum ex Italia discederet, fertur iactitasse, tantam cladem in Germania hoc bello se editurum, uti in Luthera-
 norum sanguine equus suus nataret. Superuenerunt his Pontificis copijs è Neapoli & Insabria Hispanorum ad sex millia, ueterani roboris, & qui sub armis iam penè consenuerant. Hos ductabant Philippus Lanocius, princeps Sulmonensis, Aluarus Sandaeus, Iacobus
 k ij Arzius,

Arzius, & Alfonfus Viues. Cæsar legatum suum fecerat Ferdinandum Toletanum, & Albanum copiarū ducem. Primus ab Albano erat Baptista Castaldus. Præfectum annonæ dixerat Cæsar paulo antè Cardinalē Augustanum. Castra Cæsaris sequebantur Maximilianus Austriacus, Emanuel Philibertus Allobrogū Ducis filius, filius Henrici Brunsvicēsis captiui, Ericus Brunsvicensis, Georgius Megelburgēsis, Georgius Brunsvicensis, Henrici Brunsvicensis frater, Fredericus Furstembergus, Reinardus Solmensis. Apud confœderatos militabant, Ioannes Fredericus Electoris filius, Ioannes Ernestus frater Electoris: Philippus dux Brunsvicensis cum quatuor filijs, Ernesto, Alberto, Ioāne, Vuolfango: Franciscus dux Luneburgēsis, Vuolfangus Anhaldus, Christophorus Hennebergius, Georgius Vuirtembergēsis, Albertus Mansfeltius cum duobus filijs Volrato & Ioanne, Ludouicus Oetingensis cum filio, Gulielmus Furstenbergensis, Christophorus Oldenburgensis, Hubertus Bichlingus, Recrodus, Hedecus, Ripenburgus: ac præter hos, magnus regulorum tota Germania numerus: & Heluetiorū octo cohortes ad hos accesserunt. His copijs, quas memorauī, Cæsar confirmatus, Ratisbonā accelerauit, ut hostes lentius procedētes occuparet. Eo accepto duces illicò arbitrati, Cæsarē in Saxoniam irrupturū, pontibus aliquot iunctū Danubiū omnes copias traduxerunt. Progressis iam plus mille passus, cū haud procul à Norgouia abessent, Cæsarē relicta Ratisbona Ingolstadiū iter auertere nunciatū fuit. Cæsar Ratisbonæ ex armamentario uiginti muralibus, & triginta sex sumptis campestribus machinis, tribus cohortibus præsidio urbi relicta, Ingolstadium petebat. Postridie ad Neostadium in ripa Danubij castra locauit. Ibi flumen duobus pontibus admirabili celeritate iungit. Ex nauibus enim, & ratibus cōsertis, quarum magnū numerū plaustris & uehiculis inter alia impedimenta secū trahebat, pontes faciebat: nam alter, quo semper annis iunctus fuerat, ab hostibus.

hostibus tenebatur. Dum Cæsar huc incumbit, ut opera cœpta absoluantur, per exploratores fit certior, hostium duces consilio mutato Ratisbonam iter per equa & iniqua uertere, ne ipse Neoburgum & Danouertum caperet: & inde in agrum Vuirtembergensem ualde opportunum transitu Danubio populabundus excurreret. Imposuerat iam Cæsar Ingolstadio præmissam partem exercitus. Duces Nassfelsum progressi, paulisper substiterunt. Hæssus inde cum modicis copijs, ad Ingolstadium, & situm regionis explorandū proficiscitur, Cæsarem ibi ualida præsidia imposuisse ignarus. Nam de cohortibus aliquot Hispanorum peditum, & exiguo tantum equitatu cognouerat, quos ad dimicandum simul prouocare statuerat. Aberat haud procul ab urbe, cum principis Sulmonensis turmæ aliquot Hæssio occurrunt. Confligitur acrius, quampro numero. Cecidere utrinque pauci: uulnerati plures, capti nonnulli sunt: e quibus Hæssus, Cæsarem eo die ad urbem castra locaturum, didicit. Ferunt Saxonem hanc temeritatem confligendi cum hoste acerbe accepisse: atque affirmasse, si deinceps extra ordinem sine suo consilio pugnaret, cum suis copijs in Saxoniam se discessurum. Ad primum nuntium huius dimicationis omnes in aciem, quasi de summa rei dimicaturi, eduxerāt: sed cum utrinque ancipiti pugna discederetur, milites in castra reduxerunt. Nocte, quæ hanc dimicationem sequuta fuit, duas Germanorum cohortes, Hispanosque equites leuis armaturæ quadringentos sclopis instructos ad Ratisbonam occupandam mittit Cæsar, ut aduersus uim, quæ urbi immineret, maturato itinere auxilio adessent. Hispani, dum silenti nocte iter accelerant, prima uigilia castra Hedecci, quibus Saxo præerat, perumpunt: ac centum circiter cæsis, cum aliquanta suorum iactura sub lucem Ratisbonam uenerunt. Cohortes, quas ibi præsidij causa reliquerat Cæsar, quoniam ciuium fidem parum integram experti fuerāt, tum propter sæpe tentatū incendium, tum quòd

nocte illi uigiliarum stationibus in muris, & ad portas temerè se permiscerent, motusq; indies periculosos in foro & moenibus conciuissent. Cautum inde à senatu edicto fuit, ut ciues, & qui non facerent stipendium, à nocturnis stationibus se continerent: ne repens tumultus ciuitatem in discrimen adduceret: ne quis nocte in publicum è domo prodiret, ne si ad arma quidem clamaretur, aut exortus tumultus aliquis inter præsidarios fuisset: nisi tubæ cantu ad incendium restringendum excirentur. Per eos dies Schertelus Rainam facta deditioe in potestatem accepit. Postridie quàm Hispani emissi essent, hostium duces centuriones aliquot cum expeditis ad speculanda castra Cæsarianorum mittunt. Itali illorū itinere per exploratores cognito, uenientibus occurrunt. Cæsis utrinq; multis, & re imperfecta, in castra compulsi fuere. Hesus sequenti die cum modico equitatu, sed delecto, ut de ratione castrorum hostilium aliquid comperti haberet, castris egressus, per præmissos qui pertentabant uadum, quod nullum esse quidā affirmabant, tandē inuenit. Regressus ad Saxonē, ei, exercitum traduci sine ponte posse nunciat, uadosum repertum esse locum: ac progrediendum iam censere prima luce, atq; eum occupandum castris locum esse in conspecto maximè tumulto, ubi quondā Ingolstadienses speculam habuissent. Inde machinis in subiecta castra hostium fulminandum, ut hac ratione Cæsar ad pugnam traheretur. Saxo, qui multos ignes multa iam nocte in Cæsarianis castris quasi relictos procul fumare conspexerat, semel atque iterum Lantgrauio nunciari iussit, uideri Cæsarem ex eo loco mouisse. Lantgrauius nō persuasus, quinq; cohortes, quas ductabat Schachtus, præmittit, ut factis pontibus tormenta traderet. Ipse paulo post reliquo sequutus agmine, & cum machinis relictis, ad amnem, quod potuit, maturauit. Sed ubi ad uadum peruenit, ex Schachtu cognoscit, Cæsarem castra non mouisse. Id simulatq; Saxo præter spem accepit,

extemplo

extemplo cum suis copijs præcedentes secutus fuit. Hesus tumulum, de quo memorauimus, occupat: ibiq; partem machinarum, hinc illinc partitus suas copias, disponit. Saxo & ipse, ubi eò peruentum fuit, suos eodem loco ad eundem modum collocauit. Ludovicus ab Abila tradit, confœderatos, ubi nunciatum esset, Ratisbonam ualidioribus præsijs, accessione nouarum copiarum firmatam, rationem itineris & belli in diuersum mutauisse: si eò ductare perrexissent, à Cæsare, qui iter medium infederat, omnem com meatum, qui à confœderatis à tergo suppeditaretur, intercipi potuisse. Super hæc, per locorum imperitiam eos in regionem iniquam se coactos uidisse: è qua Cæsare quieto, ac non obliuente, per uepreta & ueliginosas ualles, quibus impedirentur, agrè euasissent. Quamobrem castra Ingolstadiana repetere per syluas & uiarum anfractus statuisse. Nondum his regressis, in castra deserta Cæsarem, per regionis illius exactè peritos, eius intellecta natura serius Hispanorum copias, & leuis armaturæ equites ad fauces intersepicias misisse. Sed quia iam in passam planiciem euaserant, & sylvarum implicatarumq; uallium uias euicerant, cum Hispanorum copiarum ceptum iter impedire nequirent, abeuntium terga carpta ab his tantum fuisse. Reuersos in castra Hispanos Cæsari renunciasse, hostem Ingolstadium reflectere iter. Biduo statim transportando exercitu laboratum à Cæsare fuisse, atque duobus ab Ingolstadio miliaribus, in colle excelso, unde terminare subiectos campos oculis poterat, humili aggere castra eum muniuisse. Refecto hic milite bidui quiete, cum Cæsar suorum animos tentare uellet, rumore per castra de hostium aduentu fictè sparso, ad arma conclamare iussisse. Concursum totis castris in aciem, haud secus quam si hostis in propinquo ad dimicandum in acie paratus stetisset. Poposcisse magno clamore pugnarum copiam milites: uelle hosti ire obuiam, ubicunq; esset. Dum ista geruntur, postquam

Cæsar

Cæsar hostes præter sp̄e in excelso in conspectu loco supra Ingolstadium cōsedisse cognouit, ne urbs prædæ starent, sublatis castris, ad eam omnes copias traduxit, atq; ibi usq; ad Danubiū fermè explicatis castris cōsedit. Inter hostium & Cæsar's castra modicus admodum riuulus, qui in Danubium haud procul ab urbe influit, medius interluebat.

LAMBERTI HORTENSII MONT-

fortij Historici de bello Germanico

Liber III.

Cæsar sub initium belli equitum & peditum præsidia Ingolstadio imposuerat, ut superioribus libris dictum est. Accersuntur è Ratisbona frumētatores in castra Cæsar's, propter annonę inopiã. Inter hæc, Maximilianus Buranus Comes omnes copias, quas in Belgis diuersis locis conscriptas habebat, Aquisgranum cōuenire iussit. Hic sacramento inauthoratos milites iter magnum, & periculorum plenum docet, hortaturq; ad tolerãdos secum forti animo labores: futurum ut Cæsar fortissimum quenque amplissimis stipendijs decoraret. Partitus inde munera militaria, corpora reficere præcipiti die mandauit, & noctem interquiescere. Postridie copias omnes recēsuit: peditum decem millia, & quatuor equitum millia, hastatorum fermè omnium. Pabulo equis, & frumento uiris prospecto, ab Aquisgrano mouit: & continenti agmine Andernacum uenit, in ripa Rheni situm. Hic exercitus accessione Hispanorum, Italarumq; qui sub Anglorum rege contra Gallum militauerant, auctus fuit. Sex millia fuisse accipi. Nihil hic morati, quod Cæsar's res angustæ ad Ingolstadium celeritatem poscerent, Confluentiam contenderunt. Hic Rheno omisso, ne per hostis agros euntes in insidias inciderēt, Mosellam transeunt: & ad Tubingiam itinere faciendo defatigati, sub exortum so-

cum solis Rhenum, frustra obstante hoste, transeunt:
 & circa proximum oppidum, ad reficienda quiete & ci-
 bo corpora, castra locant. In traiectu Rheni nonnihil
 laboratum fuit. Perterrebat eum fama, hostes, quorum
 duces erant Ripenburgus, & Christophorus Oldenbur-
 gus, ulteriorem ripam tenere. Quos ut declinaret Bura-
 nus, prima noctis uigilia decem cohortes duodecim cir-
 citer millia passuum supra eam stationem præmittit, ut
 transeuntes sibi Rhenum, hostem fallerent. Ipse silenti
 agmine cum reliquo robore exercitus paulo post illos
 sequutus, lintribus & pontonibus ad id paratis, apta-
 tisq; omnes impetuofum amnem traduxit. Hic per li-
 teras à Cæsare monetur, ne hosti pugnandi copiam face-
 ret: sed per reliquum itineris duceret circumspecte.
 Nunciatur sibi Burano, Ripenburgū, accepto eum Rhe-
 num superasse, processisse, ut uias insideret, & transitum
 ad Cæsarem intercluderet. Fama erat, hostium nume-
 rum uiginti millia peditū excessisse. Alij tradunt, octo-
 decim millia, equites mille ducetos. Buranus hac fama
 nihil perterritus, composito agmine Moguntiam petit:
 ubi Comes Scamburgius, & Comes Suartzeburgius,
 cum suis quas habebant copijs illi coniunguntur. Ri-
 penburgus accepto, ut adum Rheni Buranum superas-
 se, cedendo paulatim Francfortum iter auertit, & inter
 ramenta ac fruticeta terminalia suos in insidijs locat, ut
 Buranum sequentem, ut parum cautum, uel interciperet,
 uel iter ei præpediret. Aberat à Francfurto ad mille
 passus, cum nunciatur per speculatores sparsim missos,
 Ripenburgum ad eius loci cardines in insidijs, uectibus
 & arbustis humilibus septos latere. Disponi imperauit
 extemplo campestria tormenta in fronte aciei, ac equi-
 tatu peditatueq; subsistere iussu extra missilium iactum,
 eminus utrinq; dimicatur acriter. Prælio dirempto, re-
 liquum iter etli infestum, quod ciuitates in foedere es-
 sent, nullis tamen hostilibus acceptis, ire perrexit: & ad
 Miltēburgum prono in occasum sole locatis castris, cor-
 1 pora

pora suis curare mandauit. Oppidani portis patentibus omnia pacata præ se ferentes, benignè cibaria & poculenta uendiderunt. Hic Buranus annonæ suæ præfectum, quòd cibaria militibus pluris quàm imperatum fuisset, uenderet, strangulasset, nisi magnis clamoribus militum ueniam obtinuisset. Vna tantum nocte ad reficiendos animos militibus concessa, castra postridie mouerunt: & Linxam progressis, portæ ab oppidanis clausæ fuerunt: à quibus tamen nulla hostilia sunt illata. Fame continenti propè eneçti, Norimbergam ire pergunt. Castra hic in proxima sylua locant. Necessaria omnia à Norimbergensibus ære uenalia extruduntur obedienter. Vici populationis metu esculenta non negare audebant: quamobrem uicissim nulla hostilia in uinetis & segetibus corrupendis illata sunt. Prætergressi Nouum inde forum, unum milliare, castra rursum figunt. Interea uariæ Cæsaris res circa Danubium & Ratisbonam erant. Confœderati per hos dies Bauarorum ducem in belli societatem sollicitare: minari perliteras populationes agrorum, si Cæsarem comœtu iuuaret. Deducuntur cohortes è Ratisbona, quæ in præsidio erant: & castra extra muros, ad hostem inde arcendum, prohibendamq; populationem, uallo circumducto cingunt. Imperatum ciuibus, ut thoraces suos ferreos in curiam conferrent: Cæsarem uelle eos in usum necessarium iusto precio redimere, & inermibus militibus tradere utendos. Ciuibus hac arte exarmatis (quía eorū fides suspecta Cæsari erat) quinçq; Germanorum cohortes diuersa porta intromissæ sunt in urbem. Horum singuli singulis thoracibus donati. Vis ingens tormentorū inde in castra Ingolstadiana deducta est, ut armamentarium eius propè spoliatum omnibus armis ac telis rerum dubiarum obtentu relinqueretur. Et ex antè cōuecto, quía frumenti copia non magna erat, è Ratisbona in castra conuehi maiorē numerum

rum iussit, ut si hostes per tumultum frustra obtinente magistratu urbem cepissent, eam frumenti & armorum uacuum offendissent. Hispani Italiq; iam inde Ingolstadtium moturi, foeni frumentiq; reliquias, ut paulo ante ad Landshutum fecerant, infecto igne corruperunt, oppidanis propter confessionem infesti. Neq; ita tamen urbem nudauerat, ut quantum farinae ipsis satis esset, & pulueris tormentarij, in omnem hostium assultum reliquerit: praeterea duodecim ingentis molis tormenta muralia regis Ferdinandi, quibus postea in obsidionibus uti statuerat. Monitus Caesar a Pontifice per literas fuit, ut, si ad pugnam res perueniret, in tutum aliquo ipse se reciperet, dum appareret, utro uictoria inclinaret. Secus Caesar constituit: & e re sua esse duxit, pugnae interesse. Duces confederatos, a Venetis, rege Gallorum, & Norimbergensibus pecuniam mutuo ad alendum bellum per eos dies petiuisse, urbibus pignori oppositis, & eam negatam fuisse, haudquaquam uanus rumor erat. Ad Ingolstadtium interim crebrae indies uelitationes, sed parum memorabiles fuere. Per hos ferme dies Pontificius legatus Cardinalis Fernelius, de quo supra memorauimus, uenit in castra. Et ab Hispanis e castris hostium ingens praeda pecorum abacta fuit. Creuit indies hostium exercitus, inermium hominum ex agris colluue, & lixarum: quibus freti, ut Caesarem ad pugnam elicerent, e loco, quem memorauimus, excelsis missilibus grandinare coeperunt. Cum autem Caesar tormentorum fulminibus lacessitus in castris se contineret, Lantgrauius in Saxonis tentorio belli ducum consilium habuit. Ibi ad hunc modum eum locutum fuisse, sententiam de expugnatione castrorum rogatum, accepi. Si mihi summum Imperium huius belli gerendi, sine superiore aut aequata potestate esset, ut tum erat, cum ducem Wuirtembergensem in regnum suum reducerem (memoria recens eius rei est) non esset

cur diu Cæsar in conspectu nostro castra haberet. Quid agerem: roget quis. Equidem cum legionibus duabus in castra, obiectis fossoribus ad evertēdos aggeres, obruendasq; fossas, irrumperem. Deinde cum omnibus copijs statim insequens, summa vi irruerem, sternerem, funderē, quantum equestrium pedestriumq; copiarum obuium esset: aut in Danubium præcipites agerem, nec sine effectu tempus hic traherem. Erāt qui in eam sententiam discederēt: sed quia ab Ingolstadio, quod omni genere tormētorum abundabat, quibus Cæsarem ē muris & turribus oppidani tutari poterant, magnum periculum immineret, ea reiecta fuit. Vbi aliquādiu ea consultatio tenuisset, alijs aliud censentibus, utiliq; consilio spreto, nihil decretum fuit. Si sententia ea Lantgrauij uicisset in concilio, uictoria in manu fuisset. Superiores erant ipsi duces equitum numero: & Cæsaris castra fossa haud admodum alta, & aggere humilimo circumdata erant. Itaq; ea dissensio Cæsari fuit prima ad insequutam uictoriam fenestra. Expectabantur indies Belgicæ ductore Burano copix, sine quibus prælio cum hostibus decernere nolebat: & nullo momento parua fossorum manu agger dirui, & fossa obrui potuisset. Hac occasione fretus Cæsar, aliquot secundis sed leuibus dimicationibus per Italos & Hispanos saepe superior fuit: in quibus capti multi, & in castra ducti fuere. In his uelitationibus cecidit Christophorus à Steenbergæ: quē Cæsar uiuū in potestatem uenisse, si ex armorum insignijs dinosci potuisset, optabat. Credebatur à nōnullis, quum equus uiri cruore conspersus captus esset, eum multis acceptis uulneribus, abiectisq; armis, ab equo dilapsum, & fuga in castra ablatum fuisse. Captus ex Italis uicissim fuit quidam purpuratorum, germanus illius qui per id tempus Pontifici à cubiculis erat. Rumor ad Cæsarem permanerat, Italos, Hispanosq; captiuos ab Hesso strangulari: de ea re aliquot quæstiones à Cæsare ex captiuis habitæ sunt. Quod ubi uanum deprehensum fuit, citra
ignomi-

ignominia militari more quoque multati, dimissique fuere. Sparsum inde eum fuisse rumorē credebant, quod cum belli initio Germanus quidam à Cæsare captus anquisitus ferretur, uicissim à Saxone in Hispanum captū pari poena animaduersum fuisse. In hoc statu bellum erat ad Ingolstadium. Cæsar ubi accepit, Basilienses, Tigurinos, Bernates, & Schafhusianos legato suo respondisse, (nam Cæsaris atque Pontificis literæ in causa suscepti belli uariabant) rem in consilium referri oportere: ac certiores prius esse uelle, religione, quam Pontifex extirpare se conari scripserat, bello peteretur: & integram promitteret se relicturum, an non: ad eos literas dedit e castris, quarum hæc ferme sententia fuit. Mirari se uehementer, quamobrem in eandem cum alijs Heluetijs sententiam non responderint: sed suspicari se, id hostium suorum fraude & consilio factum. Eos in consilio, quod Badenæ nuper habitū fuit, ipsis persuadere aggressos, bellum hoc à se non contra principes turbatores concordia, ac rebelles, sed ciuitates quasdam laessitum fuisse, ut Pontificis auxilio adiutus & libertatem ipsorum & doctrinam opprimeret. Accipere se præterea, illos non solum auxilia aduersus se, sed etiam foedus ab ipsis & amicitiam petiuisse: & earum rerum spem etiam affulgere. Causam uerò belli, & publicè editis scriptis, & priuatim ad ipsos literis suis satis apparere, ut nihil necesse esset eandem identidem repetere. Illud uerò probari non posse, se propter religionem ulli mortalium grauem fuisse, aut ad rebellionem fenestrā patefecisse. Sub belli initium se cum quibusdā benignius, quam suæ personæ decorum esset, uel ipsi digni fuissent, egisse. Eos uerò non posse de obiecto crimine se expurgare, quod obedienter officium fecissent: neque se defendere, propterea quod auxilia à Pontifice sibi transmissa essent: cum multi principum illustrium Germanorum, etiam confessionis Augustanæ, sub se militarent: haudquaquam id facturi, si uerū id, quod obtenderent, foret. Constare

omnibus palàm, ipsorum studia & conatus huc semper spectauisse, ut religionis prætextu, oppressa libertate Germanorum, euersaq; religione omnes ordines Imperij sub suam tyrannidem cogant, & ex liberis, mancipia faciant. Id liquere satis ex multis eorum actis, ut non sit cur id uel exemplis, uel argumentis ostendatur. Eos specioso religionis nomine & lenocinio, clarissimas Germaniæ ciuitates in fœdus suum attraxisse: quarum opibus freti, alienas possessiones inuasissent, bona diripiissent, possessores ipsos fundis agrisque expulissent. Et nunc rem ipsam coarguere, qui alieni regni ac ditionis mortales ui in suas partes uolentes nolentes trahant, suam religionem restitantes suscipere cogant, alios in uincula duci iubeant, qui minitentur humanorum omnium extrema, fana diuorum diripiant. Atque has uidelicet ob tam pias causas eos Heluetios in societatem & fœdus suum inuitare, ut id quod parturiunt, hac uia aliquando pariant. Ipsos ista, se opinari, satis perspicere, quò spectent: & quid emolumentum aut damnum ex illorum fœdere sit expectandum. Quare bonam spem se concipere, (nam eos nunc tum suum consilium, studium & uoluntatem, tum causas belli satis cognoscere) quin illorum fœdus & societatem suam amicitiam essent posthabaturi: militem nullum sub illis stipendium facere paterentur. Illorum stipendijs inauthoratos reuocarent, denunciata multa non parentibus imperio. Secum fœdus uetus & amicitiam seruarent: id quod ipsorum comodo ac bono futurum esset. In hanc sententiam Cæsar e castris Ingolstadianis ad memoratas Heluetiorum ciuitates. Ab his in eadem uerba, quibus antea legato, Cæsari responsum fuit. Orantque simul, ne spacium ad deliberandum sumptum ab ipsis fuisse, ægre accipiat. Gratum esse Heluetiorum genti, quod bellum neque religioni, neque libertati Germaniæ fieri affirmaret. uicissim se id quod deceret facturos. Porro si qui uoluntarij e sua gente ad bellum essent profecti, publico id consilio non fuisse factum, sed priuato, & quidem clam
magi.

magistratū: id quod sæpe antea alijs bellis factum esset. Iam patriū gentis morem nō esse, militem ad bellum se inscijs, suoq; iniussu, cōtraue imperiū profectū, uelut signo dato in patriā reuocare: sed ē militiā domū reuerfos multandi ius magistratui esse. Tentati ab Hesso & Saxone ad eundem modum & Bohemi sunt in belli societatem. Hi perinde responderunt, ut satis constaret, iam dudum eorum animos à Rege alienatos fuisse. Intellecta igitur eorum uoluntate, ē castris literas ad eos dederunt, quibus bellum hoc ex composito à Cæsare contra religionem susceptum demonstrarūt. Id quo procliuius persuaderent, libellos, quos ipsi paucis antè diebus in lucem emiserant, de ea re, unā mittunt: orantēq; simul, ne aduersus se uel arma induant, aut auxilia Cæsari summittant. Ex iisdem castris Cæsari ad proscriptionis tabulas postridie Calend. Septemb. prolixo scripto responderunt: quod quia apud alios scriptores extat, siue quod longius sit quàm ut hic referatur, omittendum esse duxi. Sedebat Cæsar ad Ingolstadium nullo propè munimento uallorum tectus, & quidem animo constanti ac forti. Ingolstadium campestri planicie situm est ad amnem Danubium. Hic latus læuum castrorum, & cum eo loca palustria, quæ ab amne inundante perfunduntur, claudebant. Oppidum à tergo tanquam munimentum omnia tuebatur. A fronte dextraq; panditur planicies, quæ paulatim affurgit in mediocriter excelsum collem accliuis. In hac usq; ad urbis propè muros ita locauerat castra Cæsar, ut ea oculis circūlustrare potuerit. Hostes editiora hæc à frōte iuga super caput occupabāt. Castra humilis agger cū fossa, et modicus riuus, qui nō procul ab Ingolstadio Danubio miscet, (ut superiori libro dictū est) diuidebat. Erat ita quāuis Cæsar hostiū missilibus in subiecta collib. planicie expositus, intrepido animo impetū tamen eorū sustinuit, ut suos ipse magis ad uirtutē animaret, quàm à suis animaret. Quāuis Hesus & Saxo numero copiarum
longè

longè superiores erant, cur promissis ingentibus socias
 ciuitates onerarent, fore ut tertio mense bellum confe-
 ctum darent, perficerentq; ut Cæsar uel è Germania eij-
 ceretur, uel in potestate esset: fefellit tamen cõsiliũ Fa-
 tum & numẽ, quod in omni re dominatur. Perfecit ta-
 men Hesus ea feroci iactatione, & promissis inanibus,
 ut stipẽdium liberalius à socijs mitteretur: cõmeatusq;,
 & quæ ad bellum necessaria erant, copiosius suppedita-
 rentur. Recensa ferunt equitum decem millia, & octua-
ginta millia peditum, extra lixas & inermem multitudi-
nem, imbellemq; turbã quæ castra sequebatur. Fluctua-
 tus Cæsar aliquandiu animo fuit, utrum castrorũ locum
 mutaret, an in iisdem permaneret: quod Italorum com-
 munitis querela & indignatio esset, loco uliginoso ac pa-
 lustris propè se locatos. Inclinauit sententia, propter op-
 portuna multa, ac commoda, ibi hærendum esse. Ali-
 quot inde diebus continuis Italicæ aliquot cohortes, &
 Hispanorũ, cum leuis armaturæ equitibus è castris eua-
 gati, cum hostibus excitis multa leuia prælia fecere. Qui-
 bus in insidias, dũ incautius callidè fugientes cedentesq;
 sequitur, tractis, multi cæsi sunt, pauci euaserunt. Centu-
 rio Asculanus, & ex Comitibus Italis quidã capti sunt.
 Lantgrauis spoliatis cæsis, corpora in castra auferri, &
 sepeliri permisit, Itali, Hispaniq;, propter loci incommo-
 ditatem quingetos passus propius hostẽ castra sua pro-
 mouerunt. Allatum fama fuit ad Cæsarem, Calend.
 Septemb. hostium exercitum accessione septem mil-
 lium Heluetiorum, & equitibus trecetis auctum fuisse.
 His uiribus Hesus nixus, pauõ propius castra Cæsaris
 accessit, quasi ea expugnare uoluisset: confeditq; in sum-
 mo iugo, unde per subiectã accliuem planiciem, in qua
 castra in conspectu erant, prospectus sparsim lateq; mit-
 teretur. Riuis ille de quo dictum est, castra utrinq; diui-
 debat. In huius ripa castellum erat, quod ab ea parte ip-
 sos modico imposito præsidio, munimenti loco tutari
 poterat, A tergo pleraq; uestiebat frequens sylua, densis
 arbutis

*Exercitij
 Hispanorum*

arbutis præpedita. Ad læuam collis placidè accliuis, in subiectam planiciem usque ad riuulum decurrebat. In summo uertice omnes machinas in castra Cæsaris disponunt, extra campestris, centum & triginta uastè molis. Hunc locum initio Cæsar castris occupare statuerat; uerùm dissuasum id fuit eùm ab alijs, tum ab Albano, qui eò usq; hostem haudquaquam ausum fuisse appropinquare rati fuerant: simul quod clausi à tergo Danubio, omnia opportuna ad hostes mora & diuturnitate belli frangendos habituri essent. Cæsar id ubi accepit, gregarios & leuis armaturæ equites Italicos exploratum litum castrorum, & ad laceffendum prælium emisit. Hi rursus ab hoste excepti uelitando aliquandiu, inde cedendo, mox fugiendo sine respectu, retro in castra compelluntur. Cæsar accepto hostem fugientibus magno agmine instare, conclamari ad arma, & raptim in aciem suos educi iussit. Dimicatur eminus missilibus magna ui totum ferme diem, maiore tamen clade Cæsarianorum quàm hostium. Hi enim receptu in castra habito, intra uallum substitere. Cæsariani uerò dum in patenti nudaq; planicie in acie nullo munimento protecti hostes operiuntur, ab imminente iugo missilibus obruuntur. Id Cæsar aduertens, ut minus factibus globorum expositi essent, suos pronos in solum se sternere, dispositis iuxtà paratisq; armis, edicit. Attulit ea res haud leue momentum aduersus globorum uim & impetum. In hac totius diei grandine, præter cæfos, saucij multi, mutilis truncisq; corporibus in urbem portati perierunt. Prono in occasum die, Italarum & Hispanorum expeditæ aliquot cohortes in tumultum, in quo impedimenta tormentaq; sine stationibus ad custodiendum relicta animaduertebantur, ire pergunt. Ab his nouem serpentarij intercipi potuerunt, si equitatus pars subsequuta fuisset. Horum auxilio nudati, cum hostium leuis armaturæ equites subsistentibus in tumulo circa tormenta infestè superuenirent, effusè in

m fugam

fugam acti, in castra receptum habuerunt. Cæsar in ea castrorum suorum pertinaci oppugnatione, cum extra missilium iactum propè inter equites cõsisteret, eius tabernaculum globis, alijs super alios traiectum, diuisumq; fuit. Circa Cæsarem in acie eques globo traiectus cecidit. In hac missilium grandine tam densa usque adeò obfirmatus erat animo, ut nullis lacrymis suorum principum, obtestantium ut ex acie in urbem se subduceret, induci ualuerit: Ec quem Cæsarem, inquit, unquam in acie perisise audistis? Fredericus Comes à Furstenburgo ponè haud procul à Cæsare insidebat equo. Huius equus globo leuiter tactus fuit. Et ante Cæsaris pedes globi lapsus, sine effectu, in facta scrobe fractis uiribus se condidit. Inter Cæsaris æneas machinas una æquo iustius onerata dissiliit: puluis tormentarius casu igne tactus, multos circa milites absumpsit, & ambulit. Hællus pulsus Italis & Hispanis, exemplo castellum in interlabentis amnis ripa (alijs uillam fuisse scribunt) positum, impetu occupat, & ex tempore uallo fossaq; munit. In huius summum subuectis tormentis, castra Cæsaris acrius oppugnare constituit. Haud procul à Danubio uicum incendio crepusculo diei uastat. Ea nocte in utrisque castris intentius excubiæ actæ sunt, & dispositæ stationes. Cæsar periculi superioris diei memor, castra extendi raptim aliquantum imperat, uallumq; tumultuario, & munitiones aduersus hostium super caput imminentium uim excitari leuiter: neu multitudine freti, rupto aggere in castra impetum facerent, fossa latiori circumduci. Ad præcipitandum ea nocte opus, non solum fossores & lixæ admoti, sed milites etiam, qui ab ea parte proxime hostibus obiecti erant, operam nauare coacti fuerunt: ibi maximè ad campestris tormenti coniectum castra extenderunt. Intra hoc spacium tumultum, unde hostem pellere & se defendere poterant, complexi sunt. Hoc opere nocte ea mirabili celeritate perfecto,

Et, additis etiam propugnaculis, postridie Cæsari omnia secunda fuere, uentus item & imber in hostes obuersi. Saxiri rursus missilibus ceptum est tumulo, sed minus infestè quàm pridie. Vbi lentius omnia agi sensit Cæsar, tabernaculum suum sarciri, & militibus tentoria communiere iussit: ipse subinde locum tabernaculo, ad fallendam hostium industriam, mutat. Sed aquila, in quam diligenter notatam missilia frequentia conijciebantur, eos non fefellit. Neque exploratores desiderabantur, per quos, in quam partem transferretur, cognoscerent. Vt miles quietius, ac sine periculo communiendis raptim tentorijs incumberet, & hostem à cura & studio oppugnandi castra euerteret, Hispanos Italosq̃, quorum castra uergebant ad meridiem in Danubium, inter humiliora arbusa, continuis excursionibus & leuibus prælijs ad eos laceffendos extrusit. His additæ fuerunt turmæ aliquot equitum. Occurrit Hesus Cæsarianis: dimicaturq̃ eminus magis missilibus, quàm cominus collatis pedibus, sed sine clade memorabili. Nox superueniens, certamen diremit. Munierat Hesus cōtinuis operibus imminens castellum, ut Cæsarianos ab ea parte premeret. Id Cæsar animaduertēs (quia spes nulla propè expugnandi castra hosti relicta uidebatur) omnia consilia huc contulit intentius, ut eum uel uel repentino terrore inde proturbaret. Subduxerat Hesus in summum castelli, quod tribus in omnes partes mobilibus instratum erat, machinas serpentarios, quibus infestius propiusq̃ Cæsaris castra oppugnaret. Quibus obiecit Cæsar uiginti grauis molis tormēta, quibus infestius opera hostiū, quàm sua castra pridie adorti fuissent, discutebat. Dimicatum missilibus multum temporis utrinque fuit, sed per exigua Cæsarianorum clade: quod omnis globorum gando, uel in Cæsaris tabernaculum, uel in muros Ingolstadtenses uerteretur, sed sine ulla urbis memorabili clade. Turris erat alta in urbe: in hanc serpentarium, ad di
 m ij stur-

turbandū simul ē munitione hostem, iussu Cæsaris sub-
 uexerant oppidani. Immittit in hoc ardore, Italorum Hi-
 spanorumq̄ cohortes ad inuadendum castellum per ag-
 geres fossasq̄ summa ui unā cum scalis, quas loco ad ca-
 piendum opportuno erigerent. Qui in præsidio erant,
 primò magna uī restiterūt, quantum aggerem uallosq̄
 tueri poterant. Partiuuntur Itali Hispaniq̄ bifariam co-
 pias, adiunctis post principia equitibus, qui laboranti-
 bus, si qua procella maior ē castris ingrueret, adessent,
 cū uim non sustinerent. Intra uallū interim Cæsar suos
 in aciem collocat, ut si quis impetus maior totis castris
 superueniret repentinus, ad confligendum defenden-
 daq̄ castra paratus foret. Ipse rubra holoserica ami-
 ctus tunica, modò eques, modò pedes in prima acie cō-
 sistere, interdum post principia obequitare, nunc inter
 medios uersari, suis addere animum, ne hostium multitu-
 dine & inani sine effectu impetu consternerētur. Ibi dis-
 sonus fremitus omnium, confususq̄ tot diuersarum na-
 tionum clamor exoriri, extra uallū in prælium educi
 postulare, eo die uictoriam in manu se habituros. In-
 terea continua oppugnatio nō remissa, pertinaciam ho-
 stium, qui in præsidio erant, uicit. Capiunt castellum, &
 trucidantur oppressi. Capti castelli ira hostes accensi,
 cum pluribus cohortibus castrorum uallum & munitiones
 inuadunt, oppugnantq̄ incredibili tormētorum ui
 sed impetus eorum incassum fuit, & defendentium per-
 tinacia munitiones hostes cum aliquanta clade retro in
 castra compulit. Pars ualli circa munitiones disiecta fue-
 rat: hanc raptim sarciri iussit Cæsar, donariq̄ fossore uic-
 enos sestertios nummos. Hæsus & ipse aggerem re-
 fici mandat, ratus Cæsarem erupturum. Ille spe destitu-
 tus, quod eum in summam dimicationem elicere nulla
 arte posset, cū eius animum in eo uerti crederet, si ex
 eo loco discederet, ut abeuntem sequeretur, incendio
 tentorijs iniecto castra mouit pridie nonas Septemb.
 Clarus ignis diluculo primo in cœlum assurgens inter
 atrum

atrum fumum, discessum prodidit. Triâ ferme millia inde, colle edito castra communiuit. Ingolstadio discedēs fugienti similis, ita quadrato agmine processit, ut equitatus latera & terga cum tormentis campestribus clauderet. Hostium fuga nunciata, Cæsar partem equitatus ad carpenda terga, lacessendumq; submisit: sed agmen, ut iussum fuerat, quò cœperat, immotum ire perrexit. Castellum, unde hostes proturbati erant, imposito Hispanorum præsidio, fossis, aggeribus ualidius Cæsar circumduci mandauit: & pontem supra Danubium sterni, non solum ad præsidia per occasiones submittenda, si ab hoste rursus tentaretur, sed etiam ad pabulum ac comæatus terra è ditione Palatini transuehendum in castra. Ipse cum Albano præmissos hostium iter exploratum equites subsequutus fuit. Illi accepto Burani aduentu, ut transitu eum prohiberent, aliquantū processere. Castra Cæsar, unde hostes discesserant, propter opportuna multa, subsecutus occupauit. Inde Aluarum à Sanda & Arzium, tribunos militum, uiros impigros, cum duabus Hispanorum cohortibus, additis locorū gnaris duobus, nocte mittit, qui quanto maxime possent silentio, maturatè hostem subsequantur: & iter, consiliaq; quòd possent, explorent. Hi per syluas compendio, noctis silentio freti, primas stationes excipiunt. His cæsis, & secundas intercipiunt. Repens terror è fremitu per silentium noctis accepto, in castra perualsit, ac pauorè trepidationemq; fecit: ratis, Cæsarem cum uniuerso exercitu subsequutum adesse, raptim totis castris ad arma, signis canere iussis, concurritur. Superueniente hostium multitudine, Hispani in castra retro cessere. Hac securitate hostium motus Octavius Farnesius, suorumque Italarum alacritate animatus, similem occasionē bene gerendæ rei sibi dari optabat. Permittente Cæsare cum parte peditum & equitum, quos Sabellus & Vitellius ductabant, & ipse ea loca quæ ab hostibus insidebatur, speculatū proficiscitur. Vbi sensit omnē eam regionem

syluofam esse, & insidijs opportunā, partem copiarum
 in sylua abdit, ut hostes inordinatē effusēq; pabulatum
 frumentatumq; egressos, & per subiectam planiciē de-
 currentes, de improviso adoriretur. Non latuerūt Hef-
 sum insidiā, per exploratores cognitā. Italos quosdam
 pabulandi gratia in proximos pagos incautiū effusos,
 undiq; coorti inuadunt. Itali intrepidē arma expediunt,
 & hostibus occurrunt: sed in fugam inclinārant, nisi ue-
 lites in campum emerfissent. Cælis utrinque ad postre-
 mū multis, lassitudo utrosque in castra compulit. Et
 quia Hesus in hac dimicatione superior esse uidebatur,
 literis ad ciuitates socias datis sparsit, Cæsarem duplici
 clade à se affectum fuisse: una ad Ingolstadium, circa
 oppugnationem castrorum: altera, prope hanc syluam,
 ubi Octauius Farnesius fusus, fugatusq; fuisset. Sub
 Lantgrauij discessum paulo antē fossores transire Da-
 nubium iusserat Cæsar: ibiq; propter castroruū angu-
 stias, dum reuocarentur ad labores castrenses, hærere.
 Eos tum reuocauit, ut castra, unde Hesus cesserat, ua-
 lidiū communirent. Ad ea tutanda Bohemos, & Ger-
 manorum peditum cohortes relinquit: & aliam circa
 pontem ad prohibendum transitu Italicas copias, quas
 diuturniori militiā grauari senserat, spe opimæ prædæ,
 ex direptione urbis alicuius opulentæ, uī capiendæ, in
 Germaniā excitas. Inter ista ad Cæsarem adfertur, dis-
 sidium inter duces de belli ratione ortum: Hesium, ex-
 ercitus diuelli non pati: Saxonem contendere con-
 trā, bipartitō copias distribuendas: quando Cæsar ad
 pugnam euocari non posset, ut cum earum parte in
 Saxoniam ad sua tutanda aduersus Ferdinandi regis in-
 cursionem rediret. Id enim præstare, quā diutius pro-
 cul à Saxoniam abesse: & militem in castris ociosum igna-
 uia corrumpi. Tempus iam propediem postulare, ut
 exercitus in hyberna deduceretur. Impedimenta per
 autumnalem pluuiam salebrosis uis neq; in Saxoniam,
 neque in Hassiam traduci posse. Cæterum uicit Hesi
 consiliū;

consilium: & transito riuo, atque uniuerso exercitu in duodecim turmas diuiso, secundis castris Neoburgum, quod nuper firmo praesidio imposito muniuerant, peruenerunt. Reliquerant in huius suburbio tria Heluetiorum millia, missis aliquot cohortibus Rainam, & Danouertum praesidijs uacuum. Per hos dies Ingolstadtium fama perlatum fuit, Bohemos à Rege in Saxonum agros populatum missos, uicos incendio opima praeda armentorum abacta uastasse, ac proscriptionis iure oppida aliquot ignobilia capisse: & Mauritium Misniae Ducem sua quoque, quae ab Electore Saxonum sibi adempta fuissent, summa uis recuperare conuixum. Saxo & Hesus biduo non plus ad Neoburgum morati, transmissis Danubio, relictisque tribus tantum cohortibus, Danouertum repetuerunt, & castra ad Vendingam locarunt. Iam mille passuum à Nouo Foro Buranus castra posuerat, ut in principio huius libri dixi, cum per literas à Cesare fieret certior, hostem Vendingam iter auertisse, ut ei cum omnibus armatis copijs occurreret: caueret, ne faciendo itinere defatigato exercitu, in certamen cum tanta hostium multitudine descenderet. Septem millia ab Ingolstadio aberat. Triduo hic militibus ad curanda corpora & animos dato, priusquam ad reliquum iter accingerentur, Schamburgius concione aduocata talem orationem habuit: Locus postulat, milites, ut de reliquo itinere uerba apud uos nunc faciam, & uos periculorum securos moneam: quo alacriores, cautioresque ad eos ipsos labores, qui pauci adhuc supersunt, tolerandos sitis. Quanquam ita uos promptos, paratosque ad grauiam uiarum tedia perferenda hactenus expertus sum, ut nullo uocis meae classico nunc opus esset: duo tamen monuisse uos uelim, quorum unum licet spem, alterum metum sit facturum, utrumque tamen calcar uobis ad caetera pericula deuoranda addet. Dies unus insequens, & nox una diei continuata nos ad Ingolstadtium sistet. Nulli amnes aut montes obstabunt,
qui

qui lassitudinē aliquam sint allaturi. Quamquam montes
 uel in coelum assurgentes, sponte currētibus, & uiam uo-
 rantibus, uerrucæ uideri possunt: contrā ignauis, loca
 etiā campestria graua: cuiusmodi tamē inter uos nullos
 esse arbitror: aut, si sint, sanē perpaucos. Deinde, quo-
 niam Lantgrauis cum triplice agmine nobis occurre-
 re per speculatores, & Cæsaris literas (Vendingā enim
 auertit iter) nunciatur, ut animos periculis imminenti-
 bus æquatos habeatis, edico. Arma in expedito habete,
 animis strenui, manibusq; ad pugnādum prompti. Nul-
 lum uobis terrorem, nullam trepidationem faciat, quod
 multitudine illi uos superēt. Reputate apud animos ue-
 stros, quo genere hominum exercitus eorum sit confla-
 tus: ex incōdita hominum colluue, & imbelli inermiq;
 turba, ex agris raptim contracta. Contrā, uestrum exer-
 citum militibus spectatæ uirtutis, & ueteranis, qui uarijs
 & magnis iuxtā bellis exercitati sunt, constare: raros ad-
 modum esse, qui nulla stipēdia antehac fecerint, nouos
 milites. Si hostes uerò senserint, uos intrepidus, resectis
 corporibus, & ad confligēdum paratos procedere: ipsi
 illis eritis, magis quā illi uobis, terribiles, milites. Hac
 existimatione cum trepidatione repulsi, retrocedēt, re-
 fugientq;: nos ferratas equorum in fugam inclinantium
 soleas legemus. Quamobrem in omnem gerendæ rei ca-
 sum animos parate, memores uos uestra uirtute uobis
 gloriā, Cæsari uerò salutem in rebus angustiis parturos.
 Et iter cum fugæ præcisum sit à tergo, uia per hostes, si
 nos operiantur, armis patefaciēda est. Quoniam igitur
 hinc necessitas, inde gloria proposita est, arma parate: ut
 ubi tertium signum datū fuerit, bonis auspicijs castra mo-
 ueamus. Postquam in hæc uerba Schamburgius per-
 orauit, iterari sacramentum iussit, ac sumpto cibo pauli-
 sper interquiescere. Inde conticinio noctis silentio ad
 colligenda uasa conclamato, iter ingressi sunt. Sequen-
 ti die bis hostiū pecuniam in stipendium missam, à Bu-
 rano interceptam fuisse ferebatur. Nocte quæ diem illū
 insequuta

insequuta fuit, composito agmine procedentes, cum haud longè ab Ingolstadio abessent, in ea sylua quæ urbi in conspectu obiacer, quia faciendo itinere nõ solum læsi erāt, uerumetiam fame ac siti propè cõficiabantur, nusquā hoste uiso, castra posuerunt. Burano ad tertium milliare pleraq; nobilitas gratulabūdi, cognito eius aduentu, occurrerat. Manè omnem exercitum composito agmine è sylua eductum, trifariam partitus fuit: ut seorsim Hispanos in aciẽ cogeret, reliquas uerò copias Germanorum militum bifariam diuideret. Equitatum omnem ex æquo distributum, pari numero pedestribus copijs adiunxit. Huc Cæsar cū principibus honorificè ei obuiam processit, atq; hilari amplexu excepit. Ibi inter gratulandum salutandumq; omnia muralia tormēta, & alia opera bellica, ut imperatū fuerat, cum horrēdo cœli fragore emittuntur. Contrā, statim è castris simili tonitruo applausum fuit. Ferunt Burano postea Cæsarem percontato, ex qua gente, si cum hoste aciẽ decertandum foret, uel itares, qui pugnam lacerent, ante robur exercitus præmissos deligi placeret, (hos Germanorum loquendi consuetudine deploratas & perditas copias is appellabat) Non deploratas Burane, non uictas, sed uictrices copias, uictores uelites habere uolumus, respondisse. Quod dictum à circumstantibus Principibus in omen arreptum, certissimam uictoriæ fiduciam fecit. Ad hūc modum Buranus Norimberga digressus, à Cæsare de hostium occurſu & insidijs factus certior, flexa uia Ratisbonam, ne obuius fieret, decimoquinto Cal. Octobres in castra Ingolstadiana peruenit. Quod seignius, quàm expectasset Cæsar, adesset, tardius quæsitam pecuniam in stipendium se accepisse, in excusationem adduxit: non autem hostium, quos semper retro fugientes esset sequutus, metu retardatum. Ex quo è statuis mouisset, non plus quatuordecim diebus tam impeditos saltus, & longos uiarum anfractus, inuias paludes, & collium difficultates cum exercitu armis graui,

cum tormentis, machinis, alijsq; operibus superasse. Castra inde quingentos passus à Caesare, à quo affatim commeatus illi missum fuit, locat. Paucis diebus ibi stantijs habitis, quies militibus ad reficienda squalida itineris tanti incommodis, ac propè efferata corpora, est cōcessa. Hostes castra ad Vendingam, oppidum quod Oetingico Comiti paret, posuerant. Inde tertio die, dilapso præter expectationem Burano, Danouertum præsidio satis firmatū repetiuere. Nunciatur Caesari, huc Christophorū Oldenburgium, Fredericumq; Ripenburgium cum duabus legionibus, & Comitem à Bichlia cum quinque peditum cohortibus, cum Hesso se coniunxisse. Caesar sublatis castris, Neoburgum, ubi tres cohortes præsidio ab Hesso relictae fuerat, contendit. Non diu hic cunctatus, cum uideret oppidanos animis obstinantes, nec ad deditionem inclinari, omnis generis tormēta & machinas ad sternendos muros expediri iussit. Oppidani posteaquā Hesium, quē in tempore ad futurum crediderant, si sustinerent uel unum diem obsidionem, segnius ad ferenda auxilia adesse senserunt: & ipsi, & qui in præsidio erant milites, oratores ad Caesarem ueniam, fidemq; eius petitem miserunt. Facta deditione, hac lege præsidarijs ignouit, ne postea in se arma induerent. Recensuit Caesar Germanorum equitum, peditumq; copias: quibus soluto stipendio, præsidia ex Ingolstadio deduxit. Diem non amplius ad Neoburgum moratus, circa serum diei in castra reuertitur. Duobus pontibus iunctus Danubius erat: tertium tanto exercitui traiciendo, ab ea parte ubi insulam facit, raptim ita fecit, ut partem eius ex hostium ratibus coniunctis ab insula ulteriori ripae pluribus retinaculis religatam, ita pontis in modum sterneret, ut adactae fistucis in flumen trabes aduersi impetum amnis superiorem sustinerent, ne rates fluitando loco mouerentur. Sic eques pedesq; uelut per solidam terram, Danubium transibant, Alteram uerò partem

tem pontis, quæ à citeriori alueo in insulam porrigebatur, de suis scaphis, ac lintribus coriaceis leuiter uinculis pontonum in modum annexis ita pararat, ut transeuntibus agminibus cōtinentem uelut pontem immobilem præberent. Sed priusquã captum à Cæsare Neoburgum esset, Lantgravius Laugingã frumentatum (Bauaricę ditionis oppidũ est) profectus à Danouerto fuerat, ut quidã produnt. Oppidani ubi aliquandũ deditiõnẽ detrectassent, ad ultimũ magnificis libertatis patriæ seruandę promissis illecti, in deditiõnem uenerunt. Haud diu hic moratus, collecto undique magno frumentũ ex agris numero, castra repetiuit. Per eos ipsos dies ab Hesso literę ad cõfõederatas ciuitates datę sunt: quarũ ego hunc tenorẽ fuisse accepi. Res magnas se gerere, & quidẽ prosperẽ: easq; se indies meliores futuras sperare. Sed ad eas prensandas tempore opus esse. Cæsaris castra in arcũ ad Ingolstadium coacta, quatuor oppugnationibus grauiter afflicta fuisse, ut plura hostiũ millia, quàm si acie decertatum fuisset, occidissent. Captã à se pleramq; Itatorum Hispanorumq; nobilitatem, caesos plures. Superesse Cæsarẽ cum Albano ac Burano, qui bellum tantum & tempus traherent. Et debellatũ iam fuisse, nisi Comes Buranus cum recentibus è Belgis copijs iam superuenisset. Cæterũ, quòd promissis euentus non responderet, ut iam uel captus esset, uel è Germania pulsus cum extorri agmine exularet Cæsar, in causã fuisse, quòd ille pugnam detrectaret. Post quatuor oppugnationes castrorũ, se Danouertum eo consilio mouisse castra, ut illum in præliũ eliceret fugienti similis. Denique, quo propior belli conficiendĩ spes esset, hoc magis exercitum omni ope iuuandum esse. Se procul à domo bellum gerere: magnum exercitum, magnam frumentũ, pecuniãq; uim consumere. Mittendã pecuniã in stipẽdium, ne in rebus auspiciatis militi ad pugandum parato materia ad restitandũ, aut ad seditiõnẽ præberetur. Huiusmodi factationibus plenas

literas, sparsas ab Hesso ad socias ciuitates fuisse, fama
 constans tenebat. Impleuit nimis luxurianti lætitia suo-
 rum ante perfectum bellum animos, cum uiuo Cæsare
 tantum hostium superesset, quātum initio suscepti belli.
 Cumq; annis Danubius supra infraq; fermè Cæsaris es-
 set, nec transitus prohiberi, nec cōmeatus intercludi po-
 terat: contra, Langrauius cedendo semper, propter tan-
 tam hominum multitudinem inopia omnium rerum ne-
 cessariarum, ac penuria premebatur. Tum Casarem tra-
 dunt consilium de insequendo hoste refugiente, & Neo-
 burgo capiēdo, quod tum ob situm, tum propter om-
 nium rerum exuberantē copiam sibi opportunissimum
 uideret, cū Burano capisse. Abest ab Ingolstadio mille
 quingentos passus, agro campestri mirè feraci frugum,
 ac pecorum abundantī. Postridie quā eius oppidi si-
 tum (ut paulo antè memorauī) pedes cum Albano per-
 lustrasset, mane sub exortum solis ab Ingolstadio mouit,
 & traducendo exercitu, trans tres pontes in conspectu
 Ingolstadiensium totus dies consumptus fuit. Relicto
 Burano in eo loco ubi metarat, quòd nondum satis refe-
 cti à iactatione milites essent, ipse octingentos passus à
 Danubio latissimè sua castra, propter diuersarum gen-
 tium dissonas uoces, contra Neoburgum, extentissima
 planicie porrexit. Traductis copijs constituit Cæsar,
 deinceps triplici agmine ita incedere, ut unumquodq;
 duplici acie moueretur: Buranus & Albertus Prussus,
 uices ita inter se partirentur, ut uicissim frontes & terga
 inter uadendū protegerent, clauderentq;. Si hostis quā
 obuius fortè esset, Hispanis Italisq; in medio tectis, ipsi
 primum impetum, & uim cum Belgarum robore, qui-
 bus maximè fidebat Cæsar, exciperent. Aliquot cohortes
 in stauis ad urbem Ingolstadium circa impedimen-
 ta & opera bellica, quæ nondum transportata erant, cu-
 stodia reliquerat. Vetuerat inde discedens, ne subse-
 quuturi castra igne iniecto corrumpent. Licentia ta-
 men militari factum, quòd ardentibus aliquot tentorijs
 flamma

flamma per tota castra proserpsit. Postridie Cæsar propius Neoburgum promouit castra, atq; urbem undiq; obsedit. Quæ res speciem præbebat, quasi multis simul locis muros operibus diruturus esset, & per ruinas & semirutas muri partes eam inuaderet, si obstinatos uidisset. Tum demû tradunt oppidanos territos, ne aditu armatis in urbem patefacto inuaderentur, Consl. ad petendam pacem & ueniam misisse: ac defectionē deprecatos, omnia imperata se facturos promississe. Cæsar oppidanis uitam, fortunas, libertatemq; integram concessit. Milites, qui in præsidio erant, in eam insulam, quam Danubius contra arcem facit, trañciuntur: ibi consistere iussi, donec inde reuocarentur. Vrbi aliquot Itatorum militum cohortes impositæ præsidio. Et ne quis oppido dilaberetur, equitibus armatis muros cinxit, stationibus ad portas oppositis. Ipse propius paulò urbē castra mouit. Huc dediticios ex insula acciri imperat Cæsar, & arma tradere. In quos cum ferro animaduertere suo iure potuisset, quòd in se arma sumpsissent, liberos sine multa stipendij menstrui in capita tamen dimisit: infortunium habituros, si cum telo aduersus se in posterum deprehenderentur. Simili lenitate in tribunos & centuriones eorum usus fuit, cum quorundam fraude in eum errorem plectos fuisse se excusarent. Sequutus Cæsarem tum fuit Buranus, ac traiectis copijs cum eo ad Neoburgum castra coniunxit. Hispanos, quos secû adduxerat, in castra Hispanorum, quod neq; lingua neque moribus cum Germanis satis conuenirent, traduxit. Ibi demum post tam impediti ac difficilis itineris labores, inedia inter Belgas, propter inopiam coctæ ceruisiæ, cui ea gens assueuit, primùm laboratum fuit. Itali, quos oppido custodiæ dederat Cæsar, & ab iniuria omni abstinere iusserat, repente ad uim apertam conuersi, omnia hostilia patrare, ædes priuatas & diuorum delubra diripere, in primis arcem, in quam primores quantum preciosarum rerum erat, sub aduentum Cæsaris, tan-

n iij quam

quam in tutū asylum congefferant. Deiecta uetusta monumenta sunt, & regiae magnificentiae donaria: signa, aliaque ornamenta eius generis multa uel sublata, uel deiecta, in qua Otho Henricus princeps omnes propè suas facultates cum memorabili naufragio fortunarum profuderat. Cæsar Italorum scelere, sed serius, accepto, Marignano mandauit, ut suorum licentiam coherceret, & ex arce deduceret. Oppidum, ex quo in deditioem uenit, non prædæ ipsis, nec arcem rapinæ, sed tutandam datam. Cætera Duci Albano ita commisit, ut curaret, ne oppidani militari licentia uexarentur. Presentem rerum statum non hostilia in dedititios, sed pacem & clementiam postulare. Pari atrocitate ab Italis in rusticorum miserū uulgius sæuitum fuit. Violatæ iniuriæ uirgines, earumque penetralia, à quibus hostis abstinerat, scedè direpta sunt. Ita qui maximè tutatum religionem uenisse se in Germaniã uideri uolebāt, maximè eam debellabant. Sed in authores scelerum ultimo humanorum supplicio animaduersum fuit. Sequenti triduo recensuit Cæsar equestres pedestresque omnes copias. No uem millia equitum fuere, peditū quadraginta quinque, præter auxilia Belgica. Tradunt scriptores, quos sequimur, aliquanto exercitum maiorem fuisse: sed multos morbis aut calamitate haustos, partim cladibus absumptos interijisse. Per hos dies Martinus Gutzmanus, uir primæ nobilitatis inter regulos Hispaniarum, litterarum elegantiorum apprimè doctus, & humanus doctorum hominum Meccenas, à cubiculis Ferdinandi Regis, recensenti exercitum Cæsari superuenit legatus missus: qui nunciauit, Bohemos in Saxoniam populabundos effulos, quantum Saxonici agri sub Electoris ditione esset, uastare: capere arces, & oppida infirmiora nonnulla, & ignobilia, quæ uel haud multum moræ, uel nullam in oppugnando præbuisent: & in ante Calend. Octob. ad Vuittembergam, caput gentis, castra habituros. Saxo, ubi ex literis suorum & ipse accepit Bohemorum irruptionem, quatuordecim cohortes peditum,

*Exercitus
Cæsari quintus*

ditum, ac tria equitum millia præsidium ad Saxoniam tu-
tandam e castris misit. Capto Neoburgo, cum segenius
omnia ab Hesso & Schertelo gereretur, ciuitates de bel-
linegocio desperare coeperunt: sed neminem magis quam
Schertelum, qui belli initio uictorias, cedens, fugamque Cæsa-
ris spirarat, inculcare. Hesus de ditionis Neoburgane ig-
narus, per idem ferè tempus ad decuriones oppidi literas
dedit: que interceptæ a Cæsarianis, & lectæ, in hanc senten-
tiam fuere: Se à speculatoribus cognouisse, Cæsarem iter
eò uertere. Velle, adeoque ipsis ut fidis socijs mandare, ut
uenientem, ut dignus esset, exciperent. Rainenses ter-
rore armorum rebus suis diffusi, legationes ad Cæsarem
de pace petenda miserunt, se suaque omnia illius clemen-
tiæ permittentes: hostium potentia, terroreque magis, quam
sponte in potestatem uenisse. Prædarios, direpto oppido
spolijs onustos excessisse. Cæsar legatorum flebilibus
questibus motus, supplicibus pacem dedit, missis aliquot
Hispanorum cohortibus, aduersus impetum hostium præsidio.
Recesuit inde ad Neoburgum Belgica auxilia, neque inde
nisi persoluto stipendio abscedere statuit. Mox deductis
e Neoburgo Italicis præditijs, duas Germanorum cohortes
submisit in oppidum: ac reuocatis e Raina in castra Hi-
spanis, de Albani sententia, Bauaricas cohortes imposuit.
Hinc fama ad hostes permanuit, Cæsarem Augustam peti-
turum. Hesus, ut inde eum prohiberet, omnes copias Danu-
bium traduxit. Sed ubi intellexit, Cæsarem Neoburgo præ-
sidijs firmato, Marxemum contedere, in Danouertiana ca-
stra, unde exierat, exercitum reduxit. Hac re cõperta Cæ-
sar, Neoburganis iureiurando pressis in fide & amicitia
obedientes permanfuros, consiliū cepit ad insequendum
hostem, querendamque occasionem cõserende pugnae. Pon-
tibus, supra Danubium a se factis, & eò quò annis ad Neo-
burgum iunctus erat, refractis, atque in uehicula cõiectis,
Danouertum, quò hostes omnem apparatus belli & opera
contulerant, qua potuit celeritate proficiscit, & ad Mar-
xemum quatuor millia ab hostibus, sua castra ponit, Sylua
inter

inter utraq; castra uirgultis ramorumq; dependentium fragminibus uasta, perplexa ac impedita, uixq; singulis bigis peruia, media erat. A Caesarianis castris usque ad Monhaimum ea octo millibus passuum porrigitur. Ne inexplorato longius proficisceretur Cesar, cohortes aliquot syluam exploratum premissit, quam prope hostem castra sua promouere posset: num illa composito agmini usquam sine discrimine & impedimento peruia esset. Confert ista cum Burano & Albano: ostenditq; optimum esse Danouerto potiri, quod huc omnem prope comectum & opera hostes congessissent. Simul his mandat, ut eam regionem quae inter duas syluas media est, praesentes attentiori cura explorent: firmi ne quid ibi esset, ac fidi, an nihil fidi contra hostes, quos tripartito Lycum amnem transisse acceperat. Exequuntur imperium sine mora. Erat ad eam rem tutissima celeritas. Adscitis aliquot hileuis armaturae equitibus, & ordinum ductoribus, multisq; uoluntarijs spectatae uirtutis, syluae impeditae singula loca diligenter perlustratum uadunt. Peruenerant ad ulterius saltus finem, cum hostium castra ad coniectum globi machinae campestris ab ora extremae syluae aggere circumdatae uirgultis densis procul conspiciunt. Albanus relictis in sylua equis, pedes paululum progressus cum quinque comitibus, cliuum conscendit: & hostium castra, eorumq; situm ita oculis perlustrat attentum, ut quae opportuna Caesari uiderentur, & hostibus contra essent, diligenter notaret. Hi cum leui momento ab edito colle operibus emissis summoueri potuissent, neq; a stationarijs, neq; ab ullo mortalium qui in castris erant, conspecti sunt. Adeo moliendis aggeribus castrorum, & fossis incumbabant. Vallis, quae inter duos cliuos in planicie extenta quadringentorum passuum media erat, in modum fossae item castrorum frontem protegebat: latus dextrum tutabatur Danubius: tergum uero, ipsum oppidum, & flumen quod in Danubium effunditur, cludebant. Situm castrorum ad hunc modum maxime oculis permen-

permensus Albanus, celeriter ad Cæsarem redit, & exponit singula, sed duplicem incōmoditatē obstaturā, si contra hostem in eo loco castra locaret: unam, angustiam loci arctiorem, quā pro tanta hominum multitudine ad concurrendum: alteram, ut planicies extenta satis esset, castra ita communiri non posse, ut globorum missilium iactibus non exponerentur, adeò nudos sine ullo firmo munimento assidere oportere. Adde, ob prærupti aluei altiores moles aquādi difficultatem, & pleraq; locorum uliginosa. His Cæsar difficultatibus anxius, consilia curasq; omnes huc convertit, quo premendo urgendoq; Helsingum ad dimicandi necessitatem compelleret. Et vastæ sylvæ obstabant, quo minus id quod cōstituerat, potuit perficere. Nec hostes ab Danouerto abscelluri uidebantur, quandiu ibi castra haberet. Itaq; quo eos à Danouerto abduceret, uisum fuit optimum, alium locum castris eligere: cepitq; consilium, iter inde Vendingam auertendi. Quod quidem ne temerè inceptaret, chorographiam Germaniæ proferri, atque ob oculos in plano explicari iussit. Ibi singula loca quasi in re præsentī perlustrat, non solum urbes, sed flumina etiam, saltus, montes, planicies, herbida terrena millium interuallis distincta, paludes, stagna. Tum ut horum locorum quisq; uel apertior, uel opportunior ad alendum exercitū, aquandum, frumentandumq; cum usus postularet, uicissimq; intercludendum hosti com meatum, esset futurus. Vendingæ situs quatuor millia interuallo à Danubio occurrebat loco campestri, & planicie passa: ac nulli uicinarum regionum fertilitate, frugum copia, rei q; pecuariæ abundantia inferior. A Vendinga, Norlinga uergit in occasum. Interim priusquam discederet, dum paucis diebus in iisdem castris moratur, indies per syluam leuibus, sed sine momento ullo, certaminibus dimicatū fuit. Nuncio in castra Cæsariana adferebatur, tirones & lixas tuas captum in colles proximos effusos, ab his agi rapiq;. Margianus celeriter mittitur celocibus aduerso flumine,

o quod

quod compendio illi hoc pacto circumueniri posse uiderentur. Itaque oppressos partim interfecit, partim captiuos in castra abduxit. Sequenti nocte Caesar mille leuis armaturæ equites cum peditum cohorte unâ misit, qui maturato itinere, hostium excubias, quâto maximo silentio tentarent. Illarum enim intercipiendarum, quod oscitantius agi dicerentur, spes affulsit, & fiducia dedit. Mane statim ab exortu solis, ubi per nunciû trepidum ceptum parum prosperè successisse intellexit, mille equitum Germanorum, quorum dimidia pars leuis armaturæ atrati erant, laborantibus subsidio summisit, ratus hac arte omnes copias in apertâ planiciem perlici posse. Ipse in dimicationis euentum intentus, erectusque, cum robore equitum ad dimidium itineris processit. Vbi uerò accepit hostes intra munitiones subsistere, nec in propatulum castrorum prodire audere, de spe sua deiectus, in castra copias reduxit. Postridie edixit, ut ad secundum signum collectis sarcinis, ad mouenda castra instructi essent: cum nunciaretur, hostes in insidijs proxima sylua abditos esse. In eos Germanorum equitum, adiunctis quadringentis equitibus Hispanis ob leuitatē agilitatemque equorum, turmæ mittuntur. Ab his retro, caelis hostium paucis, in castra compulsi fuere. Datur interea signum ad colligenda uasa totis castris: mittunturque speculatores per uia & deuia uiarum exploratum, num tuta ab hostium insidijs essent omnia. Coorta nebula & densa & frigida, incedentibus composito agmine prospectum omnem adimebat: cum nunciatur, hostes ad prohibendum transitu Caesarem, syluas ac tumulos passim insidere. Itaque mutato repente consilio, dato signo milites ad suam quæstationem redire imperat: & Buranum cum quatuor Germanorum equitum millibus, partim atratorum leuis armaturæ, partim hastatorum Danouertum ad hostem iniustum prælium euocandum regredi mandat. His adiunguntur è Belgico robore peditum millia octo. His copijs instructus Buranus, postquam Danouertum uenit,

nit, tantum abfuit ut ab hostibus ei obviam procederetur, ut ne gregarius quidem extra munitiones apparuerit. Peritus tantum, sed incassum, hinc tumulis, inde sylvis protectus, aliquot serpentariorum tactibus fuit.

Tandem e latere castrorum equites quingenti sclopis armati erumpunt, qui procurando refugiendoque levem dimicationem laceffunt: quibus Buranus expeditos aliquot, cum parte equitatus atrati obiecit. Quinquaginta hostium interfectis, tredecim capiuntur. Ab his iurifurandi religione, quis castrorum status, quae consilia agerentur, quaeque consultatio inter principes teneret, expressum est. Cognitum ex his fuit, tertio exacto mense partem equitatus exauthoratam, discessuram. Seditio ne pedites, quod stipendium nullum persolueretur, miscere omnia. Heluetios, qui spe ditis stipendij ex Heluetia ad bellum extracti fuerant, singulos daleros, non plus, toto eo tempore accepisse. Despe sua deiectus Caesar, quia hyems erat, postridie cum omnibus copijs castra movit: ac Monhaimum, praemissis qui cum cura itinera explorarent, petiuit. Rursum caliginosa nebula, quae coorientem solem obtenebrabat, haud sane parum uadentibus infesta erat. Sed quamuis spissa, sub meridiem tamen incalescente sole in totum dilapsa fuit.

Transportato exercitu, aciem ad istum modum latissime exprorectam duxit Caesar. Levum cornu primi equites levis armaturae per aequa & iniqua collium procedentes tenebant, quae hostium castra exiguo inde spacio prospiciebantur. Hos subsequeretur hastatorum magna vis. Pedites, equites, ceu munimento protecti, sequebantur: Itali primi, & post eos Hispani. Horum terga claudebant Belgae tormentarii de Burani copijs. Dextrum cornu tuebat peditum hastatorum robur. Equites hastati cataphracti eorum tergis herebant: currus post hos bellicis operibus, comiteatque onusti movebantur. Ad postremum ingens vis vehiculorum impedimentorumque, mixta equitum peditumque multitudine, sequebat. Inter haec duo cornua, machina-

rū bellicarū & operū moles, currus globis et puluere tōrmentario onerati trahebantur. Edicto cauerat Cæsar, priusquā Danubiū copias traduceret, ne pedes eques ue, centuriō ue aut tiro, inter ductandū circa opera mediā deprāhenderetur: deprāhensi ferro percuterentur. Monhaimum, quod à Marxemo mille passus interuallo disiunctum est, initio belli in deditiōnem acceptū, clausum teneri iusserat Cæsar, ac se ita cōparare, ne hostium uel blandimentis, uel pollicitationibus, uel insidijs circumuenirētur. Hoc cū pacatē prætergrederetur, neq; quisquam suorum, neq; ipse intromissus fuit. Castra sibi locauit, cælo iam tum pluuio, non procul ab eius suburbio, raris ædificijs & habitatoribus exulto. Loci ingenium huiusmodi est, ut eius aqua humano usui ac potui parū sit apta. Itali, Hispaniq; quibus meracum uel aqua fluuiali fontanā ue diluere, uel aquā meram bibere mos est, potus tanta laborare penuriā cœperunt, ut cū uinum aqua permutare potabilē cuperent, desideraretur. Huius miserię in trāsitu Danubiī multi præmoniti, utres ex amne oneratos secum asportarant. Viuaria ingentia uisa ab equis exhausta, postridie miraculi speciem spectantibus militibus præbuerūt. Cæsar hac inopia, ipse æger pedibus, motus, ad mouenda castra, unam tantum noctem sibi moratus, signum dari iussit: ac Vendingam, sed agmine minus composito quā pridie, lectica uectus maturauit iter. Duobus passuum millibus à Monhaimo Vendinga abest.

Lamber-

Egationes Confoederatorum ad Gallorū An-
 glorumq; reges nuper de præsidio, quo ipsos
 tuerentur, missa, irrita fuere. Nam Gallus pa-
 cem cum Cæsare nuper factam uiolare religio-
 sum ducebat. Et quanquam illa religionē ex iureiuran-
 do in fœdere expresso iniiciebat, arma tamen summissa,
 ne Cæsaris potētia nimium cresceret, occulte cupiebat.
 Ne à se præsidia igitur missa uiderentur, Petro Stroza
 Florētino, homini apprimē pecunioso, hortator fuit, ad
 mittendam mutuò illis pecuniam trecentorum millium
 aureorum. Debebat rex Florentino grandē pecuniam,
 fœnori superiori bello Gallico acceptam. Hanc, quò
 fœdus adiuuaret opera aliena, illi ad plenum persoluit.
 Stroza id fecit lubens, maximē quòd Argentoratenses,
 Augustani & Ulmeneses pro eo argēto sponderēt, & cu-
 ius animus beneuolus inclinaretur in Germanos. Ad
 eam conquirendam pecuniam in Galliam missus fuerat
 Ioannes Stormius: cum quo Stroza in castra Danouer-
 tiana profectus, à Ducibus ea qua conueniebat magnifi-
 centia honorificē exceptus fuit. Discedēs inde, diē præ-
 stituit, ad quem pecuniā annumeraret: sed diem is non
 seruauit, Cardinalis Tornonij artibus mutato in diuer-
 sum animo, ut tum creditum fuit. Oderat is infestē Con-
 fœderatos, & eorum religionem: pollebatq; apud Re-
 gem summa authoritate, cuius animum fingere, & ab il-
 lis alienare haudquaquam ei fuit ob id difficile. His ip-
 sis diebus litera e castris ad Danouertum à Ducibus, ad
 Heluetiorum ciuitates, Tigurinos, Basilienses, Berna-
 tes, Schafhusianos dantur: quibus indicarunt, quo in sta-
 tu bellum uerteretur, quid moliretur Cæsar: & quod di-
 scrimen ipsis ab eo immineret, si uinceret, simulq; mo-
 uent, ut in commune consulerent, esset ne e rebus ipso-
 rum,

rum, Cæsari ac Pōtiffici R. se hostes denunciare, an non. Quòd si uideretur, Cæsari multis simul locis finitimis bellum facerent. Huc si inducerentur, præsidium, quo ab illo eos tuerentur, & omnem fidem bellatibus uicissim pollicentur. Ad ista ad hūc modum fermè responsum fuit: Sibi in primis, & uniuersæ Heluetiorū genti amicitia perpetuā, & societate ē foedere cum Austriaca Burgūdicāq; familia necessariā esse; neq; ius neq; fas esse eam uiolare, quòd ex ijs regionibus uini ac frumentī copia in necessarios uitæ usus ipsis esset. Si ipsi iam rupto foedere arma Cæsari inferrent, quid aliud expectandū, quā ut reliqui Heluetij diuersæ religionis, ne comatus ipsis intercluderetur, pro Cæsare & Ferdinādo arma aduersum se, prædæ in medio, ac direptioni relictos, uicissim sumerēt: Sed & per Alpes uiarū angustias & fauces, quas maximis difficultatib. clausissent, illi rursus aperirēt. Ad hæc, adesse hyemē, per cuius intēperie exiguum admodu, aut nullū operæ precii memorabile, si maximè uellent, facerēt. Præterire interim, periculum fore, ne si cardines suos transgrederent, alij in suā ditio- nem populabundi irruerēt. Proinde, & sibi & ipsis utile esse, quod recusare illi non possent, quietos se domi continere: tum enim futurū, ut sociæ ciuitates à motu ac tumultu se cōtinerent. Beneuolum se erga ipsos animum gerere, & prospera omnia ac læta optare: id quod non obscure rebus ipsis nuper coarguissent. Sed in præsentē calamitatem se præcipitare, recusandū omnibus modis esse: quod timentibus ignoscere deberent. Occupaturus erat Cæsar castris locū ad Vendingā, cū nunciatur, Hesium de relinquēdis castris cogitare. Id ubi sensit, aliquot cohortes sagittariorū, qui extremū agmen clauderent aduersus hostium equitarū, traduxit. E Vendinga magistratus Cæsari obuiā processit, se suāq; omnia eius clementiæ permittentes. Ignouit Cæsar errorē: mandauitq; quo tuti ab Hispanorū Italorumq; libidine ac iniuria forent, ut portas clauderent. Cū iam circūduceretur exercitus oppidū, nec in turribus, nec in mœnibus quis-

quisquã uisus fuit. Id ita imperauerat Cæsar, propter militarẽ in oppidanos licentiã. Profugerãt rustici, audito eius aduentu, ex agris in urbes: stabula itẽ, & pascua pecorum uacua reperta sunt. Castra in uico Fessenhemo, & pagis proximis ualle extẽtissima ponit. Tumulus medius erat, in hoc tormenta, & omnia opera bellica disposit. Circũ Hispanos: imas radices, et proximos radicibus pagos longẽ lateq; reliquas copias insidere iussit.

Fuit autẽ fortẽ is dies nebulosus, cũ a Ducibus speculatores mitterentur exploratum, quã iter auertisset Cæsar: a quorũ alijs alia relata fuerunt. Postquã autem a Ludouico Comite Oetingensi illum cum parte exercitus amnem Vuernizã transgressum acceperunt, illic tolli signa iussa sunt. Eodẽ fortẽ tempore & Cæsar atratos equites aliquot speculatũ miserat, nũ hostes insequerentur. Hi renunciarũt, duas equitũ turmas cum duabus cohortibus peditũ, & operibus paucis campestribus a se uisas quidẽ: sed incertũ, quò uiam flecterẽ. Ista renunciantibus alius superuenit, qui hostẽ relicto Danouerto sequi, adferret, a meridie duabus horis: & castra mille ferme passus a castris Cæsaribus ad oppidũ & arcem Horbõrgũ iam sole in occasum prono cõmunire. Mãdatur extẽplo Albano, ut diluculo insequentis diei omnes copias in aciem educat, tanquã iusto praelio cũ hoste tam propinquo, quẽ mox adfuturũ arbitrabãt, dimicaturus. Mane ubi acie instruxit Cæsar, quãuis podagra grauiter dextrũ pedem infestabat, (iterum pestilens obscenaq; nebula diei caliginem nocti propẽ parem sub exortum solis induxerat) conscenso equo tres horas obequitando iustrabat exercitum. Durabat ea nebula totum ferme diem, tam atra ac densa, ut mutuis ordinibus prospectus adimeretur: quare cũ non remitteret, Cæsar ad capiẽdum cibum in tabernaculũ Ducis Albani descendit. Norlingẽses, Cæsare tam propinquo, ab Hesso per nuncios auxilia, quæ urbi præsidio essent, aduentate petierunt, is statim duas cohortes citatas submisit. Cæsar
interim

interim milites, dum dispalesceret nebula, ex acie ad curanda corpora discedere edicit, ut statim refectioni recentesque cum fessis, faciendo itinere alacrius congregerentur. Hostes interim nebulae beneficio freti, angustias duarum viarum, quibus intercludi poterant, iam euaserant. Primam aciem Saxo Elector ducitabat, mediam tuebatur Hessianus, postremam curabant Ripenburgus & Georgius Malspurgus. Saxo cum quinque legionibus, & equitum robore progressus propius urbem Norlingam, in summis collibus confedit. Secutus Saxonem Lantgravius, cum postremum agmen longius abesset, ne a Caesare interciperetur, misit qui iter eos maturare iuberent: & alios qui Saxonem, ne longius discederet, reuocarent. A meridie nebula discussa, serenitas oboritur, cum in summis collium iugis hostis in conspectu appareret. Mandauerat Caesar equitibus, ut equos in omnem euentum ephippijs instratos tenerent, cum ad reficienda corpora eos in castra remitteret. Inter utrumque exercitum Egra fluuius medius interluebat, pedes viginti non amplius latus, transitu difficilis propter altitudinem, & impetum uorticolum: collium, quos hostes insidebant, radicibus subiectus: tum quod palustres ripae eius utrinque equitem transitu prohiberent: ipse fluuius uno tantum loco uadosus, & equis superabilis. Iussit Caesar, uiso hoste, omnes copias statim pro castris in armis adesse. Ipse altero pede (ut modo dictum est) linteolo obuincto, exercitum obequitabat: instruere aciem, hortarique. Albanus totus in hostem intentus, Caesari nunciat, hostes, quantum ex interuallo coniectare posset, se ad praelium parare: ediceret, quae uiderentur. Ibi raptim in equo armatus, (nam per podagram descendere nequibat) Ne ego quidem pugnam, inquit, detrectabo, simul ordines procedere imperat. Buranus cum Albano primam aciem cum tribus equitum millibus tuebatur. Vtrumque ita suae pedestres copiae, Buranum Belgicae, Albanum Hispanae sequebatur: ut triplici ordine procederent. Peditum legiones

giones quatuor hic erant. Secundam aciem Italicæ cohortes constituiebant: his præerat Madrucius. In hac Cæsar cū flore nobilitatis, Belgicis quatuor selectis cohortibus septus uersabatur. Peditum legionibus quatuor, equitum tribus millibus, & hæc constabat. Singuli Principes curabant suos: Maximilianus Austriacus, Ioannes Brandenburgēsis, & Philibertus Dux Allobrogū. Tertiam uerò aciem Albertus Prussus, cum duobus equitum millibus, octo peditum, ita tenebat, ut cum secunda pari interuallo iunctus cū cohortibus Georgij à Regensburgo, quæ nouissimum agmen claudebant, moueretur. Equitatuū parem atratorum equitum uim egregiè sclopiis & uerutis armatorum adiunxerat. Videbatur is dies bello finem facturus, si in prælium descensum fuisset. Lanoius Sulmonensis, cum atratis equitibus, in dorso montis antè paulo acriter prælium lacerauerat: neque uerò etiā tum se receperat. Dum hoc ordine acies procedunt, Cæsar Burano imperari mandat, ut properè ad amnem Aegram contendat, & circumspectè eum cum equitatu suo transgrediatur. Facit impigrè imperata Buranus: ac dum flumen, ubi angustius quidem, sed transitu difficilius erat, suos traducit, secunda acies eius in hærens tergo, sed pari à tertiā interuallo, paululū ad ripam substitit. Interim Cæsar cum Albano collem, unde suis conspicuus esset, speculatum quid animi hostibus, qua fortuna suorum res uerterentur, conscendit. Arbitratus hic hostium in æquorè iugis descendētium in pugnam simulachra quædam prospicere, iussit ijs nunciari qui Aegram iam superauerant, ut leuibus certaminibus omnes hostium copias in planiciem excirent. Vbi uerò accepit illos continenti agmine castra, quæ ad Norlingam erant, petere, ac pugnam detrectare, Buranum longius procedere uetuit: ac traducto equitatu retro amnem, in castra redire iussit. Sol uergebat in occasum, ubi in castra receptum fuit. Ibi murmur indignantium militum, tam opportunam bene gerendæ rei occasionem

P ereptam,

ereptam, passim exortum fuit: uictoriam in manu fuisse, si in hostem rectà processum esset. Sed moram, & in uadendo tarditatem, uniuersum uictoriæ momentum è manibus abstulisse. Vtrinque cecidere, sed perpaucis: & ex Italicis cohortibus cæsus fuit centurio Andreas Foroliuiensis. Mittuntur extemplò expediti nonnulli, qui diligenter suprâ infraq; naturam amnis cognoscerent. Hi reuersi ad Cæsarem, eum multis locis esse uadosum renunciarunt. Postridie raptim pontibus iungitur: sed nebula, quæ rursus densior cooriebatur, dilationem mouendi, moramq; tollendi signa aliquam attulit. A meridie transgressus fluuium cum omnibus copijs Cæsar (nebula enim discussa conciderat) castra eo ferme loco posuit, unde hostem pridie eiecerat. Interim dum metandis castris occupatur, mittuntur aliquot cohortes & equitum turmæ, eam regionem quæ inter montem & Norlingam mediâ est exploratum: ibi castra superiori nocte communiuerant. Simul ut leuia aliquot prælia faciendo eos in armis continerent. Sed cum discursando hostes in propatulum castrorum prolicere nequirent, in castra redierunt. Mouit Cæsar inde propius paulò, ut castra castris modico interuallo differrent, si ea uia illos ad pugnandi necessitatem uel inuitos traheret. Clarius iam illucente sole, Ioannes Marchio Brandeburgensis ad dimicandum proficiscitur è castris, Brandeburgensi occurrunt Saxones & Brunswicenses, gratis armaturæ equites: pugnatur infestè cum aliquanta utrinq; clade. In primis nobilitauit id prælium casus Alberti Brunswicensis, Philippi F. qui multis acceptis uulneribus, per aduersum os globo traiectus, in castra semimortuus delatus fuit: & paucis diebus post Norlingæ moritur. Insequens nox continētibus procellis imbris effusi asperior fuit: quamobrem, cum per tumultuariam castrorum mutationem nihil usquam parati esset, ut equites in syluis raptim tentoria leuiter excitarent, multæ rusticorum casæ, dum parum cautè struunt fo-

eos, conflagrarunt. Albani Ducis hospitium, incuria eius qui illi à cubiculis erat, dum incircumspectius conclaue, in quo eius lectus sterneretur, purgat, arsit. Postridie multi exanimés passim inuenti sunt, qui antea parum firma ualetudine, ea nocte frigore & clœi intemperie perierant. Fluentum Cæsar ponticulis aliquot iunxerat, per hos crebræ excursionses in hostes fiebant: sed illi è munitiõibus haud proluci potuerunt. Pabulatores frumentatoresq; intercepti, & ab itinere in castra Cæsaris abducti sunt. Itali Hispaniq; frustra uetante Cæsare, indies agrum Norlingensem incendio & populationibus uastabant: ne à nobilium quidem quorundam, qui Cæsaris rebus studebant, castellis uim prohibentes. Sequenti die, qui septimus mensis Octobris erat, sub exortum solis, Hesus sublati signis castra mouit: ac modico inde interuallo, ne Cæsarianis expositus facile esset, in conualle, quæ quatuor montibus clausa erat, consedit. Huc extemplò mille atrati equites ad eos euocandos, lacessendumq; pugnam missi sunt. Sed ne tum quidem ad dimicandum acie è castris prodierunt. A pabulatoribus captis, percontatione facta cognitum est, ab Heso edicto cautum fuisse, ne quis extra ordinem suo iniussu cum hostibus pugnaret, ne è captiuis status castrorum, pecuniæq; inopia confessione expressa Cæsari innotesceret. Marchio Brandeburgensis eodem die res foeliciter circa Horburgum, & quæ in eo est arcem, gessit. Oppidanos primùm, ubi ad moenia accessit, ad uoluntariam ditionem perlicere conatus, postquam obstinatos uidit, obsessos undique oppugnare scalis ad moenia illatis parabat. Id ubi uiderunt Horburgani, certam perniciem cernentes, sub ditionem, pacti salutem, & fortunarum incolumitatem, concesserunt. Horburgum sub ditione erat Caroli Comitis Oetingensis, medio inter Danouertum & Norlingam itinere situm. Ex Horburgum muris Danouertū petentes, missilibus infestè lacessi

poterant Caesariani: quo sub ditionem redacto, tutum à
 Norlinga usq; ad Danubium patefactū erat iter. De-
 predabantur Itali & Hispani cōtinuis irruptionibus om-
 nem eam regionem, spreto Caesaris edicto: ad quē post-
 quam crebra rusticorum querelae, fremitus clamoresq;
 perlati fuissent, nullo imperio dissolutam illorum libidi-
 nem coherceri posse, lictores cum equitum Germano-
 rum auxilio arreptum grassatores infestos misit: quos in
 uincula & compedes condi primū, inde strangulari
 iussit. Agitauit inter haec de mutatione castrorū, cum
 de praelio uoti compos non fieret. Et iam hyems eo tem-
 pore erat. Et quanquam hostes ē munimentis euocare
 nequibat, id egit tamen, ne extra castra temerē uagaren-
 tur. Horburgo praesidia ad tutādum oppidum & arcem
 imposita sunt. Eo biduo Marchio Brandeburgensis
 cum atratis equitibus circa hostium castra obequitare
 iussus fuit, ad prouocandum in planiciem: sed frustra id
 studium fuit, cum castris illi se tenerent. Creuit nonni-
 hil inter ista in castris annonae caritas, plus militū, quā
 urbium, quae in fide iam erant, uel uitio, uel culpa. Itaque
 edicto cauit Caesar omnibus castris, ne quis militum, ne
 rerum precia intenderentur, frumentatoribus comnea-
 tus in castra conuehentibus emptum occurreret, sed in
 rerum uenaliū forum designatum, mercatum conue-
 niretur. Per idem ferē tempus fama in castra allata,
 Caesarianis animos auxit: Oetingam cum arce, cum ali-
 quot oppugnationes sustinuisent, in potestatem con-
 cessisse: Lantgrauij literas ad Nurenburgenses item in-
 terceptas. Oppidis ac castellis circa Ingolstadiū usq;
 ad Danubiū annem prosperē ad hunc modum in po-
 testatem redactis, cōsiliū de repetendo Danubio Ce-
 sari placuit. In cuius ripa cum urbes aliquot florētissimae
 sub hostium ditione adhuc essent, ad Danouertum ob-
 sidendū redire constituit. Quo potitus, in Vimensē,
 Augustanumq; agrū populabundus euagaretur. Hu-
 ius consilij ne quis odor ad hostes perueniret, cōtinuis
 eruptioni-

eruptionibus ad eorum castra aliquot dies consumpsit. Inde prima noctis uigilia Octauium Farnesium cum aliquot Italicis, Alexandrum à Vitellis cum Hispanis cohortibus, Schamburgum cum Germanorum copijs pedestribus equestribusq;, & militiae Teutonicae magistrū cum suo equitatu, additis duodecim campestribus operibus, silentio Danouertum pramittit. Imperatq; simul, ut cōposito maximē agmine iter maturantes, antequam cibum caperent, oppidū adorirentur: in celeritate spem capiūdi oppidi sitam esse. Quatuor millia armatorum erant. Hi citato agmine prater Horburgum rapti, ubi prima luce suburbij Danouerti muris successissent, scalis ad stantia moenia undiq; illatis, perleui momento id capiunt. Oppidanos repētinus terror inuasit: & eo quidem maior, quo caliginosior erat aurora. Cunctantibus illis primū deditiōnem facere, Itali machinas ad expugnandū oppidum celeriter expediunt: ac horrendo clamore sublato, subiecto igne portā demoliri aggrediuntur. Concors omnium fremitus erat, & clamor: Imperio, Imperio. Precipitare se iam ē summis muris in oppidum coeperant: cū magistratus accurrens, nondum refractis portis, Consulem nauigio ad duces Caesarianos ad pacis conditiones paciscendas emittit. Nam uallum raptim aggestum portae obiecerant. Praesidia, accepta deditiōne, ē stationibus dilapsa, per auersam oppidi portam & pontem fugam effuse caeperunt. Non incruenta Caesari fuit ea uictoria: tres ceciderunt, inter quos fuit cognatus Baptistae à Castaldis: & minus quadraginta uulnerati. Triginta in fuga oppressi, interceptiq;, in castra reducuntur: qui facta percontatione, sub Vuirtembergē Duce se militare, quod Helli Saxonisq; nomen inuidiosum scirent, responderunt. Praesidio satis firmo Danouerti duarum cohortium imposito, Caesar fit capti oppidi certior: (cohortibus praefectus fuit Sebastianus Curtius) simulq; indicio, (ut tum creditum fuit) hostes sua castra sequenti nocte summa ui aggressuros, cogno-

feit. Itaq; sublatiſ ſignis, cum omnibus copijs Danouertum ſequitur. Et quia propter itinerum anguſtias longiſſime extendendum erat agmen, & ab hoſte, ſi explorato obſeruatus fuiſſet, memorabilis clades accipi poterat, nouiſſimum agmen robore equitum peditumq; firmavit: caſtra ſub iſtis Danouerti propè muris, unde hoſtes paulo antè exiuerant, locauit. Hæc principio hycemis circa Danubium & Norlingã in Sueuia geſta. In Saxonia à Mauritio, ut ei à Cefare Ratiſbonæ, & Pragæ à R. Ferdinando imperatum fuerat, de inuadendis agris Saxonis patruelis, & Heſſi, memorabilia quædam geruntur. A Ferdinando Rege in Miſniam reſſuſ, exemplò ordines omnes Chemnicum conuenire, ut quid faciendũ, in medium cõſuleretur, edicit. Poſtquam eò conuenère, omnium ſententiæ huc inclinârunt, Cefari & Regi eſſe parèdum in omnibus, extra cauſam religionis. Itaq; duas illi res cenſuerunt: unam, ut è Cefare palàm expiſcetur, num religionis negotium per omnia integrum, incolumeq; iſtis permitteret: alterã, ut ipſe unã cum Marchione Brandeburgenſi adſcito, de eius cautio ne ageret. Sin deprecatione ulla opus non eſſet, ut illam ſaluam eſſe ſineret, in alijs per omnia Cefari parendum: quieſceret, & ad ſuam ditionem tuendam copias conſcriberet, ad id ſe adiutores futuros. Quatuor illi uiros cordatos, quorum opera ac conſilio ad hæc conficienda uteretur, adiungunt. Hæc ut incunſtanter peragerentur, communi conſilio decretum eſt. Mauritius accepta Cefaris ſententiã de proſcriptione patruelis & ſoceris, ubi Regem undiq; ex Hungaria & Bohemia uires ad ſe contrahere intellexit, Ordines Friburgũ (oppidum haud procul à Marienburgò & Schreckenburgo ſitum) iterum cogit. Hic oſtendit, qua fide, uſus Brandeburgenſis opera, Heſſum & Saxonem, ut ſibi pro iſtis intercedendũ deprecandiq; ius poteſtatemq; permitteret, perſellere conatus fuiſſet. Propoſuiſſe ſe illis, uti in quanto discrimine iſſorum res uerterentur, reputarent, lactam eſſe

esse aleam quidem, at gratiora multo mala restare. Que ut effugerent, hoc unum consilium præsens ad salutem superelle. His se, alijsq; sermonibus tentasse illos quidē: at interea nihil sibi ab ipsis responsum. Et quantū ex scriptis emissis constaret, armis iam decertatū, & leuibus ali quot prælijs concursum esse: oppida à Cæsare recepta, eaq; firmato præsidio teneri. Eos sæpe à se auxilia postulauisse: uerū ubi Cæsar religionem liberam & incolumem esse iussisset, de suorum ordinum consilio à partibus se abstinuisse. Copias se ad id temporis usque ad suatutāda magis, quā aliena infestāda, aluisse: tum autē, & hæc consilia cū quibusdā contulisse. Sed cū reputaret, quā periculorum plena ea essent tempora, & Ordines sumptus diutius se ferre posse negarent, eorū flagitationibus se inductum, ut hunc conuentui diem indixerit.

A Cæsare sibi quædam imperata esse, quæ si negligenter exequeretur, ingens sibi suisq; imminere periculum: alioqui haud leue emolumentum habitura. Bohemi, inquit, non solum, sed etiam eorū socij, summa ui & apparatu bellum parant: & fama constans est, eos ē Bohemiā egressos, ut Saxonicum agrum, omnemq; ditionem Ioannis Frederici ferro & igni depopulentur. Iam uerò quamuis initio belli missis literis, inde per legationes supplices: ad ultimū, cū nihil hac uia promoueretur, ipse sollicitus Ferdinandum regem pro patruale lacrymas precibus miscens deprecatus sum: at nihil æquū obtinere potui, furdo uerba facta. Affirmauit, Cæsareo iussu arbitrium belli ac pacis sibi ademptum: pacem, pacisq; leges à F. petendas. Cupere se, ut positis armis ciuilibus, Germanorum vires in unum collatas in Turcam, ad eius conatus & consilia retundenda, conlociatis animis & armis, conuerterentur. Scio uos non nescios, quanta sit patruelis, & meę ditionis coniunctio & affinitas: quæ spes, imò expectatio certa successiois. argentifodinas in ea esse multas, mihi cum illo aliquot etiam communes: quas à Saxonica familia alienatas,

in aliorum ius & deditioem transire indignè ferrem. Quin utriusq; ditio ita inter se conferta est, ut miles externus agrum Saxonicum patruelis populetur, agrè à meo prohibeatur: ut non minor strages & rerum ruina, uastitasq; mihi sit metuenda. Et uobis perspicuum esse opinor, è ditionis re minimè esse, externas copias in ea cōsenescere. Itaq; cū ista sic se habeāt, uelim tum meo, tum fratris Augusti nomine totam caussam apud uos re
 » putetis, quid factō opus sit. In alienis plerunq; rebus,
 » quā nostris, plus sapere solemus. Vestra consilia maturè in deliberationem missa, si quid presentis opis attulerint, futurum est, ut non apud immemorem reponātur. Postquam ad hunc modum Mauritius uerba fecit, censuerunt Ordines extemplò nunciū mittendum ad Saxonem & Hessum in castra, qui eos de imperatis Cæsaris & Ferdinandi, & bellico apparatu certiores facerent, ut ad ditionum suarum uastitatē prohibendam, eas tanquam fiduciarias Mauritium Ducem occupare sinant. Hac ratione caueri posse, ne sub ius alieni principis ueniant. Dantur ad utrunq; literæ singulæ, quarum hic ferme fuit tenor. Initio belli quid consilij dedissent: inde, Cæsar quid imperarit, exposuerunt. Quantis uiribus in armis esset Rex, presidij Hungarorum Bohemorumq; instructus aduersus ipsos. Mauritium per legationes primum, inde eum præsentem pro ipsis apud Regem deprecatum: at promouisse nihil. Et iam Regem cum armatis copijs in Saxonix cardinibus tetendisse: quare in summo periculo res uersari. Fortunam præsentem dolere, atq; optare eam esse plausibiliorem. Verū cū ea omnia iussu Cæsaris eueniant, à quo uetiti essent mutationem religionis suæ pertimescere: haudquaquam suis rebus uideri consultum, arma contra eum sumere, & in partes transire. Cæsari, ut summo magistratui, nō esse resistendum. Iam uerò, cū tanta sit agrorum Mauritij & ipsorū affinitas ac permixtio, ut calamitas futura quoq; sit communis, cōsultando reputandoq; utile uehementer ui-

ter uisum, ut citra fraudem, noxam ue Mauritió suas di-
riones dedant. His artibus futurum, ut uastitas propul-
setur, & exterarum gentium & principũ copię finibus
arceatur, & status religionis futurus sit incolumis. Atq;
ita demum fore, ut minori negotio ab eo, quàm ab exte-
ris, terminato bello sua recuperent. Petere uehementer,
ut diligenter ista expenderent, & huc accederent. Hoc
tempore presentius consilium, quodq; magis e re com-
muni sit, inueniri non posse. In literis ad Hesium con-
tendebat præterea, ut consiliũ hoc apprimè salutare Sa-
xonii probaret. Dedit simul Mauritiũs literas ad Hes-
sum in eundem fermè tenorem. In his adiecit, quoniam
externus exercitus iam aduentaret, ne Saxonicus ager
stragem accipiat, omnibus modis maturè obuiam eun-
dum esse. Non se eius prouinciã affectare. Legationes
ad se à Polonorũ rege missas, eum uelle apud Cæsarem
deprecari. Cõtendere se, ut assentiatur: neu committat,
sibi ab ullo uel diuersum persuaderi: uel, ut utile consi-
lium, iuxta & necessariũ indignè ferat, induci. Veniam
pacemq; à Cæsare petat: & si queat, huc patruelem Ele-
ctorem quoque perpellat. Ad pacem illis obtinendam,
suam operam pollicetur. Ioannes Gulielmus Electo-
ris Saxonis F. cognito Regis Ferdinãdi aduentu in Sa-
xoniam, Friburgum legatos ad concilium, ut e uetusti
iure fœderis arma secum socia induant, mittit, ut ab ho-
ste imminente patria uindicaretur. Ad ea Mauritiũs, om-
nes nervos suos huc se intendisse respondit, ut socero,
ac patrueli suo, pax perpetraretur, & uterque Cæsari in
gratiam reconciliaretur. Cũ autem nihil æqui obtine-
re ualisset, & Rex iam in armis esset, nefarium ducere,
aduersum summos orbis monarchas bellũ mouere, ubi
quietũ esse liceat. Et illos ipsos semper in fœdere excep-
ptos fuisse. Hesus lectis Ordinum & Mauritiij literis,
extemplò commotus nõ nihil rerum acerbitate, ad eos
literas reddidit, quarum hanc fuisse sententiam accipi:
Aegrè mihi est Saxoniam bello peti: sed. multo magis

q dolet,

dolet, more maiorum communi animo & consilio bellum non comparari. Verum quod non uidetis armis religionem oppugnari, id uero uehementer mirum mihi uidetur, cum id ex literis Pont. ad Heluetios liquidò constet: & foedus inter Caesarem & Pont. ictum, id palam ad Heluetios Pon. iussu transmissum coarguat. Nam ex quo pactum & societas inter eos inita fuit, auxiliares copiae ex Italia ad Caesarem uenerunt. Et Itali bello capti, huc se uenisse autumant eo consilio, ut Lutheranis solum arma inferant. Vt omittam, quanta immanitate maxime in homines eiusdem religionis saeuatur, ut ferro & igni, populationibus, latrocinijque diuextur: stupris, incaestu ac sacrilegijs diuina omnia & humana misceantur. Infantibus ac pueris manus pedesque amputant, infestis tantum nostrae religioni & doctrinae. Quod uero Caesar religionem saluam uobis promiserit, id uanum est, & fictum. Etenim si quaeras, iubeat ne religionem eam, quam uulgo Lutheranam uocant, concilio Pontificis discutiendam tradere: sine dubio fucum aliquem & fraudem comperietis. Non est ergo quod promissis illius in speciem amplis fidem habeatis. Quod uero ad proscriptionem attinet, uos ea moueri, terrerique, supra modum mihi mirum uidetur: cum uobis haud obscurum sit, id iuris eum non habere, nisi prius in ius uocemur, & iudicum sententijs publice conuicti condemnemur. Sed dedecorosum est, illustrem gentem, & Saxonicum nomen tam turpiter bifariam diuelli. Si arma consociaretis, si communi animo rem ac consilio gereretis in tutanda patria, profecto discrimen praesens, quod nunc timetur, exiguo momento posset propulsari. De his rebus ad Electorem Saxonem retuli, & consilia cum eo communicauit: uerum is prorsus a uestro consilio ac sententia dissentit, longeque alia illi ratio est. Enim uero si ipse Saxo eiusmodi quidpiam a Mauritio simili rerum statu postularet, mirum ni abnueret, longeque aliter censeret.

feret. Quamobrem uestrum consilium nobis non placet, præcipue ob id, quod haud ita pridem per literas ad nos redditas Mauritius, sibi agrè esse, uulgi fama iactari, à se patruelis sui ditionem & agros affectari, significari: existimationem nominis sui læsam ea ruminatione. simulq; orarit, ne quid ille crederet. Saxo per literas humaniter ei, expurgationem eam apud se ualere, respondit. Esto iam, ut eius prouinciam occupet: quid tota Germania de ipso sit iudicatura, uos perspiciatis. Id ne fiat, uos oro ut obstetis. Alioqui futurum est, ut ea ex re intestinum bellum exardeat. Verumenimvero, cum palàm per promulgatam proscriptionem & iniuriam & uim accipiat, si quid Mauritius inceptarit, illi neque uires, neque socia arma eorum qui eodem foedere tenentur, defutura sunt. Et huius tragœdiæ quæ sit futura catastrophe, uel cæco apparet: cum in eo res uertatur, ut potentioribus armis sit breui parendum. In id communi consilio incumbite quæso, ut Saxonum Hessorumq; familia una maneat, & Mauritius socia arma iungat. Id enim nõ solum ipsi, sed etiam genti ac posteris laude gloriæq; uertetur. Hæ literæ postquam ab Hesso in Misniam uenerunt, in frequenti Ordinum conuentu sunt recitatae. Missæ item & ad Mauritiũ eodem fermè tenore ab eodem literæ sunt, in quibus inter cætera monuit, ne quid uel edictis, uel proscriptione, uel lato Cæsaris priuilegio perterresieret: sed beneficiorũ suorum, ac patruelis Electoris in eius patrem memor, nunc gratiam remetiretur. Dux Georgius, patruus Mauritiũ, ditionis suæ hæredem Cæsarem testamento scripserat, eamq; ut tam diu ceu fiduciariam occuparet, donec frater à foedere mutatae religionis desiliret. Pendebat Georgius fratris suo quotannis argenti signati grandem summam: quam cum metuerent, ne odio foederis amplius persoluere recusaret, confœderati eum securum esse iusserant: si quid eius rei eueniret, tantundem pecuniæ

quōtannis se ei numeraturos sponponderant. Huius beneficii illum tum cōmonuit, simul ut in uniuersum à iurisdictione Saxonica abstineret. Sin quas res nouas incoeparet, patrueli sociorum opes auxilio adfuturas. Super hæc, Poloniae regis legatos in castris Cæsaris utros: quid ab ijs esset actum, compertum ex ipsorum literis ad se & Saxonem habere: leges pacis propositas, ad pacem nullum habere momētum. In eandem sententiam à legatis confœderatarū ciuitatum ad Mauritium uenerunt: quibus illi interminati sunt, si quam uim Saxoni faceret. Dantur ab Hesso literæ ad confœderatas ciuitates, & Pomeranorum Ducem, & quosdam alios Principes: quibus in quanto discrimine Saxoniae res essent positæ ostendit, ad cuius terminos hostes iam castra admouerant. Regem Ferdinandum Bohemos in belli societatem pellexisse: & rem in eo uerti, ut cum illo Mauritius se coniungat, & quidem propter proscriptionē Cæsaris. Scripsisse se Mauritio, caueret cum exercitu intrare Saxoniam: parata enim esse contra iniuriam auxilia. Ista cum Elector uideat, auxilium suum implorasse. Partem copiarum suarum, quibus hosti occurreret, & incursionem finibus prohiberet, uelle quidem tradere: sed cū Cæsar in conspectu propè castra habeat, quod cupiat, præstare nō posse. Sperare futurum, ut breui omnibus copijs de summa rei collatis signis dimicaretur: id quod ad communem omnium salutem spectaret. Et quia consultū non esset in præsentem robur exercitus sui accidere, ut equitum peditumq; auxilia Vuittembergam, Vinariamq; mitterent, se petere: eamq; pecuniam, quam ex fœdere adhuc reliquā debebant, Electoris filio fideliter pernumerarent. Nam cū commune omnium negotium geratur, oppressis socijs, in futurum eueniet, ut eadem calamitas in ipsos quoq; redundet. Ferdinandus inter hæc, sub decimum Cal. Nouemb. cum exercitu in cardinibus Saxoniae confedit. Bohemi resistentes sequebatur Regem ad bellum, partim.

tim quòd ea gens Saxoniae principibus uetusti foederis iure deuincta esset, partim quòd belli causam parum iustam esse diceret. Conscripserat etiam milites in Silesia, qui & ipsi uel inuiti eius signa sequi cogebantur. E Pannonia Hussaros equites exciuerat. Sebastianus Vucitemullus dux omnibus copijs praefectus erat. Hic antequam cum infesto exercitu Saxoniam ingrederetur, bellum directa denunciatione, more maiorum renunciatum foedere, Saxonibus indicit. Belli causam ceu iustam praetexuit, quòd Dux paucis ante annis summa iniuria collegiū Dobrilugum inualisset: Caesari renunciata, qua illi obnoxius erat, fide, foedus, quod cum Saxoniae Ducibus semper firmū ac stabile Bohemis fuisset, infregisset. Et hanc directam belli denunciationem magis e sua humanitate, quam Ducis, qui nuper proscriptus esset, meritis, fuisse uisam. Haec ferme in Saxoniam per mensem Octobrem acta. Confederat Caesar ad Danouertum, ut supra est memoratum, priusquam hostes eum castra mouere cognouissent. Ratus reliquū uictoriae in celeritate positū, unam hic noctem haesit. Postridie Tilingam (Dillingam quidam uocant) sublatis signis, castra, praemisso Carolo Augustanorum episcopo, mouet. Tribus passuum millibus à Danouerto abest Tilinga, ditio nis Augustanae, sed ab hostibus nuper occupata. Sita est in ripa Danubij: ubi annis etiā ponte iugitur. Vastior hic sylua est, quae hostium castra à castris Caesarianis statim dirimebat. Per hanc tribus itineribus ex hostium castris Tilinga adiri poterat. Hic Caesar inter syluam & Danubium extenta planicie confedit, hostemq; ibi, qui subsequi nunciabatur, operiri constituit. Lauringam Hessus, accepto Caesarem ad Tilingam castra posuisse, contedere nocte statuit. Supra Danouertum tribus miliaribus super Danubium oppidum est. Et cum parum compertum esset per exploratores, longius ne Caesar peragrasset; & si Lauringam se contulisset, futurum fuisse, ut Caesar à tergo relictus Norlingā moueret, metus erat:

q. iij. atq;

atq; inde per planiciē Remsiæ uallis in Vuirtembergem sem agrum infestum exercitum traduceret. Itaq; omisso consilio, dum certior rerum Cæsaris esset, eum diem ad huc castris se tenuit. Sebastianus Schertelus, ægrè ferens præter suum consilium multa geri, abducto, quod erat Lauginge, præsidio, ut mox referetur, Augustam stimulante animum ira, tanquam in suum regnum dilapsus, postea ad bellum amplius non prodijt. Caterum milites, qui Tilingæ in præsidio erāt, accepto Cæsaris ad oppidum accessu, per auersam portā in fugam dilabuntur. Oppidani præsidiorum discessu læti, Cæsarem & episcopum intromittunt. Tilingensium defectione moti Hœstadiani, supplices legationes Cæsari obuiam mittunt, se suaq; omnia illius clementiæ permittentes. In Danubij ripa Hœstadium (quidam Hochstœtum uocant) situm est, cum munita arce ditionis Palatinæ. Cæsar uanum esse rumorem de Lantgrauij aduentu uidens, pontem transit, ac medio itinere inter Tilingam & Laugingam subsistit. Est & Lauginga iuris Palatini, ad Brentam. Huc cohors illa, è Tilinga profuga, se contulerat: & iam antea tres ab Hesso præsidio submissæ fuerant. Hanc Cæsar ad uoluntariam deditiōem pellecturus, eò cum benignis mandatis caduceatorem, qui oppidum in deditiōem postulare, mittit. Magistratus tantum abest ut pactionem, aut pacis ulla leges auribus admiserit, ut ferocius quàm pro tempore etiā responderit: Nihil opus esse in re non necessaria maturato: sequenti die duces adfuturos, cum quibus armis decertandum esset. Se præmium uictori in medio positos. Non esse consilium in præsentia cum Cæsare de pace agere. Ponte iunctus ibi Brenta amnis, qui ab alijs Prentius dicitur, erat. Vbi Cæsar oppidanos obstinatos inani spe & expectatione uidit, castra propius oppidū nocte admouit, atq; expediri scalas & opera ad expugnationem iussit. Oppidani re cognita, legatos ad Cæsarem, priusquam ad moenia accederet, dimisso præsidio ante exortum solis mittunt,

tunt, qui obstinatiae culpā in milites praesidiarios transferrent. Si nudatum praesidijs oppidum habuissent, nulla mora in eius fidem se transituros fuisse. Pacem nūc se petere, quam supplicibus nunquā negarit. Sunt qui prodant, Schertelum tum demum aduentu Caesaris ad oppidum accepto, cum sorore, amicis, rebusq; omnibus ac praesidijs ex oppido Augustā fugisse. Vtuncq; est, Caesar cognita Scherteli fuga, Baptistam Sabellū cum equitum turmis, & expeditis aliquot cohortibus ad eū persequendum, retrahendumq; ab itinere celeriter mittit. Cum his coniungit partem equitatus Hispanici, & Italicas turmas propter uelocitatem equorum. Hi quatuor illas cohortes assequuti, pugnam infestissime conferunt. Schertelus acri equo cōpugnato dilapsus, cum paucis leuis armaturae Augustam euasit. Ceteri ea pugna, captiq; multi, cum operibus aliquot campestribus, sunt. Huius cladis fama effecit, cur oppida in ripa Danubij, et castella, ad Caesarem defecere. Godelsinga ab Vlma mille passus, ultrò missis legatis, qui ueniam peterent, in deditionem concessit. Pacem petentibus parum est, & pacis leges date. Oppidis & castellis ad hunc modum in ripa Danubij supra infraq; in potestatem redactis, exercitum amnem Brentam celeriter traducit, & castra ad uicum Sonthemum locat, loco aperto tribus ferme passuum millibus ab Vlma, quò ducere constituerat, ratus futurum, ut, si Vlmensem agrum populando peragraret, aut urbem obsidione cingeret, Lantgrauium haud dubiè sociæ ciuitati auxiliū laturum, cum omnibus copijs ad pugnandi necessitatem compelleret: aut si pugnā detrectaret, retro abire (quā transitu Danubij prohibebatur) cogeret. Interim Schertelus nunciatur, Vlmensibus septem cohortes Heluetiorum auxilio misisse, & mille quingentos alios, ne mons urbi imminens, diuo Michaeli sacer, Caesari castris locus occuparetur. Mittit inter hæc Caesar exploratores, qui de hostium itinere cognoscerent. Manē ubi
Caesar

Cæsar castra mouisset, renunciat illi, hostes discessisse: uerum incertum, quò flexissent. Hic aliquãdiu consilij dubius, tandè in castra, quæ reliquerat, regressus est. Misit plures equites speculatum, qui ex abruptis & præcipitibus tam diu euagerentur, donec quò duxissent, cognoscerent. Inter hos equites fuit dux Albanus. Hic eò usq; euagatur, donec nò solum tympanorum sonos clare audiret, sed etiam sclopetarios præcurrentes in conspectu haberet. Hoc Cæsar nuncio accepto lætus, quòd hostem appropinquare, ut pugne copia fieret, crederet: cum Albano collem, unde prospectus in subiectam planiciem longissimus patebat, conscendit. Ibi læuum primum cornu, quod equitum turmis cõstabat, statim conspicuũ in plano æquò erat: dextrum pedestre agmen, quod syluis protegebatur, tenebat. Inter hæc duo cornua ante aciem tormèta mouebãtur. Et apparebat, acie ad hunc modum procedente, hostes ad prælium instructos, Cæsarem ibi uelle operiri. Dum in hos intentus Cæsar, consilium apud animum suum uersat, Hestius, qui equestres copias obequitabat, equites in summo tumultu conspicatus, missilibus globis eos modicè fallentibus inde disturbauit: cuius rei mirum artificem habere dicebatur. In castra Cæsar se cum suis, relictis paucis qui hostium iter ex interuallo obseruarent, se recipit. Ab his nunciatur, declinatæ castris Cæsarianis Giengam eos, sitam ad amnem Brentam, paulò supra Sonthænum, petere. Dirimebat utrunq; exercitum is amnis, medius interluens. Ne ita ociosi hostes, quò tendebant, peruenirent, partem equitatus Italici, inde Germanorũ in eos, ad irritandum equestre certamen, Cæsar concitauit. Per totum eum diem leuibus prælijs certatum fuit: & cecidere utrinq; aliquot. Inter Italos duo præcipue illustres uiri eam dimicationem nobilitarunt. Sed hostium plures ceciderunt, inter quos fuit Franciscus Lunenburgensis, & Ernestus Ducis à Grubenhagio F. Postridie Cæsar mutato cõsilio, relicta Vlma, quam petere statuerat, ubi

ubi ab exploratoribus didicisset, hostes castris cepisse locum, qui ob sylvæ arboribus raræ lucem, & patentē planiciem proximam ad decertandum uehementer aptus esset, retrò paulùm mouit ad amnem: simul ut ipsum Danubium propter com meatum retineret. Et interluens amnis profundior, quàm latior, ad congressum obstaturus non erat, si pontes simul multos tumultuario opere insternere res subita passa fuisset: aut si uado trāsire, aut quarendis uadis in ulteriorem ripam euadere licuisset. Ad hæc uiolentiori impetu decurrebat, quàm ut transnatare equi peditēs ue potuissent. Præterea cœlum pluuium, & iuxtà frigidum, prospectum nō nihil adimebat. Cùm autem parum spei gerendæ rei hic affulgeret, rursus consiliij anceps, uariâ agitabat. Quidam censebant, relicto hoste ad Vlmam, quod antea cōstituerat, exercitum admouendum esse. Contrâ terrebat Cæsarem longa obsidio: nam cùm tot Heluetiorum millia, præter aliâ auxilia, in præsidio essent, paucis mēsis in potestatem redigi posse diffidebat. Huc accedebat, quòd pleræque locorum, per quæ ducendum erat, hostium præsidijs teneri ab exploratoribus cognouisset. Postremò, hostem eundem locum castris occupaturum, ac proinde com meatum interclusurum, ut ne oppida quidem, quæ in ripa Danubij præsidijs firmarat, usui esse potuissent. Ergo optimum manendum esse ratus, cohortes aliquot Madrucianas in agrum Vlmensem prædatū mittit. Duobus passuum millibus oppidum Lauphainum ab Vlma abest, in quod Madrucius uastatis proximis uicis omnem terrorem conuertit: ac primo impetu oppidum cepit, Vlmēsis præsidijs partim cæsis, partim eiectis, quibus postea parsum fuit. Ex Lauphaino prima auxilia tumultuantibus rusticis, qui anno uicesimo quinto totam Germaniam magno terrore compleuerant, missa fuisse memorantur. Circa syluam ad Brentam, Lantgrauiani nullo metu latissime indies euagabantur. Quod cùm Cæsari nunciatum esset, ibi Idib. Octob. paulò ante

r lucem,

lucem (qui dies paulò tepidior erat, & tranquillior) tria sclopetariorum millia in insidijs abdit. Sub ea Lanoio diligenter mandat, ut cum aliquanta uir equitum leuis armaturæ ad hostium usq; castra peruagaretur circumspiceret, ne insidijs circumueniretur: modo occurrendo, modo cedendo fugienti similis, non solum extra uallū pelliceret, sed ad locum insidiarū traheret: scq; in omnem casum intentū fore: & eos qui in insidijs dispositi essent, de improviso prætergressos, syluā à tergo pressuros. Exequitur haud segniter imperata Lanoius Sulmonēsis. Primum dum liberè per mediam planiciē euagatur, missilibus ab hostibus è munimentis petitur: inde in eum equitum aliquot turmae emittuntur. Pugnatur infestè aliquandiu, donec ad ultimū Caesarianorū uim & impetū haud diutius sustinentes hostes, in castra inclinarent. Lantgrauius id conspicatus, hipposclopistas amplius sexcentis, totidemq; ferme pedites tormentarios, qui cedentibus, ac tantum non circumuentis auxilio adessent, submittit. Hos ita pugnare iusserat, ut inordinate effusi hipposclopistæ, palantibus similes nunc hos nunc illos peterent: posteriores confertim à tergo irruerent. Lanoius pauorem, fugamq; quasi hostibus numero uiribusq; impar, simulans, paulatim cedit, & fugam fingit. Iamq; locum insidiarū sequendo fugientes prætergressi erant, pertimuisse & cedere rati Caesarianos: cum ex insidijs Caesariani magnis clamoribus à tergo repente exoriuntur, erumpuntq;. Conclusi Lantgrauiani à fronte & tergo, re improvisa, primum perterrefacti aliquantum: mox recepto spiritu omnem uim in sclopetarios, qui ex insidijs à tergo emerferant, conuertunt. Ibi Lanoius uerso calcaribus equo, cum suis in hostem incompositum reuertitur. Pugnatur acerrimè, & eo quidem infestius, quòd illis fuga interclusa esset, hi uicisse se iam crederent numero & uirtute superiores: tum quòd bina castra in eam dimicationem & animos & oculos intenderent, Maior clades ab Helio, quàm à Caesare, eo die accepta.

accepta fuit. Sed multa cūm à Cæsarianis præter Alba-
 ni consilium in pugna gererentur, superueniente nocte
 signum receptū datum fuit. Saxo castris præsidio in
 hoc præliō relicto fuerat, ut si Cæsar ad ea oppugnati-
 da copias eduxisset, ipse uim ab ijs prohiberet. Bi-
 duum inde à Lantgrauio in castra Cæsaris maioribus
 operibus sæuitum fuit, sed sine strage memorabili. Ita-
 licæ cohortes agrum Wuirtembergensem populatum
 missæ, uicum Sunthainum incendio cum ingenti homi-
 num pecorumq; strage uastarunt. Per hos ferme dies
 Cardinalis Farnesius reditum in Italiam cum equiti-
 bus trecentis adornauit. Sed quia is equitatus minor
 erat, quàm ut eo tuto per hostium ditiones in Italiam ue-
 niret: & fama allatum erat, Schertelum eius iter obser-
 uare: à Bauarorum duce mille equites, à quibus dedu-
 ceretur, honorificè additi ferebãtur. Is rumor, ubi per-
 crebuit in castris, Italorum magnus numerus hyberni
 frigoris impatiens, ut comites in patriam reuerterentur,
 ad eum confluebat. Multi aut diuersis morborum ge-
 neribus, aut intemperie hyberna, aut ferro absumpti
 fuerant. Cæterum ut Cardinalis illos falleret, ad e-
 xercitum redijt. Et paulo post in Italiam reditum oc-
 cultè maturauit. Cæsar alia arte hostem ad statariam
 pugnam euocare aggreditur. Omnem propè Germa-
 nicum equitatum in multas partes distributum, diuer-
 sis stationibus in sylua locat, & equorum ora ligulis, ne
 hinnitu insidiæ proderentur, constringi imperat. In ea-
 dē simul expeditas aliquot Italarū Hispanorūq; cohortes
 in diuersa loca ita distribuit, ut tormenta campestria
 frontes inter humiliorū arborū umbras protegerent. Ita
 los Hispanosq; in omnē fraudē intentos esse iubet. Re-
 liquas copias equestres, pedestresq; armatas in euetum
 pugne intra uallū in acie cogit. Inde duplici agmine at-
 matorū in purū ac patētem campū rursus egredit. Prin-
 ceps Sulmonēsis. Occurrit Hesus: cōseriturq; maiorib.
 animis, quàm copijs, pugna. Simulat rursus paulatim
 r ij refugien-

refugiendo cedendoque fugam Lanoius. Sed hostes magis ad fraudem, quam fugae simulationem intenti, syluam ueriti, ad coniectum missilis globi, nec longius, Caesaria nos insequabantur. Sub cadentem solem recepto Lanoio, Caesar suos ex acie discedere ad capiendum cibum & quietem iussit. Cum haec parum insidiae successissent, ad nocturnas alias animum intendit. Cohortes Germanicas, & Hispanicas nonnullas, quibus Madrucius praerant, deligit. His intus in linea thoracibus armisque splendicantibus ad ludificandos hostes superinducere, & in noctem insequentem se expedire iussit. Cum his Prussum & Brandeburgensem equitatum, cui Albanum praefecit, simul coniungit, ut hostium stationes, quas negligentius agi credebat, silenti nocte suspensibus gradibus opprimerent. In armis ipse esset, si quid aduersi accideret, quod per Albanum nunciaretur. Buranum cum Belgico equitatu circa se ad corporis custodiam, peditibus in fronte locatis disponit: cum quibus, modico praesidio castris relicto, ipse subsequitur. Peruenerat ad hostium castra prope Albanum silentio, cum non solum excubitores non laxius agentes, ut saepe antea, sed custodiam tum intentiorem, tum duplicatam, adeoque omnes in armis esse sensit. Insidias toties oppressi uel indicio cognouerant: uel ignium luce totis castris ardentium, quibus plana terrarum conspicua erant, praesenserant. Substitit Albanus, iussitque Caesari, ne longius a castris procederet, insidias detectas esse nunciari, ac quid fieri uellet significari, cum nec inopinantes opprimi possent. Priusquam nuncius a Caesare rediret, iam egredientibus extra munimenta hostibus intus in Hispanos, Germanosque, dubia luce satis conspicuos obiecit. Horum nimbo missilium effuso magna parte fusa, reliqui fuga ad suos retrò euasere. Interea Caesar Albano nunciari iubet, ut copias in castra irritò incepto reducat. Scio Auilam intus in casum silentio, ut alia multa, praetermississe. Mihi uerò scribenti ueterani, qui cum Caesare in

peditatu Buranico ea nocte in acie steterāt, cum clade illos pulsos fuisse postea retulerunt. Et uerisimile id ex eius uerbis apparet. Nam si quatuor ferme horis, priusquam Lanoius ē castris proficisceretur, Cæsaris consilium de intusatis per exploratores Germanos ad hostes perlatum fuit: consentaneum uidetur, armatos bene instructos ad eorum intercipiendum impetum, duplicatis in peruigilio excubijs, fuisse. Vt ut est, sequitum in refugientes maioribus operibus fuit. Diuerso inde loco in laxiores hostium custodias Lanoius cum leuis armaturæ equitibus, adscitis aliquot cohortibus Hispanicis, & Barbansonius cum parte equitatus Buranici, irruperunt. Octodecim hic comteatu onustos currus, & duos argento infecto oneratos ad monetam percutiendam, qui nuper ē Saxoniā aduecti erant, capiunt, Cæsar prædam militibus facinus ausis diuidendā, ut postea ad ostendendam uirtutem alacriores haberet, concessit. Cæsis captisq; aliquot, signū unum ademptum, & ad Cæsarem perlatum fuit. Inde Barbansonius & Lanoius à Cæsare collaudati, propter uirtutem militaribus donis ornati sunt. Biduo post Buranus memorabile facinus ausus fuit. Multa luce cum suo equitatu castris egressus, propius quàm tutum, propter missilium coniectus, erat, præter castra hostium circumducit. Insidias equestres ibi dispositas antè cognouerat. Ibi sub ipso prope uallo acriter equestri certamine ita conseruit manus, loco satis ad concurrendum extento, ut non minus trecentis equitibus hostium cæsis, ducenti caperentur. Sclopitarij plus centum interfecti, qui equitibus sclopis armatis permitti fuerant, equorum pedibus obriti concidere. Vbi diebus aliquot in propatulo castrorum ad istum modum pugnatum ad Brentam, neq; quicquam amplius memorabile gestum esset, cum nec ostentaretur id quod in spem esset circumdandi Ulmam obsidione, uideretq; exercitum rei frumentariæ & pabuli inopia, omnibus circa ea loca absumptis, magis magisque

premi: ad hæc, terram imbribus continuis, qui per eos
 dies solito effusiores cadebant, corrumpi, ut milites gra-
 uiter afflicti uix uestigijs hæretes à lapsu se sustinerent:
 adde, quòd grauiores tormentorum moles per profun-
 da uiarum difficulter mouerentur: & militum corpora
 in salebroso solo continuis imbribus profundo cuban-
 tia, diuersis morbis indies contabescerent: cura Cæsari
 mutandi castrorum rationem subiit. Primum quibus-
 dam uisum fuit, omnem exercitum in oppida recupera-
 ta diuidere: Tillingam, Hochstadium, Lauringã, & his
 uicina, ob frumenti, pabulicq, & aliarum rerum, ad exer-
 citum sustentandum, copiam. Rursum cum ipse apud
 se reputaret, periculose intra mœnia conclusum iri: &
 non tantum oneri se, sed incòmodo etiam, unde odium
 conflaretur, oppidanis futurum, reiectis aliorum consi-
 lijs, Lauringam in castra, unde nuper exierat, redire, ac
 militem in omnẽ casum sub pellibus continere placuit.
 Moritur per eos dies Georgius à Regensburgo, Cæsari
 maximè charus, cum propter alia in eum merita, tum
 quòd belli initio primus selectũ cohortium robur per
 Germaniam ei conquisisset. Magnifico funere eum Cæ-
 sar efferrè iussit: neque uerò minori, quàm si Ducum qui
 libet fuisset. Hunc honorem ille mortuo habuit: quo hu-
 mato, ad colligenda uasa signum dari iussit, & in castra
 Lauringiana redijt agmine sub signis còposito, instru-
 ctocq. Regredientem hostes non insequuti sunt qui-
 dem, nec abeuntis tergum carpsērunt: sed equites sex-
 centi ex interuallo placidè uestigijs hærentes, uadens
 agmen, quò iter uerteret, ita obseruarũt, ut subinde pro-
 cul se tantum ostenderent. Fama allata, Schertelum
 Augustanorum copijs instructum, super ripam Danu-
 bii ad Rainam & Neoburgum ad comœatus interci-
 piendos flumine & terra confedissee, aliquas curas Cæ-
 sari iniicit: unde caritas rei frumentariæ sequuta fuit.
 Mittitur Buranus cum trecentis equitibus, & selopeta-
 rijs quingentis, ad deducendum frumentatores, quibus
 per

per Schertelum itinera interclusa, præpeditaque erant. Et ex agris Vuirtenbergensibus, Helli copijs supplementum militum, ex incondita quidem, sed bellicosa rusticorum multitudine, accessit. Et quia numero superiores, & uiribus, multo erant (Cæsaris enim plus dimidia parte exercitus, peste & alijs incōmodis haustum erat: & Italicæ cohortes, ut memoratum est, cum Farnesio dilapsæ, abierant) si in prælium tum acie descensum fuisset, potuissent ancipiti prælio cum Cæsare dimicasse. Sed ubi Imperatoriæ uirtutes, foelicitas, rei militaris peritia, authoritas & uirtus desiderantur, onerimaggis sunt ingentes copię, quàm ad uictoriam auxilia. Alioqui satis opis & auxiliij in tanta armatorum equitum peditumque multitudine ipsis, uel ad debellandum, uel ad expugnanda Cæsaris castra fuisset.

LAMBERTI HORTENSII MONT-

fortij Historici de bello Germanico

Liber V.

Um hic status rerum in Sueuia & ad Laugingam esset, ad Electorem Saxonem è Saxonia de statu ditionis literæ aliæ super alias in castra ueniunt: Bohemos omnibus uisibus in fines Saxonie inuasisse, & omnia compleuisse ancipiti metu. Per eos dies confœderatarum ciuitatum legationibus in diem certum, cōuentum Vlmam edixerant Duces. Ad quem postquam undique frequentes conuenissent legati, Saxo ad eos literas dedit, quibus de prouinciæ suæ rebus dubijs exposuit: ut uicissim, quando pro ipsis omnē casum belli & periculorum subsisset, quo eos à Cæsaris iniuria defenderet, parē nunc gratiā remittentur. Legatos ciuitatum haud ita pridem promississe quidem per literas quibusdā in Saxonia, auxilia equitū

&

& peditum: sed se uereri, ut maximè ea comparerent, ut hosti tam potenti, atq; exercitui tam numeroso pares armis essent futuri: ac priusquam auxilia contraherēt, iam aliquam ditionis suæ partem occupatum iri. Expetere se, ut sociorum legati, ac ciuitatum principes, consilij si quid haberent præsentis, cōferrent. Etenim in hac noua tempestate durū sibi & acerbum esse, gentē suam, agrestes, colonos, coniugem & liberos in medio expositos deserere libidini uictoris. Maiora auxilia sibi decerni postulare, quorū spes cum ab ipsis, tum à Lantgrauio ostentata esset: & ut, nisi receptis amissis, cum hoste pacem faciant. Ad hæc postulata à legatis responsum: In primis se orare, ut tam diu in castris militem contineat, donec Cæsar suum exercitum in hyberna deduceret. Alio qui ipso in Saxoniam regresso, in magno discrimine futurum statum belli. Aduersus regem Ferdinandum, & Mauritiū, si bellum ei fecerint, auxilia nō contemnenda se missuros. Et si è re suæ ditionis uideretur, uelle Mauritiū interminari, ut Lantgrauius paulo antè fecerat, ut à bello se quietū contineat, & à Regis societate abstineat. Spem bonam insuper affulgere, quin Ordines Saxoniae fidem quoq; suam essent præstaturi. Veniunt ad Electorem eodē fermè die literę à Mauritiō è Saxonia, quibus, in quo statu eius ditionis res, & quāto periculo positæ essent, denunciāuit. De religione sibi suisq; à Cæsare cautum esse: simulq; imperatum, ut ex Ordinum literis accepisset, de inuadenda Saxonia coniunctis armis cum Rege, ne ager Saxonicus ferro & igni uastaretur, eius oppida & arces sub ius suum quibuscunq; posset artibus pellicere statuisse, potius quàm sub imperium externi Principis, à quo difficile ea foret recuperare, ueniret. Restituere uelle omnia, impetrata illi à Cæsare & Ferdinando pace, arbitris ditionis suæ Ordinibus inter utrumq; sumptis, utcunq; post inter eos res disceptaretur: & conditiones, in quas tum conueniretur, tum ab ijs ipsis scriberentur. In eandem fermè sententiam ad Ioannem

nem Gulielmum Electoris F. scripsit: additis etiam literis, quas ad patrem in castra mitteret. Sed tacita suberat homini altitudo cura ac spes retinendi ea, quae armis patriuelli adempturus erat: neque futurum, ut oblitterata proscriptio, Caesar pro fidei opera bello nauata quicquam a se armis partum in agro Saxonico, sibi rursus adimeret. Statim in hoc reru statu Hussari in Voetlandiam, Bohemorum auxilijs adiuti, populabundi incursionem faciunt. Sita ita est Voetlandia, ut hinc Misniam ad meridiem, inde ad ortum Bohemiae saltus spectet, utriusque regionis cardines pertingens. Haec igni ac ferro ita uastarunt, ut ab eorum iniuria nihil sacri prophani ue tutum esset, omnia stupris & foedis libidinibus implerentur. Bohemi, quod ad bellum resistentes a Rege compulsi fuissent, intra paucos dies relicta castris, communiter domum reuertuntur. His destituti Hungari mercenarij, ne paucitas ab agrestibus, sudibus ac sparibus obtereretur, Mauritijs copijs se coniunxerunt. Horum uiribus ac copijs auctus Mauritius, Zwickauiam, Schneburgum, Aldenburgum, & pleraque alia obscura oppida ac arces patriuelli sui in deditioem compulit. Gotha, Isenacum, & Vuittenberg, ualidissimae urbes, haud ita capi poterant. Inter haec litera a rege Ferdinando ad Caesarem in castra Laugingiana, de rebus prosperis in Saxonia atque Voetlanda gestis, ueniunt. Arces, urbesque omnes, tribus munitis urbibus exceptis, Electori a Mauritio ademptas. Laetus Caesar ob res bene gestas, ut triumphus aliquam publicam gaudij speciem praebere, ex intervallo hostibus omnium grauiorum machinarum tonitruis signum dare iussit. Ea uictoria etsi Caesari ac Regi gaudium attulit, odium publice priuatimque per Germaniam tamen Mauritio concitauit. Sparguntur ob id in eum passim crimina dentata, chartae libellique conuicij amaris referti. Aduersus quae etsi scripto edito se purgare conatus fuit, non tamen omnibus eo factum satis ab ipso fuit. Atrox erat mille passus a castris Laugingianis, quam Caesar quin-

quaginta Hispanorum militū præsidio imposito, ualide
 satis muniuerat. Hæc ubi ab hoste sæpe explorari ad ca-
 piendum, ut cōmeatum intercluderēt opportunā, acce-
 pit: ad exploratores intercipiēdos, occultè cohortes cū
 parte equitatus misit. Sed dum illi maturant iter, hostes
 postquā Cæsarianorū insidias præfenserunt, retro in ca-
 stra fuga dilapsi sunt. Corrumpebantur interim conti-
 nuis imbribus solito effusioribus itinera, ut neq; uehicu-
 lis, neq; equis pabulantiū, frumentantiumq; essent per-
 uia. Quāobrem Cæsar, ne ad ultimū inopiæ rerū redige-
 retur, ligno ad colligenda uasa dato, in locū & castris sa-
 lubriorē, & rei frumentariæ conuehendæ magis oppor-
 tunum propius hostē mouit: ita ut cōposito agmine ua-
 dens, equitatū in hostem uersum, peditatū uerò auerso
 ab hoste latere ductaret. Hos impedimenta atq; opera,
 cum robore legionū, tardius propter salebrosam altitu-
 dinem glebæ, in quam immergebātur, subsequuta sunt.
 Et ratio cōpositæ rei per omnia foeliciter Cæsari succel-
 sit, nec usquā ab hoste turbata fuit. E limosa palustriq;
 regione huc circumuecto exercitui, tāta ex amoenitate
 salubritateq; loci oborta fuit alacritas & læticia, ut non
 ludibundi, sed seriō ei in posterum celebre nomen reli-
 querint, Castra ut Cæsaris appellarentur. Qui semiuui
 ē profundo limo prorepere paulo antè uix ualuerāt, ijs
 statim uigor pristinus, & corporum robur restitutum
 fuit. Erat autem is locus ad bellum extrahendum mi-
 rē commodus, non ad frumentandum tantum, sed lig-
 nandum etiam, ob propinquos saltus. Affatim dulcis
 aquæ, & regionis natura præbebat. Dextrum castro-
 rum latus paludes cingebant, & lacus: sinistrum sylua-
 rum longa & impedita uastitas, leuiter in brachij mo-
 dum reflexa. Frontem, quā hostem spectabant, tumu-
 lus in longum exporrectus protegebat. In hoc ope-
 ra disposuit Cæsar, ut quaquauersum in subiectam pla-
 niciem flecterentur. Et inter castra tantum spacij me-
 diū erat, ut stationarij missilibus globis eminus se per-
 tingere

tingere ac ferire potuissent. Mandauit Cæsar, non solum intentiorem custodiam à stationarijs circa machinas agendam: uerumetiam ut equites ad premendos hostes inopia rerum, maximè frumentariæ, ac lignorum, crebro eorum castra effusi obequitarent. Inde hipposcopistæ, quantum agri itinerisq; inter Norlingam, Dinckelspulam, Ulmanq; interfaceret, effusis excursionibus populabundi infestare, frumētatores passim obuios cedere, equos carrarios confodere, cibaria, frumentumq; per uias spargere, equorum pedibus ea proterere, nulliq; usui relinquere: stragem hominum, & omnis generis onerum facere: postremò pedites nocturnis populabundi palari, diurnis quotidie peruagationibus crebra magis quàm memoratu digna prælia castra lacessendo facere, ut uix respirandi copia, & cibi capiendi spacium daretur. Per hæc Cæsarianorum animi crescebāt: cōtrā hostibus uis omnis & rigor paulatim elanguescebat. Postremò, non iam amplius uelitando in planiciem excurrerant, sed missilibus grauiorum machinarum extra castrorum propatulū in Cæsarianos per cōtinuos aliquot dies eminus tonitruare, nihilq; operæ precij amplius facere. Tantaq; breui inopia in eorum castris laboratū fuit, ut uulgò ad radices è terra uulsas, & agrestia olera legenda per quatrīduū adigerentur. In hoc statu res belli in exitu Octobris in Sueuia erāt, cū è Roma transmissō fulmine à summo Pontifice, Archiepiscopus Coloniensis in Vbijs perstringitur, & proscribitur. Ille extēplō edīto scripto, se Pontificem iudicē non agnoscere testatus, ad frequens Germaniæ Conciliū prouocauit. Causas prouocationis adiecit aliquot: & litē aduersus eum contestatā eo se animo persequuturū, quo susciperet, prōmittit. Ciuitates cōfœderatæ duces belli lāguescere, nō obuiā Cæsari in pugnā exire, dimidiū fermē exercitus inedia, morbo & claudib. absumptū, res suas indies magis ac magis rebus aduersis atteri, Cæsaris uicissim res stadijs multis superiores

conspicata, die, quem paulo antè ad conueniendum Viam edictum retuli, de belli pacisq; rebus refertur. In eo conuentu cum multa utrinq; disceptata essent, integro certamine ad duces in castra proficiscuntur, ut de eorum consilio ratio aliqua in communem rem iniretur. Multa ea deliberatio, quæ pacem suaderet, necessariam magis quam utilem, tenebat. Inopia pecuniæ in stipendium non solum præsens, sed in futuros etiam menses: nulla auxilia à quibusdam, à nonnullis tenuia mitti. Saxoniam non tantum nihil cõferre, sed iam totam ferme hostium esse: militem partim comneatus inopia, stipendij partim desperatione domos repetere. A Gallorum rege nihil fidi expectandum. Cæsarem magno animo in castris hyemis inclementiam tolerare. Itaque cum tria in deliberationem uenirēt: unum, ut acie de summa rei decertaretur: alterum, ut ab armis milite in hyberna deducto discederetur: postremum, pacem qualemcunq; petendam esse: id placuit, si æquis conditionibus à Cæsare pax obtineri posset. Interim dum ita in castris consultatur, Cæsar tumultum, qui hostium castris imminabat, opportunum ad propius infestandum, occupare cõstituit: cū legati è Norlinga ad pacem petendam, deditiõnemq; faciendam, his curis occupato superueniunt. Hi cum pacis cõditionibus, in quas ea cõuentura erat, ita domum dimittuntur, ut exiguo tempore ad referendum dato, num eas reciperent, responderent. Hæ quoniam grauiores uidebãtur, quam in quas pax fieret, aut quæ à Senatu confirmarentur, legatos in castra ad Cæsarem non miserunt: siue ut temporis moram quererent, dum Ducum res, quò euaderent, spectarent: siue quòd in præsidij ex urbe deducendis laboraretur nonnihil. Norlingensium dubia defectio multo maiorem rerum angustiam, famemq; Confœderatis attulit: quam obrẽ ut res pacis maturaretur, decretũ fuit. Sed uia inueniẽda erat, qua aditus ad Cæsarem præstueretur, & per quem pacis mentio legesq; cum gratia opportunè auribus eius admitte-

admitteretur. Adamus Trottius erat, (quidam Trop-
piū uocant) Septemuirī Brandeburgensis cliens, quem
authoritate & existimatione apud Ioannem Brandebur-
gensē, Septemuirī fratrem, ac gratia plurimum polle-
re ob raras animi atque ingenij dotes norant. Eum huc
precibus & promissis magnificis inducunt, ut ad Ioan-
nem literas daret, quibus eum, ut Cæsarem de pace per-
petranda, & abolenda iniuria, sine dilatione ac mora in-
terpellaret, obtestaretur. Nō recusat id facere Trottius,
neq; literas differt scribere ad Brandeburgēsem in hanc
sententiam: Se ab eo pro ueteris necessitudinis iure con-
tendere, ne, quod posset per leui momento, præstare gra-
uaretur: hoc est, ut pro se animum ad pacem concilian-
dam ducibus ac fœderi intenderet, pacisq; disceptato-
rem se interponeret. Hanc si Cæsar auribus admitteret,
confidere se futurum, ut equis conditionibus datis, accē-
ptisq; dimissis exercitibus, ab armis utrinq; discederet,
maiorq; inde Germaniæ uastitas prohiberetur. Quod
si huc rerum pacis componendæ negotium perduceret,
uniuersam pacatæ gloriā, & solidam tempestatis hu-
ius sedatæ laudem ad eum peruenturum. Tempus col-
loquio opportunum, & occasionem obseruaret: com-
memorando Cæsari clementiam omnibus uictorijs ma-
iorem esse, & laudem diuturnam magis parituram: ani-
mum eius leniret. Iram iustam Imperio remitteret, & de
pace disceptationē admitteret. E re totius Imperij esse,
bellum componi. Proponeret omnium confœderato-
rū nomine, in primis, si pax in eas leges, quibus aliquan-
do Mauritio de Religionis negotio cautum esset, con-
ueniretur: adderetq; alia, quæ uideretur. Non distulit
Ioannes Brandeburgensis his de rebus apud Cæsarē nul-
la mora disceptatorem agere, præcipue quod pacē Du-
cibus ac fœderi uniuerso necessariam peruideret. Sta-
tim relatione facta, Trottius ad istum modum à Cæsare
Brandeburgensis respondere iussus est. Cæsarem hoc
bellum prope inuitum suscepisse: eoq; suscepto consti-
s iij tuisse,

tuisse, aut uictoriam de hostibus reportare, quam propē
 iam in manibus haberet, aut uinci: nō autem pacē dare,
 aut inducias. Tamē quoniam pacem tantopere petant;
 non negare se eam quidem, si ea quæ imperarentur, obe
 dienter facere non recusarent: alioquī pacem nullam fu
 turam. Cæsare has leges pacis dicere, ut Saxo & Hestius
 exercitum dimittant: omnia quæ possiderent, urbes, op
 pida, arces & agros, Cæsaris ut uictoris potestati permit
 tant: ipsi supplices ad Cæsarem ueniāt. Non dubium est
 mihi, inquit, quin me deprecatore ab eo (qua est clemen
 tia) quæ supplices petāt, sint impetraturi. His conditio
 nibus si pax placuerit, suscipiant: breuissimum, quam fie
 ri potest, tempus ad consultādum datur. Sin illæ nimis
 graues uidebuntur, ut recusent: bellum suo periculo, ut
 coeptum, ad exitum usq; trahant. Etsi parum æqui Cæsar
 hic postulare ipsis fortasse uidebitur: si me tamen con
 sultore uti uolent, lubentes donēt, quod sine gratia possē
 sunt amissuri. Neque sperent se, neq; ullos alios depreca
 tores, in posterum ad aures Cæsaris, qui ue cum eo de
 pace disceptēt, admissum iri. Hæc sine dilatione Trot
 tius ad duces retulit. Et cum pauca horæ ad consultan
 dum concessæ essent, extēplo ab ijs ad hūc modū Brand
 eburgensi responsum fuit: Leges pacis tanquam uictis
 præscriptas, nimis esse graues, adeoq; impotenter impe
 ratas. Sed neq; ita ex tempore quidquā certi de tam du
 ris conditionibus uel statui, uel respōderi posse, nisi diei
 unius morā consultationi daretur. Neq; eo minus impe
 trabilem sibi fore pacem sperare. Vnum interim se con
 tendere, ut locus inter castra medius designetur, ac dies,
 quo ipsi cū Cæsare & Maximiliano Burano ex æquo de
 pace firmāda colloquiū serant, ut equi aliquid disceptan
 do obtinerent: spem esse, ne hoc quidē sibi grauare à Cæ
 sare concessum iri. Ad ea iussu Cæsaris Brandeburgen
 sis, in eandē sententiā, in quam paulo antē, respōdit, nul
 lam pacē coiturā, nisi arma, opera, se suaq; omnia Cæsa
 ri dedant. Hoc si facere ut arduum nimis recusarent, sci
 rent

rent Cæsarem iuste bella suscipere, eaq; eodẽ quo suscepta essent animo finire. Nec inde quidquã amplius à du-
 cibus de pace facienda motũ fuit. Per hos dies è Nea-
 poli mille ducẽti leuis armaturæ equites ad Idus Nouẽ-
 bres, decies cẽtenis coronatorum millibus onerati, in sti-
 pendium præfens in castra Cæsaris uenerunt. Hęc pecu-
 nia per Siciliam & Neapolim quæsita erat. Et Florenti-
 nus dux grandem pecuniam eodem tempore per uere-
 darios de sua benignitate Cæsari contulit. Itaque Cæ-
 sar iam consiliorum hostium, & rerum, partim è propin-
 quis castris, partim ex literis paulo antè è Saxonia acce-
 ptis, haud ignarus, Albano imperat, ut machinas & ope-
 ra omnia, apparatusq; qui ad castrorum oppugnatio-
 nem usui esset futurus, in tumultũ illum super capita ho-
 stium imminentem, subueheret: impedimenta item, &
 globos omne genus huc cõparare: uelle, dum per hye-
 mis utcunq; tum serenę clementiam liceret, illorũ castra
 expugnare. In septimum Calen. Decembres, milites
 Hispanos corpora reficere iussit. Dũ Albanus in hoc
 totus est, quotidie leuibus, sed parum memoratu dignis
 prælijs dimicatur, ut hostes minus ad ea quæ à Cæsare
 parabãtur, intenti essent. Utcunq; dissimulabatur, quod
 moliretur, non sefellit hostem ex perpetua eiaculatio-
 ne, qua nihil laxamenti dabatur. Itaque quinto Calen.
 Decemb. die nebuloso, Saxo & Hællus militibus impe-
 rant colligere uasa: ac sole iam occiduo, silenti agmine
 omnes pedestres copias cum maioribus machinis im-
 pedimentisq; castris subducunt. Ipsi nocte sera cum om-
 ni equitatu, & campestribus operibus, quæ tergũ agmi-
 nis nouissimum claudebant, flamma castris iniecta, pe-
 ditatum sequuntur. Nec prius Cæsar ob nebulae caligi-
 nem, quàm cõspectis luminibus sublustribus, de eorum
 discessu per exploratores factus fuit certior. Ita enim cõ-
 parauerant inter se Duces, ut omnibus copijs in Sa-
 xoniam ad recuperanda amissa deductis, ad octo mil-
 lia peditum, mille equites in hybernis relinquerentur.

Hos.

Hos dux Vuirtembergensis, & superæ Germaniæ ciuitates confœderatæ, suo ære alerent. Reliquę omnes copiæ, quę ad tuendam Saxoniam præsidium ducerentur, Saxonum curę essent. Priusquam castris discederēt, placuerat, ut primo quoq; tempore una legatio in Galliam ad Regem, altera in Angliam, auxilia petítum mitteretur. Et Francfortum concilium edixerunt, ad conueniendum in ante Idus Ianuar. ut ibi de belli pacisq; rebus communiter statueretur. Ad istum modum bellū parum prosperè à Ducibus & confœderatis ciuitatibus in Germania per aliquot menses gestum, exercitusq; tantus & tam florens armis diuulsus fuit. Cuius equidem rei tā infœliciter gestæ causam fuisse arbitror, quòd cum duobus Ducibus consortibus equatū fuisset imperium, æquata item potestas, parum inter eos in rebus gerendis conuenisset, & occasiones bonas castris Cæsarē exuendi elabi commisissent. Huic castra oppugnare uolēti, obstabat alter: uicítq; ferè semper ea, quæ infœliciter cadere solet in bello, deterior sententia. Vbi celeritate expugnatis ferè castris uincere potuissent, ibi cunctādo & altercando eximentes tempus, uictoria propè parta uti, & uincere neglexerant. Nec postea quicquam memoratu dignum, præterquam ab Electore in Saxonía, gestum fuit: sed omnia paulatim ad defectionem spectare cœperunt. Ciuitates nihil amplius in stipendium conferre uelle: omnium animi rupto fœdere ad pacem petendam inclinari: pudere tam segniter à suis ducibus, quos belli artibus, ingenio, uel usu quemlibet æquaturos crediderant, omnia gesta fuisse: per quinque menses nihil aliud quam æraria exhausta. Et cū castris tot, tamq; munita naturā sæpe loca occupassent, & Cæsarē alicubi nec uallo nec fossa munitum, & ad omnem cladem opportunum habuissent, copijs item equitum, peditumq; numero ante Burani aduentum inferiorē, nulla celeritate in gerenda re usi fuissent: sed sedisse tantum, cœlum armis territantes. Vbi uerò Cæsar de hostium fuga cognouit, tur-

uit, turmas aliquot leuis armaturæ, ad iter eorum obseruandum, & ubi castra metarentur, subsequi iussit. Ipse paulo post cum robore hastatorum equitum Buranici exercitus secutus, tergum suum Germanicum equitatum, pedestribus copijs præsidio castris, & ad stationem agenda, imperiumque expectandum relictis, claudere imperauit. Simulatque cum his copijs ad eorum castra uenit, hominum rerumque omnium uacua inuenit: celeritatemque fugæ ex faucibus relictis, fugientesque sequentibus ex interuallo, didicit. Interea speculatores reuersi nunciant, hostes tria passuum ferè millia inde processisse: & tardius, sed composito agmine moueri. Illico leuis armaturæ equitibus ad carpenda terga, lacessendumque certamen præmissis, simul ut moram uadentibus iniicerent, Buranicum equitatum uestigijs herere mandat, ut si posset, ad statarium prælium eos compelleret, aut palatos in fuga cederet, insequereturque. Ipse cum equitatu Germanico turmales copias clausit. Hippoclopistæ iam præmissi, cum occupatis hostibus palantibus leuiscula prælia conferere cœperant: cum insequentium equitum pauore trepidantes, in collem propinquum à suorum parte præceptum, à deuijs callibus se recipiunt. Stabant instructa acie sub colle in planicie diuersa Saxo & Hesus, tanquam ad dimicandum parati, ad quos illi qui collem infederant, prospecto equitatu Cesaris se demisere. Albanus collem ab hostibus desertum conspicatus, eum cum Hispanorum manu, & equitum parte inuadit. E regione huius collis tumulus erat porrectior paulò, & accliuior: inter utrumque paulò plus quingentorum passuum planicies extenta interiacebat. In hunc Hesus suos subducit, atque in fronte contra collem, quem Albanus infidebat, opera disponit: ut eum inde missilibus deiceret, & longius procedere & insequi prohiberet. Albanus situm ac naturam extentæ uallis contemplatus, certam spem conferendæ pugnæ concepit: deduxitque illic partem equitatus in planiciem,

t qui

qui palantes sparsim ad pugnam prouocarēt. Inde alios illis hipposclopistas atratos summisit, qui procurfando modo, modò cedendo, simulandoq; callidè fugam, atq; ad suos receptum, hostes ad certamen excirent. Instruxerūt hostes in summo tumulto omnes copias, quorum frontē & cornua ita operibus ualidè cōmuniuerunt, ut eò succedere sine clade Cæsar nō potuisset. Is ubi in collem ab Albano infessum uenit, uiam apud animū suum inuestigauit, qua illos ad certamen quamuis restitantes cōpelleret. Sed quia lucis parum admodū supererat: & miles faciendo itinere lassus cibo & quiete reficiendus erat: tum autē, quia hostes in tumulto planè pernoctaturi uidebantur (arguebant id non obscurè lumina, quæ primo uespere ignibus factis conspiciebantur) properè in castra relicta redijt: inde pedestrem exercitū, quem imperata operiri iusserat, iam multa nocte abducturus.

Secunda uigilia in castra ad lunā reuertitur, & celeriter quātum erat copiarum uasa colligere, & in aciem exire iubet. Ipse leuiter sumpto cibo, quanta maxima celeritate inde rursus ad Albanū, legionibus cum impedimentis sequi, & nusquam uia excedere iussis, nocturno itinere cōtendit, ut prima luce silenti agmine horū omnium ignaros hostes improuiso opprimeret. Tertia uigilia Albano, aut paulo pōst, iungitur. Erat nox illa, ut hyberna, uehemēter frigida: augebatq; frigus atrox nebula, & pruinis infestior: tum autem & nix, quæ ceciderat, duorū pedum altitudine, militum iumentorūq; corpora grauiter afflictabat: quamobrem ignes in utrisq; castris per totā eam noctē frequentes arsere. Hostes pluribus locis lumina, ut Cæsarianorū oculos ludibrio fallerent, in tumulto excitauerāt: ipsi silenti agmine circa primam uigiliam castris excefferant. Sub exortum solis amnem Brentam, quem Prentium ab alijs dixi appellari, traducti, ad Heidenæman arcem in agro Wuirtenbergensi castra locarant. Nudis mane castris inuentis per exploratores, Cæsar rursus de spe sua deiectus, consilij
anceps,

anceps, quid factururus esset, fuit. Multa eum à persequendo hoste longius dehortabantur: nix multa ea nocte lapsa: acre frigus: lassitudo ab itinere, militum: equorum corpora agra: pabuli frumentiq; , quæ hostes passim uel absumpserant, uel secum auexerant, inopia, quæ magis eo cresceret, quo longius in hosticum eos insequeretur. Super hæc, uici, & quantum ædificiorum ac uillarum passim obuium erat, miserabili strage uastatum iacebat. Cæterum priusquam exercitus ad caninam famem redigeretur, die ad reficienda alimento & ignibus corpora militibus concesso, insequenti nocte omnes copias in ea castra, quæ Cæsaris dicta fuisse memorauimus, retro reduxit, ubi copia omnium rerum præsens inopia leuata fuit. Huc biduo post fama ad Cæsarem allatum fuit, hostes Heidenæman arcem postridie quam uenissent, reliquisse. Mirari Cæsar, quæ causa tam præcipitanter eos inde expulisset, cum ager Vuirtenbergensis nulli ferè tota Germania frugum, aliarumq; rerum exuberantia sit inferior. Cæterum cum atrox hiuibus, & frigoris inclementia asperum anni tempus hyberna postularer, bifariam hic partiti copias fuere: ut earum quæ ciuitatum erant, pars Ulmam, Augustamq; mitteretur: reliquum exercitum Duces, quò uideretur, deducerent. Hos decem equitum uexilla, præter copias pedestres, quingentasq; æneas machinas, sequebatur. Fama tum erat, eos cum exercitu in Franco-niâ, ibi hibernaturos, iter auertere. Diuersum rursus, sed incertis authoribus uulgabatur pro cõperto, exercitum ita distributum fuisse, ut Electorem octo peditum millia in Saxoniam, & duo equitum ad recipienda amissa sequeretur: Hessum cum duobus peditum millibus, & equitibus trecētis, quorum præsidij oppida & arces mature aduersus ingruentem tempestatem firmaret, in suam prouinciã properasse. Atq; posteriorẽ hanc postea ipsa res comprobauit. Lantgrauius cum armatis Vuirtenbergensi agro egressus, Saxone relicto, Cal. Decemb.

Francfurtum uenit. Hic à Decurionibus, & ciuium mul-
 titudine circumfusa oratus, ut rebus suis dubijs opẽ fer-
 ret, aut, si minus, consilio saltem iuaret: fertur respon-
 disse nihil aliud, nisi, Vt unaquæq; uulpecula suam cau-
 dam diligenter & circumspectè tueretur. Saxo simul
 pecunia exhaustus, per Sueuiã iter uertit: inde Gemun-
 dam, nullis præsidijs impositis munitam, concessa oppi-
 danis uitæ & fortunarum salute, in deditiõnem accipit,
 pecuniam pactus. Hac persoluta, pridie Id. Decemb.
 & ipse Francfurtum contendit. Ab his nouẽ aureorum
 millia poposcit, & pernumerata fuẽre. Mox eodem iti-
 nere quadraginta millia Moguntino imperantur. Inde
 Abbatem Fuldensem nimis quàm opulentum, & urbes
 plerasq; ditionis Bambergensis & Herbipolensis gran-
 di ære multat. Cæsar acceptis his quæ impotenter à Sa-
 xone in Episcopos gerebantur, ad eos literas dedit, qui-
 bus monuit ut præsentem fortunam paulisper utcunq;
 ferrẽt, nec calamitas præsens quicquam eorum animos
 imminueret: se breui id Duci gaudium effecturum. Sa-
 xonis & Helli audacia cõsilia principio læta quidem fu-
 isse, & nunc nihil aliud quidem quàm inchoata, at non-
 dum perfectã, rerum euentu suo tempore tristia futura.
 Se cum exercitu breui superuenturum, ut tragœdiæ ab
 illis coeptæ postremum actum addat. Dum hæc circa
 Franconiam agebantur, Cæsar Bophingam in deditio-
 nem accipit. Inde modico spacio abest arx prouinciæ
 comitum Ottingensium. Milites qui in præsidio locati
 fuerant, extrema formidãtes, qui paulo antè tolerabiles
 pacis conditiones aspernati fuerant, nudi & inermes di-
 missi abiuerunt. Sequuta statim defectio est Norlingen-
 sium. Pridie quàm Cæsar Norlingę appropinquaret, co-
 hortis imposte, quia in ciuibus parum spei et firmi præ-
 sidij esse uidebant, relicta urbe, in arcem Comitum Ot-
 tingensium, natura operaq; humana & præsidijs militum
 ualidissimam, profugerunt. Magistratus aduenienti oc-
 currit, & sese suaq; omnia, clauibus portarum, quas duo
 lictores

lictores de sparo pendētes medio humeris portabant, oblati ultro illi tradidit. Quatuor cohortibus Norlingæ in præsidio relictis, partem militum Hispanorum ad arcem, quam dixi, mittit. Hinc cum crebræ eruptiones fierent, in eos Buranum cum Belgico robore submittit: à quo, cum uim ultimam experiri præsidarij non auderent, statim in deditiōem accepta est. Quatuor his signa militaria adempta, præter arma, Sarcinas, & pacatè abeundi potestatem paciscentibus, negatum fuit. Episcopo Augustano Norlingæ relicto, Cæsar nihil immaturo rebus gerēdis retardatus hyberno tēpore, Dinckel spulam ire perrexit. Huc præmisit Albanum cum cohortibus Hispanorum, ad pertentandos oppidanorum animos, quod ab his nullæ adhuc legationes de pace uenissent. Obstinauerāt hi animis, omnem potius sortem oppugnationis experiri, quàm in Cæsaris potestatē se committere. Summa ope parabat se, dispositis per muros stationibus, ad oppidū defendendū. Id ubi uidit Albanus, undiq; id obsidere primū, deinde blandimentis permulcere eos aggreditur: quibus cū expugnari obstinati animi non possent, ad ultimum, minis perterrere, & ab omni parte oppugnare simul, undiq; admotis machinis, parat. Si muros quaterere inciperet, nullas pacis conditiones admissum iri: uiam prorsus ueniæ præclusam: omnia prædæ data: ipsum oppidum ferro & igni depopulandum. His minis territi: quod captis nulla apud uictorem ueniā foret, quod pertinaciter adeo abnuerant, exemplo dederunt se. Duabus hic cohortibus in præsidio relictis, nihil moratus, postridie, dum recēs terror esset, Rotenburgū mouit. Bidui iter est à Dinckelspula. Rotenburgenles magna lætitia perfusi, quod in finibus suis Cæsariana præsidia cernerent, oppido effusi, gratulabundi Cæsari obuiam eunt, se suaq; omnia uictoris arbitrio permittentes. Hospitium commune militibus humaniter offerunt: comneatus pabulicq; pro opibus copiam. Nunquam, inquit, clemētissime Cæsar in foedere fui-

mus: pecuniam ad bellum non contulimus: auxilia hostibus tuis non misimus: neque arma in uniuersum contra te sumpsimus: officio, fideque erga te, qua hactenus, fuimus, cum quibusuis parati certare. Effusa benignitate, munificentiaque Rotenburgenſium Cæſar delectatus (nam ita rem se habere, postea comperit) oppidum intrauit, ubi de hostium itinere paulò cõpertiora accepit. Dum ista circa Rotēburgum geruntur, Lantgrauius in Hassiam reuersus, literas ad Mauritium generum suum dedit, ut publica fide data coram de reconciliatōne Electoris in gratiam, aliqua disceptaret. Mauritius publicam ei quidem pacem concessit, sed adscripsit quasdam cõditiones. Hæ quia graues nimis fuere uisæ, tutius per legationes rem experiri ratus fuit. Legati missi, Harmanus Hundelsusius, & Henricus Lersnerus. Postquam ad Mauritium uentum est, primò multa de iure & iniuria belli disseruere: inde de pace cõcilianda egerunt. Ad quæ Mauritius: Bellum decretum à Cæſare & Rege aduersus patruelem, propè inuitum se gerere: sine quorum consilio & autoritate pacem iniri non posse. Si pacem & ueniam peteret, Rotenburgū ad Cæſarem proficisceretur. Certam spem affulgere, ab eo, qua est clementia, omnia æqua impetraturum. Ita infecta pace legati domū reuertuntur. Inter hæc Cæſar Buranū è Rotenburgo domū cum Belgicis copijs dimissurus (quia rigor frigoris hyberni, & iter nõ solum longum, impeditumque saltibus ac montibus, sed etiam auis callibus, altisque niuibus infestum, ab hoste insequendo deterrebāt) pro opera in bello fideliter nauata, benignè multa cum eo colloquutus, amplissima dona in posterū uicissim promissit. Mandat simul, ut in itinere Francfurtum, quibuscunque posset artibus, uel spem amplissimorum beneficiorum ostentando, uel minis perterrefaciendo in potestatem cogeret. Eo dimisso, nihil amplius Rotenburgi commoratus, oppidis nonnullis quæ ad Rhenum uergunt, quibusdam etiam Sueuicæ prouinciæ receptis, inde mouit: secundisque castris
Halam,

Halam, Sueuiæ nobilem ac opulentâ urbem, quæ admodum nuper à fœdere defecerat, uenit. Moratus hic spe diutius fuit, quod podagra per hyemis asperitatem se reciperet. Paulo antè Cæsar, quàm Halâ peteret, literas ad Vdalrichum Vuirtembergensî Duce in hâc ferme sententiâ dederat. Quamuis aliquot antè annis propter bellum, abs te & Lantgrauio aduersus fratrem meum motum, & agrum Vuirtembergensem, quo multatus fueras, receptum, in uos exemplum edere iure potuissim: noxam tamen omnem, & iniuriam clemèter, quia supplex petebas, tibi remisisti: omnemq; quam potui, munificentiam atq; humanitatem prestasti. Nuper etiam ante hoc bellum susceptum, pari benevolentia te minimè meritum prosequutus fui, cum tyrannidè in tuos, finitimoscq; Imperij ordines immaniter exerceres, neq; legibus humanis, neque rationis habens. coërceri posses. Legatos ad & misi, à quibus, quâ ob causam arma ego sumptferim, cognosceres: quicq; tibi, ut ab armorum societate abstineres, edicerent. Tu his omnibus ludibrio habitis, uiolata fidei, quam mihi debes, religione, societatem & amicitiam cum hostibus meis inisti: quos proscripsi: quorû urbes, oppida, arces, agrosq; nō hastâ, sed armis subieci, cum his arma ac uires consociasti. Et ne qua contumelia, ludibriumq; prætermitteretur, confœderatorum tuorum opibus fretus, fratris mei primùm, deinde quorundam ex Ordinibus Imperij, adeoq; mea, quæ ad Imperium pertinent, oppida armis non petiisti modò, sed etiam inuastisti. His nondum, quamuis grauibus & atrocibus flagitijs, expletus, bellum in super, qua fuisti amentia, mihi fecisti: maiestatem meam directis uirulentis imminuisti: meam authoritatem decusq; eleuasti: omnemq; in id operam sedulò nauastisti, ut me Imperatorio splendore exueres: renunciata ea, qua mihi obnoxius es, fide, quam sociorum coniurationi posthabuisti. Super hæc, copias cum insanię tuę coniuratis socijs in me armastisti, & cōscriptas mihi frequēti acie obiecastisti,

prius :

prius multis & meis & fratris clientibus memorabili re-
 rum suarum naufragio afflictis, Eadem proinde multa,
 & strages fortunarum, ut maiestatis reum, quæ alios, te
 quoque manet. Hæc quanquam ita se habent, & causæ,
 cur in te ultimo humanorum supplicio animaduertere
 possem, cōpārent, uti meritis es: ne tamen plebs infons,
 cui plus misericordiæ, quàm tuæ causæ spei debetur, rei
 Principis peccatum luat, (huic omnino parcere stat sen-
 tentia) edico, ut extemplò, simul meas literas acceperis,
 te ultro mihi dedas: omnem tuam prouinciã, urbes,
 agros, castella, quantum denique fortunarum tibi est, in
 ius meum tradas, ut de his ex meo arbitrio consulam. Et
 ni imperata feceris, ferro & igni populabor omnia: teq;
 bello, donec oppressero, usq; persequar. Porro literę tuę
 expurgatorię, quas quatuor hinc diebus ad me dederis,
 non faciunt mihi satis: neq; eiusmodi sunt, ut hoc tuum
 facinus uel extenuare, uel excusare queant. Harum li-
 terarum exemplum Cæsar ad ipsius ciuitates dedit: si-
 mulq; remisso illis iureiurando, quo Principi suo deuin-
 cti erant, imperauit, ut in proscriptorum numero eum
 haberent, neu in posterum ei fidem aut obediẽtiã ulla
 in re præstarent. Quod nisi facerent, se pro hostibus ip-
 sos quoque habiturum, parq; Principi infortunium da-
 turum. Lectis his, Vuirtenbergensis immodicẽ per-
 cussus fuit: multo uerò magis, ubi audiuit per certos, bel-
 li apparatus omnem, ac terrorem in se conuerti: & iam
 etiam (ut paulo pòst narrabitur) Albanum tabellionem
 cum infesto exercitu ad fines ditionis suę subsequi. Re-
 licta extemplò prouincia sua, cum paucis in arcem Tue-
 lam fugit. Sita ea arx est in prærupto undiq; & excel-
 so loco, propè ulla opera humana inexpugnabilis, uali-
 do imposito præsidio, extra Vuirtenbergensis agri ter-
 minos. Ibi, priusquam Albanus ditionem suam intraret,
 tempus ratus suppliciter agendi, literas inuicem ad Cæ-
 sarem dedit in hanc sententiam: Doleo ex animo, cle-
 mentiss. Cæsar, in id odiij me apud te incidisse, ut impe-
 trandæ

erandæ ueniæ nullus mihi locus sit relictus : qua re nihil
 acerbius mihi potuit accidere. Multo uerò magis per-
 cellor, quòd plus ira tua, ob admissum crimen, quàm im-
 misericordia hic ualeat. Cùm enim amicorum quidam
 pro me sint deprecati, & ipse haud ita pridem, datis lite-
 ris, non absq; lacrymis hanc noxam mihi condonari o-
 rarim, nihil æqui exorauit : cur, quò me uertam nescio. Et
 tamen eam spem ueniæ plus in misericordia tua, quàm
 fiducia in mea caussa posui semper, & adhuc retineo :
 neq; diffido, quin ira in me cõcepta aliquando fidat, ut
 omnibus supplicibus ueniam dare soles. Documento
 mihi sunt quorundam exempla, nondum uetustate ex-
 oleta, & memoria adhuc recentia, quæc; in conspectu
 propè adhuc uersantur, quibus inter Ordines Imperij
 multo maiora facinora condonaris. Si ad aures tuas nu-
 per meas legationes admisisses, non dubito quin multo
 clementius fuisses mihi responsurus. Itaque supplex ad
 genua tua protensis manibus prouolutus, lacrymis fati-
 go te, ac lamētatione ueniam ac pacem oro. Quam etsi
 non meruerim : & maiestas Imperatoris, unde ius stat,
 mihi iure suo eam negare potest : propter Christum ta-
 men, ad cuius exemplū cùm omnibus mortalibus, tum
 in primis Monarchis, qui secundum Deum in rebus hu-
 manis plurimum possunt, respiciendum est, uelim igno-
 scas, ne quid grauius in me miserum Principem, fordi-
 datum, & miseriorē ipso Principe populum decernas.
 In hanc sententiã ille, decimo tertio Cal. Ianuar. Fre-
 dericus Palatinus & ipse ab euētū belli totus pendens,
 consternari animo, & sibi timere cœpit : initio enim in-
 choati belli quadringentos equites e fœdere contra Ce-
 sare in hostium castra contulerat. Anceps animi diu
 quid inceptaret, tandem per amicos deprecatores ob-
 tinuit, ut quamprimùm fide publica accepta, ad Cæsa-
 rem purgandi sui caussa acceleraret. Palatinus lætus
 aditum sibi ad Cæsarem patefactū, haud cunctatus Ha-
 lam uenit. In cubiculū admissus, supplex illius pedibus

aduoluitur: deprecatusq; culpam fuit, quod aduersus eum auxilia hostibus miserit, id à se nō hostili animo fuisse factum, sed quorundā blandimentis & speciosis uerbis illecebris perpulsum. Quorum fidei ac amicitiae tantum tribuisse, se poenitere: eamq; poenitentiam lacrymis testari. Orare noxae abolitionem, qua semper fuisset clementia. Se dedere Caesari, suaq; omnia ei permittere, licet non deposcatur: & imperata obedienter facere paratum. Caesar orātem cum interpellasset, grauiter increpuit: in quē cum tam multa & praecleara beneficia ab ipsis propē incunabulis extarent, ausus tamen fuisset externum foedus suae amicitiae & affinitati antepone. Quae, inquit, beneficia maiora in te cōferre potui, quam quae mea benignitate, nullis tuis meritis, à primis pueritiae rudimentis penē sis consecutus. In regia mea liberaliter habitus, educatusq; es. Et cum consanguinitate mihi iunctus sis, neptem tibi in cōnubium, quo arctius mihi te deuinārem, locavi. Et tot nominibus mihi obnoxius, hostes insuper meos auxiliariis copijs & opibus tuis iuuas: has mihi gratias refers. Licet ista refellere nequeas, pluris tamen affinitatis ius apud me est, & primae educationis ratio, quam accepta cōtumelia: quam tibi, quia lamentationes supplex, & lacrymas precibus miscendo oras, libens cōdono. Illud interim moneo cogites, ut deinceps non solū des operā ad sinistras suspiciones euitandas: sed etiam, ut obsequijs me obnoxius ac plenius emerearis: hocq; dedecus genti tuae in usu officio, fide & beneuolētia cum summis & maximis certando, aboleas. Pauca ad ista Palatinus, quibus factum excusare conabatur, submisit subiecit: quae etsi perexiguū momentū ad defensionem causae haberent, plus tamen apud Caesarem consanguinitatis, affinitatisq; necessitudinis uinculum, simul & ueneranda tanti uiri canities, & effuse in grandi aetate inter preces, uerecundamq; excusationem, lacrymae ualebant, quam admissa noxa. Reconciliatus ad hunc modum Caesari in gratiam

gratiam fuit Palatinus: ac domum regresso omnia integra, pacataq; remanserunt. Belli principio Palatinus ex Argentorato Paulum Fagium ad constituendam ecclesiam suam euocarat: id incepti in hoc rerū statu, & Cæsaris foelicitate, irritum fuit. Sub idem tempus Vlmensium legati Halam uenerunt, quo tempore adhuc Palatinus apud Cæsarem grauiter ex pede laborantem morabatur. Legatis dies adeundi Cæsarem datus fuit. Vbi ad eum præsentem Palatino intromissi fuerunt, ad genua illius prouoluti, supplices pro reipub. suæ salute uerba fecerunt. Princeps legationis, quæ à Senatu in mandatis habebat, ita exposuit, ut diceret: Senatum populumq; Vlmensem se in Cæsarem agnoscere peccasse, quod aduersus eum non modò auxilia hostibus summisissent, opibusq; iuissent: sed ad arma sumenda socias etiam ciuitates excitassent, quæ quieturæ forsan fuissent. Multitudinis clamoribus, & quorundam magnifica in speciem promittentium persuasione blanda perpulsos huc fuisse. Sed cum nullū sit delictum, quamuis enorme, de quo mortales cōfiteantur, quod diuina bonitate nō remittatur: in spem esse, Cæsare quoq; diuinam clemētiā ceu scopum & exemplum imitatū, sibi hanc unam noxā quoq; remissurū: maximè cum uideret supplices & ultro aduenientes (id quod pœnitudinis argumentum est) humi ad pedes ipsius effusos. Paratos esse se, & obediēter imperata omnia facere, & fide officioq; erga Imperatorem cū quibuslibet certare in posterū. Tum Cæsar: Etsi ob admissam noxā uos agris, legibus, & uestræ libertatis uiribus rectè multare possem, id quod ne uos quidē dissimulatis, cum extrema omnia humanorū, quod arma contra me sumpsistis, uos meritos satis confitemini: tamen quia ultro pacē petitū, de crimine uestro cōfidentes, supplices uenitis, numen cœleste lubens imitabor, cōdonando peccatum: quod uideam id Imperio esse utile, & in præsentem necessarium. Legati hoc pacto impetrata pace, domū latī reuertun-

tur. Hæc Vlmensium defectio ad Cæsarē, incredibile attulit rebus eius momentum: quòd eorum opes inter Sueuos, & Augustanorum, tum maximæ essent, & auctoritas. Quamobrem, cùm sociæ ciuitates, quæ in fœdere adhuc obstinabant, eam rem indignè ferrēt, Vlmenses factum literis ad amicos datis ita excusarunt, in exitu mensis Decemb. quòd Cæsar urbem primo quoq; tempore, cùm ex hybernis per exasperatum frigore cœlum mouere daretur, obsessurus diceretur: nec in ullo aliquā opis spem uiderēt, ab omnibus fermè socijs deserti: præcipuè quòd Sueuia uacua iam ab auxiliaribus armis esset. Si obsidione premerentur, à nullo affulgere subsidij spem, ut ea eximerentur. Super hæc, nōnullos sociorum indies per amicos occultè apud Cæsarem de reconciliatione, & impetranda uenia agere. Itaque necessitate ad agendum de pace se adactos. Centum millibus aureorum Vlmensibus in præsentī imperatis, & duodecim genis machinis, decem peditum signa Cæsareorum urbi præsidio sunt imposta. Breuī post ex Hala mouit Cæsar: & Albanum ad depopulandum agrum Vuirtenbergensem hostiliter cum parte exercitus præmissum, ipse cum reliquis copijs sequutus fuit. In Albani exercitu, qui ex Italis maximè & Hispanis cōstabat, aderant Schamburgius & Madrucius. Harū gentiū cohortes ob hybernæ intēperiei intolerātiā ad incredibilem paucitatem redactę fuerāt. His equitum Germanorū turmę aliquot admistę erāt, & cataphracti equites quingenti, cum quibus paucis antè diebus Spinellus è Neapoli magnis itineribus, per plana et abrupta, altasq; niues uenerat. Cū his Albanus, Cæsare lentius insequente, agrum Vuirtenbergensem prædabundus ingressus, prima irruptione aliquot castellauī recepit, nōnulla metu & pauore iniecto in deditiōnem accepit. Progressus inde, Hailbrunum, terrore uī capiendi muros, & trucidandi omnes qui uel in stationibus, uel in publico cum telo deprehenderentur, facto primo impetu in potestatē redegit. Dux ubi
ē nun-

è nuncio in arce, in quam eum fugisse demonstravi, cognouit, agros vastari, prædas hominum pecorumque agi, rapique: arces omnes, paucis exceptis natura munitis, à Cæsare capi, & oppida adempta, totam denique ditio- nem ad defectionem inclinatum, se quoque omni armato- rum agmine quaeri: tum maturandi tempus ratus, lega- tos celeriter Cæsari obuiam misit, per quos imperata se facturum nunciari iussit. Deprecabatur pro eo Palati- nus, ut mitigata ira uictoris, ueniam tolerabili multa con- sequeretur. Pax data illi est per necessitudinem Pala- tini, his conditionibus: ut tertio Nonas Ianuarias anni se- quentis, qui fuit quadragesimus septimus supra millesi- mum & quingentesimum, leges, in quas conueniret, ca- 1547 pefferet. Fuerunt autem hæc, transmissæ illi à Cæsare in hæc formam. Quoniam autem Dux Vdalricus propter ad- uersam ualeitudinem, quam per legatos excusat, ipse ad Cæsarem uenire non potest, extemplo nulla mora lega- tiones mittat, qui suo nomine supplices de peccato con- fitentes ueniam poscant, & pacis condiciones præscri- ptas ratas firmasque habeant. Quin ipse Dux hoc ipsum intra sex dierum hebdomadas faciat, & Cæsaris decreta de communibus Imperij rebus, ut sancta & inuiolabilia tueatur. Saxoni nulla, nulla Hesso equitum peditum ue- auxilia mittat: sed secum aduersus hostes suos arma sur- mat, ubi proscriptionem exequi uoluerit. Suam amicitiam & societatem illorum necessitudini & præoptet, & an- teponat. Nulla hostibus commercia in agro Wuirten- bergensi sint. Ipse nullum foedus aut societatem ineat, in qua Cæsar, eiusque frater Ferdinandus, & Austriaca fa- milia non contineatur. Si qui stipendio inauthorati, ad- uersus Cæsarem, Ferdinandum, gentem ue Austriacam arma mouerint, in eos ferro animaduertat. Nobilitatem suam, purpuratosque iuramento illiget, ne contra Cæsa- rem militent. Cæsari omnia tuta per prouinciam suam perpetuo ad commeandum faciat. Machinas sociorum in ditione Wuirtēbergensi relictas, cum cura & fide Cæ-

fari tradat. Trecēta Cæsari aureorum millia, in sumptus in bellum factos, soluat. Huius pecuniæ dimidium præfenti, dimidium reliquum intra uigesimalum quintū inde diem pernumeret. Cæsari Aspergum, Kirchenū & Schorendorfum arces, non solum quod præter tormētorum uim, annona omne genus in multorum annorum longam obsidionem instructæ, locorūq; natura munitæ essent, sed etiam ad totam eam ditionem coercendam, retinendamq; sub imperio opportunas, Cæsareo præsidio imposito, pignori tradat. Quibus hoc bello damnū dederit, id sarciat. Si de eo ambigatur, id Cæsare disceptatore componatur. Si is illi, filio ue disceptanda in Burgundiæ superioris terra oriatur, eius loci cōsuetudinem forensem seruet. Si qui sint in ditione Vuirtenbergenſi, qui in potestatem, fidemq; Cæsaris deditioe uolūtaria concesserunt, fraudi id ne detur. Ferdinando fratri ius suum inter has pacis condiciones relictum sit integrum. Hæ pacis leges ita forent ratæ, si à filio eius Christophoro, & gente uniuersa Vuirtenbergenſi intra sesquimensem cōprobarentur. Georgius huius frater in hac pace non continēbitur. Ad istum maximè modum legibus pacis Duci datis, quinto die mensis Ianuarij legatos ipse Hailbrunum, grauiora maturè prohibituos, misit. Legati erant, Balthasar Gultingus, Ludouicus Frauenburgus, & Ioannes Feslerus. His ubi copia cōueniendi Cæsarem facta fuit, primū quod erat occupādum arbitrati, dubiam Principis ualetudinem excusarūt, cur minus ipse ueniret. Sibi permissum, ut ea quæ cum Cæsare transigerent, de pace, rata ipse esset habiturus. Ducem agnoscere culpam, ac dolere, se eius maiestatem imminuisset orare igitur, ut in gratiam recipiatur: ut sibi parcat, ne quid grauius in uniuersam gentem, à qua culpa abest, statuat. Quas condiciones pacis Cæsar dictasset, firmas eum, ratasq; habere: tantum ne quid acerbius accumuletur. Ad ultimum, Ducem ad Cæsarem uenturum supplicem, ubi per ualetudinem integrum esset. Nec unquam
hoc

hoc tantum beneficium ac gratiam apud immemorem positum iri. Cæsar per Nauium, gratum sibi responderet esse, quòd de peccato suo ultro confiteretur, ac preces insuper confessioni misceret: quibus satisfactum sibi ducere. Recipere eum in gratiam, ac paritum populo: quem non esse æquum, scire se, Principis peccatum luere. Id superesse tantum, ut pacti nomen & officij memor, in fide deinceps maneret: neu committeret, ut alienam amicitiam in posterum præoptaret. Cæsarē in ea spe esse, & sua clemētia promeruisse, ut id præstaret. Legati hoc maximè pacto firmata pace, domum sunt reuersi.

LAMBERTI HORTENSII MONT-

fortij Historici de bello Germanico

Liber VI.

IN exitu annus erat, cum Buranus infesto exercitu populabundus Hassiā ingressus, ea parte quæ proxima Francforto est, latè omnia vastaret. Oppidum Darmstatum ad ripam Rhæni obsidere primū, inde oppugnare, agrum Francfurtiensem ingressuro opportunū, parabat. Ad quod haudquaquam diu cunctandum propter infestum temporis hyberni frigus ratus, undiq; scalas ad stantia moenia inferri, & machinas ad moueri iussit. Diffisi oppidani, aduersus uim muros globis iam quassatos, disiectosq; diutius se tutari posse, pacti uitam, & fortunarum omnia integra, oppidum dederunt: arcem Buranus tamen incēditio euertit, & pepercit oppidanis. Progressus inde Francfurtum fuit. Hanc urbē cum nullum præsens consilium per uim capiendi uideret, constituit ea ommissa in Belgicam procedere: nam Mœni fluminis altitudo aditum nō patiebatur. Et immodicum frigus, ad omnia militaria munera militem inertē & segnem reddiderat. Super hæc, pestis & dysenteria ex hybernis incōmodis grauius corpora afflictabant, ut nulla spes eius potūndæ urbis

urbis affulgeret. Præterea, quòd ciuium frequentia, & imposito præsidio, ualidè contra omnem uim munita defendi potuiffet. Copias tamen ita partitus fuit, ut partem Rhenum traductam ad Moguntiam se operiri iuberet, ipse cum reliquis copijs Francfurtum fortunam periclitaturus iter uerteret. Francfurtienses audito Buranum cum exercitu ad urbem accedere, (quanquam ijs copijs ad uim faciendam non sufficiebat) legatos aduenienti obuiam miserunt, per quos se illi permisierunt. Potitus ad istum modum Francfurto Buranus fuit, cum nihil minus quàm uoluntariam deditioem, aut legatos obuios expectasset. Ingressus urbem, obuia humanitate (nam pacti ab eo legati fuerant, ne in corpora ciuium, aut fortunas sequeret) exceptus fuit. Ferunt eum, in solenni conuiuium, quod publicè à Senatu parari iussum fuerat, cum in multum uini processisset, ludibundum in Senatum iocatum, quòd tam trepidè aduenienti cum dimidia parte exercitus, & ea quidem diuersis morbis afflicta, itinere faciendo lassà, & per frigus inertì, urbem tam ualidè munitam dedidissent, cuius muri uel ipsius Cæsaris robur sustinere potuissent. Darmstatanos Francfurtum inhabitare debere, qui fortiter ac intrepidè primà oppugnationem sustinuerāt. Contrà, Francfurtienses, qui ne muros quidem suos uulnerari ictibus passi fuissent, Darmstatum deducendos. Voluntariæ deditiois causâ uulgò credita fuit, defectio Vlmensiū, Palatini, & Wuirtembergensis Ducis: & altera, metus, ne celebres eorū mercatus Moguntiam, aut in alium locum mercatoribus opportunum à Cæsare sublatis transferrētur. Rumor enim, sed ueritate ad liquidum nō explorata, spargebatur, Moguntinenses & Vuormaciēses certatim apud Cæsarem instare, ut nundinas ad se attraherent. Buranus extemplo literas ad Cæsarem de rebus in reditu foeliciter gestis misit: iussitq; Francfurtiēsisibus, cum nuncio legatos simul ad eum mittere, de impetranda pace. Hi bido uo post nuncium sequuti, ubi ad Cæsarem uenerunt, iisdem ferme con-

mē conditionibus, quibus aliæ ciuitates, pacem octuaginta aureorum millibus mulcta imperata obtinuerūt. Et ut in fide manerent, duodecim pedītū signa, cum quibus Buranus urbem ingressus fuerat, præsidio relinquere uoluit. Dum ista à Burano geruntur, x Cal. Ianuar. Saxo Elector in Saxoniam redijt cum exercitu: ubi omnia ferè sua armis à Rege & Maurītio, ut antè per literas acceperat, occupata offendit. Literas statim ad Ordines Mauritianos misit in hanc sententiā. Quod ad literas uestras, quas v. Idus Octobres ad me dedistis, nihil responderim, studio id à me factum est, ut euentū belli coepti expectarem. Cæterū quid interea, & qua fortuna sit gestum, liquidò constare arbitror. Etenim huius rei nihil unquam, neq; à Maurītio principe uestro, neque à uobis, uel propter nostram agnationem, uel necessitudinem & fœdus, uel mea in illum merita, expectaui, ut has mihi gratias benè promerito haberet. Quis unquam ausus fuisset mihi polliceri, ut is talem se in patruelē suum, meamq; gentem aliquando præstaret: multo uerò minus uos, & authores huius belli tam nefarij, & concitatores, ad eam rem quæ ad uestræ ditionis uastitatem spectet, futuros fuisse. At uobis reor placuisse hoc tempus, & hanc procellam uisam fuisse opportunam, qua nonnullorum ordinis uestri seditiosa, quæ iam olim parturiuerat, sed semper à Deo retusa, consilia aliquādo parerent. Reputate apud animos uestros, cuiusmodi illud fuit, ad quod Georgio Duci authores fuistis, ut fratrem suum, & fratris liberos ab adeunda hereditate excluderet, idq; solum ob mutatæ religionis statum: & Cæsarem Carolum & Regem fratrem heredes faceret, nisi ueterem religionem in integrum restituerent. Quod eo testamēto irrito, hereditarium ius integrum in uniuersum ad Henricum fratrem eius, salua doctrina de religione deuolutum sit, id partim mihi, partim socijs quibusdam, qui ad eam rem strenuam operam nauarunt, acceptum ferendum est. Ille, licet communi religione & doctrina susce-

pta in fœdus quoq; adscriptus fuerit, (extant tabulæ de
 ea re confectæ) uos tamen, quia de priori illa spe decidi-
 stis, illi & Mauritio concitatores fuistis, ut in diuersam
 sententiã raptus, à fœdere abscederet. Iam mortuo Hen-
 rico, filij patris uestigia ingressi sunt. Sed quorum im-
 pulsus, nulli obscurum existimo: nempe uestro. Ac ue-
 lut ditionis ius frustra uobis obtinētibus, ad Henricum
 primũ, inde ad eius liberos hoc pacto translatum fuit:
 ita illa necessitudo coniunctissima, quæ mihi cum Hen-
 rico fuit, uehementer uos discruciauit. Laborastis huc
 sedulò manibus ac pedibus, ut illa dissiliret. Neque uerò
 labor ille uester, & opera huc nauata, frustra certè fuit.
 Nam quod illo superstite perficere nequiuistis, id per fi-
 lios eius ad ultimum obtinuistis, præcipuè per Mauri-
 tium: de quo eximie uirtutis, & heroici animi spem exi-
 stimationemq; conceperam. Etenim illum ante quin-
 quennium, post susceptum principatum, in me ita de-
 meritum extimulare cœpistis, ut ea ipsa res in magnas
 curas excesserit. Et tamen, quamuis ex disceptatoris
 Lantgrauij Philippi autoritate coorta tempestas bre-
 uis tempore quieuit, cautumq; fuit simul, ne quid tale un-
 quam in reliquum eueniret, sed fœdus nuper icium in-
 uiolabile & sanctum in omnibus rebus haberetur: ue-
 stro tamen consilio perfectũ est, ut ipse & frater eius Au-
 gustus meam absentis provinciam inuaderent, agrosq;
 abacta hominum pecorumq; præda ferro & incendio
 popularètur. Quod tanto mihi acerbius est, quanto ma-
 gis ista literis ultro citroq; crebris, & callidè humanita-
 tis omnis refertis dissimulata fuere. Huc accedit, quòd
 ad Lantgrauij, & omnium sociorum fœderis preces ille
 obsurduerit. Illud meum etiam animum haud mediocri-
 ter turbat, quòd tam hostiliter meum populum Saxoni-
 cum in agris tanta strage deuastarit, quem per milites
 barbaros, & externum exercitum immissum, omni rapi-
 narum & latrocinij genere, imò latrocinantiũ more cru-
 deliter uexauit. Super hæc, ecclesiarum ministros extur-
 bauit,

bauit, doctores uerbi diuini profligauit, tot uirgines stu-
 pra das obiecit, uidas fortunis suis eiecit. Harum rerum
 Deum iustum uindicem aliquando futurum, licet tardè,
 credat. Horū obliterāda memoria est. Illud maximè om-
 nes meas rationes perturbauit, & nihil æquè adhuc do-
 let, atq; illud nefarium factum, ab eo, sed uobis impullo-
 ribus, perpetratum, in quod rabie plusquā beluina pro-
 rupit. Dicite per Deum immortalem, quis illū eò amen-
 tiæ induxit, ut meos agros, oppida, arcesq; inuaderet:
 tam hostiliter populabūdus omnia ferro & igni sine di-
 scrimine sterneret? Prætexit imperium, obtendit man-
 datum Cæsaris & Regis. Num igitur censendum, alie-
 nam propinque ac cognate amicitia, coniunctionemq;
 præoptandam? & externas domesticis opes antepo-
 nendas? Denique fœdera duabus nostris familijs, &
 utrique genti communia? Quod uerò ad ea quæ con-
 trouertuntur, de nulla re nobis, nisi de Religione cum
 Cæsare & Rege certamen est, & ab initio hætenus fuit.
 Porro crimina quæ nobis impinguntur, ficta sunt, &
 tutelæ meræ, ad religionem euertendam consuta. Hinc
 bello petimur, & infestamur. Si uos huc illius, ut fertis,
 imperium acuit, multo iustius rei indignitate moueri
 debetis. Cur non apud animos uestros reputatis, fas
 æquū uene sit, imperium tam nefarium, iniquum, &
 ab humana ratione alienum, illum uestrum principem
 exequi, an non? Ita se res habet, animum prauis affe-
 ctibus multo antè corruptū in cōsiliū adhibuistis. Vo-
 bis plus meæ ditionis potiundæ spes affullit, quàm equi-
 tas & incorrupti iudicij ratio placuit. Ni ita esset, uel ip-
 sius rationis norma uobis hoc dictasset: cū indicta caus-
 sa condēnati contra leges humanas essemus, hæc proscri-
 ptionē cum legibus gentium humanarū, cum iure ac fœ-
 deribus, quibus ille tenetur, ex diametro pugnare. Illud
 ipsum Mauritius expēdere potuisset, nefas esse, imperio
 tam iniquo, ne dicā impio parere: & salutē communem,
 x ij quam

quam respexisset, illi præoccupandam fuisse. Verùm scelerati Doëgi uestigia, ad præcipitandum se ingredi, ac necessitate simulata flagitiũ suum palliare maluit, quàm apud se æqui & boni rationem trutinare. Illud ad rem exiguum momentum confert, quod negetis eum huius rei quicquam unquam perpetraturum fuisse, ni Rex meos agros infesto exercitu ingressus fuisset. Multo id aliter se habet, ut à rectis uiris accepi. Primùm omnium satis constat, id quod inficiari non potestis, uos & Mauritium ista à Cæsare & Rege iam olim Ratisbonæ primùm, deinde Pragæ secretò sollicitis precibus contendisse, id quod dies ipse olim satis coarguet. Iã uerò hoc scelus paucorum studio, non communi gentis consilio & arte confutum fuit. Nunc postquam è benignitate opeq; diuina cum exercitu incolumi ad prouincię meæ fines perueni, acceptam iniuriam pari beneuolentiã remitti Mauritio stat sententiã: nihilq; intentatum relinquere, quod ad mea tuenda primùm, inde ad recuperanda amissa supererit. Vos præterea, præcipuè huius nefarij consilij authores, mihi poenas dabit, ut eius atrocitatem pernoscat. Et quanquam mihi egrè est, huc rerum peruentum esse, & malis patriæ communis moueor: tamen quia orsum à uobis prius profectum est, & necessitas rei huc urget, acceptam iniuriam pariter rependam. Super hæc memineritis, quicquid deinceps uobis calamitatis oborietur, haud mihi, sed uobis imputatum iri. Addam & illud, ne insontes maleuolorũ culpam luan, si qui uestrum sint, qui se ab hoc consilio alienos probauerint, expurgationem accipiam. His literis in conuentu Ordinum lectis, uariis fremitus, murmurq; excusantium se, culpantiumq; alios, inuicè obortũ fuit. Vtrum ad Electoris literas, aut quid responsum fuerit, comertum non habeo. Interea in Sueuiã coniurate ciuitates, Francfurtensium exemplo maxime motæ, ad Hailbrunum Cæsari reconciliantur. Postridie, quam Francfurtensium legati discesserant Hailbruno, Campidonenses, Ra-

ses, Rauesburgenses, Ilnenses, supplices legationes miserunt. Hæ pro defectione poenâ deprecate, culpâ partim in errorē, partim in quorundâ blâdas persuasiones transtulerunt. Ad te, inquiunt, Cæsar, ut clementiæ humanæ speculū, receptū habemus. Obtestamur supplices, ut id quod à nobis peccatū est, ignoscas: & restitutis in pristinū statū, patria iura, libertas, leges, priuilegia, omnia denique publica priuataque integra relinquatur. Obedientes posthac in fide & amicitia permanfuri sumus. Cæsar amicitia & fidem supplicibus ita dedit, ut deuincti communibus Ordinū pactis, obediētes in fide persisterent: cum alijs beneuolentiā & officio pro se certarent. In iisdē cōditionibus expressum fuit, ut à Saxonis & Hessi abnegato fœdere cederēt: ijs nullam opē, neque consilio, neque armis, neque pecunia ferrent. In nullū fœdus cōtra se discederent. Memmingis quinquaginta aureorum milia presentia imperatur. Illud quoque haud abs re fuerit proderet, legatos, priusquam ad Cæsarem admitterētur, unū sibi caueri postulauisse, ut sibi religio illabefactata relinqueretur. Nauium secretò inuicē ijs consuluisse, ne quam religionis mentionē iniicerent: alioqui futurū, ut Cæsar suspicaretur, parū fidei sibi apud eos esse, & proinde in deteriori sua fortuna nihil æqui impetraturos. Dimissis legatis, Cæsar quoque Hailbruno discessit: ac sexto inde die per Vuirtebergēsiū agros Vlmā uenit. Principiū anni quadragesimi septimi agebatur, cum Saxo exercitu infesto Saxoniam ingressus, Lipsiā, quam extis suburbijs Mauritius nuper præsidio impolito firmarat, obsidione cinxit. Non diu cunctatus, undique summa ui urbē oppugnare tentat. Oppidani mœnia cōtra acriter defendunt, nihil moti strage partis muri, in quē scalis ascēsum tentātes deorsum præcipitabāt: ut quibus plus in armis ac uirtute, quàm in mœnibus opis esse apparet. Dux clade suorum coactus, receptui in castra cantiusiit. Cum pridie Idus frustra oppugnationē tentasset, sub exitum mēsis obsidionem soluit. Inde oppida sua &

castella amissa non tantum recepit, uerumetiam oppida omnia & Carces Mauritio, præter Lipsiã & Dresdã, ademit. Magdeburgẽsem, Halberstatensemq; episcopas, pactione cum Ioanne Alberto episcopo inita, in suã potestatem redegit. Rex postquam accepit Lipsiã denuo obsessam, & oppugnationẽ parari, Bohemis extemplo edixit, ut armati Saxoniam populabundi ingressi, Mauritio auxilium ferrent. Exequuntur illi celeriter mandatũ Regis: sed nulla re memorabili perpetrata, iniussu regis statim domum ab armis discesserunt. Rex id ubi cognouit, grauiter tulit: ac statim iterum se armare, & Mauritio in dubijs rebus adesse imperauit. Pragenses, quorum in regno Bohemię authoritas summa est, et maxime opes, per tumultum edicto exasperati, in senatum irrumpentes ferociter postularunt, ut Regem ad mandatum illud abolendum inducerent: esse enim id eiusmodi, quod ad Pragensium libertatem opprimendam spectaret. Ei se sine infamia & sempiterno dedecore parere non posse: quod, cum ab Electore nullam iniuriam priores accepissent, iniusta in eum arma sumerent. In multis, quod ad religionis negotiũ, inter se conuenire. Præterea in Turcarum impetu propulsando, semper eius studium mittendo auxilia, aut argentũ in stipendium, apparere. Ferdinandus Rex ad ea: Nõ bellũ illi fieri propter religionẽ, sed ob rebellionem. Quod de auxilijs in Turcam: haudquaquam ita esse, uerũ longè aliter se habere cõpertum. Eum nuper admodum secretò per internunciũ, ad inferendum Hungaris & Bohemis bellum Turcam sollicitasse, ut pactas inducias primo quoq; tempore rumpe-
ret. Quod ut pronius fieret, se quoq; in armis circa ceteros terminos regnorũ futurum. Cæsar ubi ex literis Mauritij cognouit, in quãto discrimine esset: egrè se duabus urbibus, reliquis omnibus amissis, protegere: Albertum Brandenburgensem cum delectis equitũ peditumq; copijs illi auxilio misit, ac Marignanũ, & Sandeum cum Hispanorũ Itatorũq; cohortibus subsequi eius uestigia iussit.

iussit. Interea Cæsar Vlmã, Eslingẽsibus, & Lindauien-
 sibus in itinere in fidẽ acceptis, uenit. Sed antequã ad ur-
 bem ueniret, obuias legationes miserunt, circa pomeria
 ditionis, quæ eum honorificè gratulãdo aduentum ex-
 ciperent. Cæsar Vlmensiu officio delectatus, principi
 legationis, à quo Hispanicè salutatus fuerat, eadẽ lingua
 respondit Humanitatẽ eorum, & declaratã beneuolen-
 tiam sibi gratam esse: secq̃ uicissim ipsis fidem ac pacem
 suã firmare. Augustani, qui opibus suis fisci, animis ha-
 ctenus obstinarãt, sociorum tum defectione moti, metu
 ne Cæsar uires suas in se uerteret, Vlmã ad eum depreca-
 tores legatos, inter quos erat Antonius Fuggerus, misse-
 runt. Hi cũ uiderẽt pacis cõditiones, nisi Schertelus, qui
 deposcebatur, exciperetur, coire nõ posse, (statuerat Cæ-
 sar ei non ignoscere, cũ ob alia, tũ ob Erebergũ arcem
 ab eo captam) orarũt, ne liberi infantes patris noxã lue-
 rent, & hæreditate excluderentur. Cũ ne id quidẽ ob-
 tinerent, hominis potentiã & gratiam popularẽ, aduer-
 sus quẽ Senatus authoritas nihil ualebat, quod poterãt,
 amplificabant. Ab eo urbem præsidij teneri; eum factio-
 ne uulgi adiutũ, supra magistratum rempub. regere. Si
 ad uim res excederet, optimates infirmiores esse, quã
 qui multitudinẽ resisterent in ciuitate tam frequentĩ, aut
 cum Schertelinis præsidij armis decertarent. Ea res,
 inquit Cæsar, mihi curæ sit. Viam expeditam, qua scelus
 hominis urbe pellam, facile inuenero. Legati cum hoc
 responso ita à Cæsare domum dimittũtur, ut ista ad Sena-
 tũ, præstituto ad respondendũ die referrent. Atrox Cæ-
 saris, asperumq̃ responsum relatũ, totã ciuitatẽ percus-
 sit. Schertelus, interim dũ habetur Senatus, consultantĩ
 bus nõ uocatus curiam ingressus superuenit. Ibi ille: Au-
 dio uos ad Cæsarẽ de pace legationes misisse, sed pacati
 nihil ab eo retulisse. Et nũc uos cõsulere, ægrẽ ad consu-
 lendum spacio impetrato, ne quid incommodi respub.
 per me accipiat. Ego priuata nostra necessitudine uo-
 bis remissa, ne quid obsit, & in maiores curas exardeat,
 uos:

uos metu liberabo, ut periculi securis impetrabilior pax sit. Excedam urbe, quando id utile uobis, & meis rebus presentibus necessarium uideo. Simul est curia moestus digressus fuit. Ac ne qua mora cunctatioque obesset, auersis ab Ulma itineribus cum uxore & liberis Constantiam, proximam Heluetiorum finibus urbem, in exilium uoluntarium profectus fuit. Legati Augustanorum edicto ad respondendum die ad Caesarem reuertuntur: & iisdem ferme uerbis, quibus Ulmenses diximus, pacem petiuerunt. Pax concessa est, imperatis centum & quinquaginta millibus aureorum. Traderent xij maximae molis machinas aeneas, ex armamentario: praesidia militum, & militaria signa decem. Legatis ordine data dextra, redeundi domum potestas facta est. Premebatur inter haec a Saxone obsidione Lipsia. Elector Brandeburgus est re Saxoniae & Misniae non esse ratus, hoc malum in grauiores curas excedere, se disceptatorem inter Ducem utrumque per legatos obtulit. Haud abnuist Saxo, quamuis uictor. Sed Mauritius acerbè ferebat, bellum tam atrox in se motum, ut si in Turcam mouisset, non potuisset infestius. Sexto inde post die, ubi frustra sensit urbem oppugnari magnam militum iactura, multo respondit prociacius. Scribit extemplo Brandeburgus ad Hessum rem omnem, oratque obnixè, ut Mauritium ad reconciliationem & pacem uel argumentis uel precibus flectat: etsi non ignorabat, uix Saxonicum ciuile bellum, nisi illo publico, quod cum Caesare gerebatur, prius confecto, componi potuisse. Simulque illum monet, in quanto periculo ipse uersaretur. Sociarum ciuitatum defectionem haud modicè eius nervos fregisse. Cogitaret, quanti & quam duris pactionibus constitisset Wuirtembergensi sua pax. Et quod omnium maximum esset, rumoribus indies adferri, nouas Caesarem copias in supplementum ueteris exercitus scribere, & ad conquisitionem militum alios mitti, atque expeditionem in Saxoniam adornare. Cum eius potentiae unus ipse resistere

stere nequiret, consultum suis rebus esse, supplicij pacem, legibus qualibuscunq; in deteriori fortuna quam primū orare, quas ipse conceperit, easq; per legatos primo quoq; tempore transmittere: idq; potius esse, quam sociorum auxilijs nudum uim expectare. Scire ipsum, se multis de caussis Cæsarem habere sibi infestum: eoq; infensum magis, quo obstinatori animo adhuc esset. Salubre & fidele consiliū se dare, ut supplicem se præbeat, & admissorum condonationē petat. Id fatius fore, quam ut liberos, & miseram plebem culpæ exortē, & se in primis in extremam perniciem præcipitem daret. Habendam ante oculos prouinciæ uastitatem, direptiones, agrorum populationes, rusticorum fugam, incendia, stragem hominum: ad ultimum, omnia extrema humanorum, à quibus armis tueri se nequiret. In hanc sententiam fideliter ille Hessum ad pacem hortatus fuit. Eodem tenore ad Saxonem quoque per eosdem dies literas dedit. Iusserat Cæsar nouas copias per Germaniā conscribi, cohortes peditum xxx, equites mille ducentos: quibus omnibus Iodocum Gruningum, hominem acrem & militaris rei peritum, præfecerat: qui circa Saxoniam omnia infestis populationibus iam uastare cœperat, ne qua auxilia Hesso aut Saxoni mitterentur. Hic Conradum Comitē à Teckelburgo, inde Osnaburgum & Mindam oppida, comitem Luppensem, nonnullosq; alios regulos, qui in Smalcaldicum foedus adscripti fuerant, capta insuper arce Ritsbergo, ad imperata facienda compulit. Rebus ille prosperè gestis, Bremam contendit: eamq; in potestatem redigere, sed parum foeliciter, mense Februario conatus fuit. Saxo Elector ubi de rebus Cæsaris secundis accepit, Idib. Februar. ad Argentoratenses scribit, de rebus à se foeliciter gestis: ut Mauritio pleraq; oppida & castella per Misniam ac Turingiam, receptis amissis, ademisset: & episcopen Magdeburgensem suæ ditioni adiecisset. Vnum præter spem euenisse, quod Wuirtembergensis Dux, & pleraq; sociæ

ciuitates Germaniæ in Sueuiâ, amicitiam ac fidem cum Cæsare, nulla religionis iniecta mentione iniuissent: quodq; auxilia illi in se foederisq; socios, ubi postularentur, missuri essent. Per ea foedus ab ipsis uiolatum. Quod uerò audiat, Argentoratenses constanter in fide permanere, gratum id sibi esse, eosq; facere ut fidos socios decet. Hortari, ut in fide perseuerent. Si armis peterentur, Heluetiorum & Regis Galliarum opibus se tuerentur, si suis non possent. Se quoque duibus eorum rebus cupere quidem opem ferre: uerum per bellum, quod domi cum Cæsare esset, sibi non esse integrum. Vbi id ex sententiâ confectum haberet, fidem amicitiamq; se ipsis præstaturum. Iam ad conueniendum Magdeburgū, Ordinibus Saxonis edictum esse diem, ad quem legati iam frequentes eò conueniunt. Atq; hic de ijs rebus, propter quas ad conueniendum Francfurtum nuper dies indictus fuerat, deliberare. In spe certa esse se, ciuitates reliquas, & Ordines, pertinaciter in fide permanuros. Has literas cum daret, deliberatio anceps eos tenebat. Per eosdem dies Mendoza Hispanus natione, qui in Gallijs exulabat, à Gallorum Rege missus legatus Francfurtū uenit: qui in curiam introductus, Senatū monuit, ne fidem mutarēt: & magnifica simul promisit, si bellum illatum, ut Mars cōmunis est, eo quo susceptum esset animo finirent. Miserat Rex Saxonū centum aureorum millia, quibus uixdum annueratis, is pridie Cal. Apriles è rebus humanis excesserat. Verum hæc legatio frustra, ac sine momento fuit. Etenim fide publica legatis firmata Francfurtiensium à Cæsare, Vlmam legationes miserunt Argentoratenses, Iacobū Sturmium, Matthiam Pharrerū, & Marcum Hagium. Admissi, propositas pacis conditiones ad referendum obtinuerunt. nihil enim ratum fore dicebant, quod auctoritate senatus non comprobaretur. Pacis cōditiones has fermè fuisse accepti: triginta aureorum millia penderent, & XII machinas aeneas maiores.

maiores. Nulla praesidia urbi imposita. Additum praeterea conditionibus fuit, ut abiurato in uniuersum foedere Smalcaldico, in Caesaris fidem iurarent, hostes suos e ciuitate expellerent. Rex Ferdinandus, ut Bohemos arma sumere resistentes in belli societatem traheret, Latmericiam oppidum in extremis Bohemiae cardinibus situm, cum filio Ferdinando proficiscitur. Per biduum ibi Ordines regni moratus, tandem in frequenti concilio graui oratione ijs persuadere aggreditur, ut Mauritio opem imploranti in ancipiti fortuna, foederis olim inter utramque gentem icti memores, suppetias ferrent. Quod autem nonnulli metuerent, ne ea res ad libertatem gentis Bohemiae imminuendam tandem excederet, id non esse: quin fidem suam, & tabulas, quibus caueretur, se interpositurum. Ordines, qui ibi tum aderant, negabant suae potestatis esse, sine aliorum qui desiderabantur suffragiis, sciscere & statuere ea quae a Rege postularentur. Quod ut transigeretur, quamprimum omnium ordinum conuentum indicendum. Nec deerat hic tamen, qui Regi sua opera haudquaquam segnem ad bellum promitteret. Quibus rex gratis actis, ostendit praesens tempus longam disceptationem & moram recusare. Non deliberandum, sed mittenda esse auxilia. Bello confecto, diem conuentui edicturum: nolle se eorum libertatem imminuere, ut ampliatus esset potius. Orauit, ut se obediens praestarent: ac secum habita per Bohemiam militum conquisitione, arma induerent, & ad bellum se mouerent. Vbi aduertere Regem inter dicendum uehementius exarsisse, indignationem eius ueriti, operam suam uno ore promiserunt. Aut, si qui essent, qui ipsi se ad bellum non instruerent, mitterent pecuniam in stipendium. Paulo post sub Idus Februarias, cum promissa urgeret, nobilitas Pragensis per literas a Rege contendit, ut (quando insolens esset, quod agitare) ad xiiij Cal. Martias, Ordines regni Pragae conuenire iuberet. Si id non posset, ut ipsi eodem conuenirent: ac statuerent sine eius offensa, quod ex usu regni esset.

Instat Rex contrā, & quod Latmericiæ esset disceptatū obijcit. Promisit tamen comitia in xiiij Cal. Maias. Venatq; simul, ne ad res novas inceptandas ipsi interea loci conuentū ullum agerent. Bohemi tamē nihilo obstinatius, quarto inde die, quā in ea uerba literas ad Regem dederant, conuenere, & ad libertatem, quam amissuri uidebantur, tuendam fœdus icere, ut cuncq; à Rege id acciperetur. Peruenerat iam in Saxoniam Marchio Albertus, cui extemplò Mauritius Rochliciam, quæ in tutela sororis uiduæ Lantgrauij erat, obsidendam primum, deinde oppugnandam tradidit. Rex Dressum, Mauritius Friburgum sibi sumpsit. Sed Rochlicia nullo momēto potitus fuit Marchio. Saxo per id tempus Aldenburgi, uel, ut alij tradūt, ad Gartum cum xxxvi cohortibus & ualido equitatu hærebat. Is ubi id cognouit, nocte Ernestum Luneburgum, Volratumq; Mansfeltium cum parte equitatus, & Recrodum cum sua legione occultis itineribus silenti agmine Rochliciam præmittit: ipse mox sub auroram lucescentem cum reliquis copijs agmine composito sequitur. Priusquam lucefceret, equites aliquot præmissi, in peruigilio stationarios ex improviso opprimunt: quorum partim cæsis, reliqui fuga in castra euaserunt. In suburbio Albertus quatuor cohortes præsidio locauerat: ipse luxui & uoluptati immerfus, noctes diesq; perpotando cōtinuabat securus. Cum his alijsq; copijs Saxonibus occurrit. Sed cū nūmero uirorum præstaret Saxo, Albertus cum clade retro in oppidū cōpellitur. Nec multo post adfuit Elector cum suis legionibus, qui oppidum undiq; obsidione cingere, ac mox oppugnare parauit. Mons in proximo erat, oppido imminens: in hunc machinas maiores subuehi iussit. Hinc in oppidanos globorū grandine ita fulminauit, ut stationes emuris, aliosq; e publico proturbaret. Simulq; aliquot cohortes ad inuadendum suburbium immittit, à quibus, dilapsis fuga per proximum pontem Alberti cohortibus, & equitibus Muldam amenem.

nem transnatantibus, incensum fuit. Inde oppidum inuadunt, & primo impetu capiunt. Cæduntur passim cum telo oppressi. Inde ad prædam, quæ cōcessa militi fuerat, conuersi, tormenta in castra Electoris cōuexerunt. Marchio Albertus dum in medio terrore fugā per amnem trepidus quærit, ab Ernesto Lunenburgo captus, & ad Electorē in castra ductus fuit. Sex cohortes oppido præsidio relicte; et equites ad extremā dimicationem, ubi se tumultuariē collegissent, ad quatuorq; ferme horas pugnatū esset, abiectis armis in potestate uenerūt. Adiguntur iuramento, per sex menses se aduersus Electorem arma non sumpturos. Cæterum modico sanguine admodū Electori ea uictoria stetit. Equites eas cohortes palantes, quas per pontē in fugā abisse memorauī, assequuti, trucidarunt. In oppido non minus mille hostium cæsi. Sunt qui cæsos captosq; ad quingētos equites prodant: elapsos partim ad Regē, partim ad Electorē Saxonem cum signis militaribus perfugisse. Qui extra muros in transnatando amnem occisi, aut submersi erant, ad ccc fuere. Albertum Elector captiuū secum Aldēburgum abductum, Gotā ablegauit in custodia; militēq; certos in Bohemiā, qui rē foeliciter ad Rochliciā gestā Bohemis in bellū Saxoniciū intentis nunciaret. Hęc per Saxoniam ad istum modū tum gerebantur. Cæsar Vlmæ cum adhuc esset, eò mense Martio Dux Wuirtēbergensis, ut in pacis legibus expressum fuerat, adhuc inualidus ex podagra, uenit. Et quia pedibus insistere nequibat, in sella contra Cæsarē confedit: id enim pace Cæsaris cōcessum fuerat. Ibi per eos, quos à cōsilijs adduxerat, supplex sibi cōdonari orauit, & obediens se in reliquum pollicetur. Ad quæ benignè Cæsar pauca respondit, monuitq; ut in fide perseveraret. Relicta Vlma Cæsar Norlingā, belli Saxonici causa, quod iam ardebat, petijt. Literis enim alijs super alias Vlmā allatis acceperat, Electorem per Saxoniam prosperè rem gerere, & Bohemos per literas & legatos ad defectionem perlicere, uulgum ad omnem au-

ram mobilem, tum pleramq; nobilitatem suam faceret uniuersam deniq; gentē in Regem excitare: omnia tumultibus permiscere. Ioachimicam uallem argenti, auri & æris ditissimam fodinis, per Thumsernum teneri. Quibus rebus permotus Cæsar, maximè quòd Mauritio nihil relictum esset extra Dresdam & Lipsiam: Albertum Marchionem, quem cum mille & DCCC equitibus, & sedecim cohortibus auxilio miserat, captum: Sandæum, & Marignanum quoq; cum copijs utrunq; suis cum illo coniunxerat, ut relatum est. Cæsar ubi per Giengam Norlingam uenit, recepit se podagra multo quàm antea infestius, ut in metu & sollicitudine esset, ne illa moram & dilationem ad bellum perficiendum adferret. Spe citius tamen breui illa remisit, ac totus restitutus fuit. Tum diutius non cunctandum ibi ratus, primo quoq; tempore exercitum ad Saxoniam ad mouere constituit. Inter hæc Brandenburgus Elector apud Cæsarē & Regem pro Lantgrauio haud segniter egit de recōciliatione. Eo ad ultimum rem perduxit, ut pacis conditiones, quibus teneretur, scriberentur, nec in ijs quicquā exciperetur. Leges fermè fuere hæc: Decreta Ordinum Imperij rata haberet. Liberos alterum obfidem traderet. Ducem Brunswicensem Henricū, eiusq; filium, quos captos adhuc asseruabat, nulla mora dimitteret. Auxilio equestres copias aduersus Electorem Saxonem, & fœderis socios, atq; octo peditum cohortes Cæsari submitteret. Eas ipse per semestre suo ære aleret. Præsens suū delictū agnosceret supplex, eiusq; ueniam Cæsarē oraret. Ille has conditiones, quia nimis graues fuerunt uisæ, suscipere recusauit: neq; in eas sine insigni dedecore discedere se posse respōdit. Ac nisi mitigarentur, quamuis potius fortunam ad extrema humanorum usque experiri malle. Atque ita infecta pace, Lantgrauis res dubiæ in ancipiti manserunt. Mouerat iam Cæsar ē Norlinga duabus legionibus ueteranorum militum Norimbergam, cū ex itinere literas ad Ordines Mi-

suæ

finiæ daret. Earum hæc erat sententia. Accepisse se, Iohannem Electorem proscriptum, è bello Germanico reuersum in Saxoniam, non solum amissa, quæ Mauritio concesserat, recuperasse: uerumeriam oppida aliquot, & arces, quæ sub tutela fratris Ferdinãdi fuissent, ei ademisse in Bohemia. Quare ad eius conatus audaces, & rebellionem retundendam, è Sueuia se mouisse. In id interea ipsi operam darent, ut quâ ducturus esset, ijs locis commeatu, pabulo, frumento, alijsq; rebus, quibus exercitus sustentaretur, accuratè prospiceretur, & humaniter milites longo itinere faciendo lassos exciperent. Super hæc obediens se Mauritio, sprete Saxonis ferocia, præstarent. Se hoc bellum suscepisse, ut fractis illius potentia & opibus, ipsis pax & ocium uetus restitueretur. Ex eodem itinere literæ à Cæsare ad concilium Pragense & præfectos uenerunt, quibus significauit, constituisse se ferro & incendio in Electorem Saxonem animaduertere. Id solum ipsis curæ esset, ut ex eorum agris, quantum commeatus opus foret, ad exercitum alendum in castra conueheretur. Interea primæ nobilitatis proceres, quos supra memorauimus iniussu Regis Pragam conuenisse, de summa belli ita consuluerant, si res dubiæ ita postularent, ut omnino arma sumenda essent, summæ rerû Caspar Pluggius præficere-tur. Erat hic inter Bohemiæ nobiles facile primus, opibus & clientelis potens, qui aliquando propter facinus perpetratum agris aliquot multatus, et in exilium actus, sed postea à Rege ab exilio reuocatus fuerat. Rex eam rē grauiter tulit, & paulo post Priciã cum exercitu (oppidū Bohemiæ est) Mauritio & Augusto adscitis, uenit. Bohemi hostili armorū facie non solū perterrefacti, sed indignati etiam, quòd cū infesto exercitu in agrum Bohemicū irrupisset Rex, per literas ab eo petiuerunt, ne exteras gentes in regnum Bohemicum immitteret. Nouum exemplū, & periculi plenum spectare ad motus, & nouas:

nouas res. Simul Misniæ Ducibus scribunt, ut è Bohemia facessant, exercitum sine damno & populatione è regno deducant: quod ni facerent extemplo, habituros eos infortunium. His Rex ita respondit, ut uereri desinerent: non se Bohemiam ingressum cum exercitu, ut hostilia inferat, sed Cæsari fratri aduenienti se coniungeret. Ad hæc, ne Pragenses in cõquisitione militum frustra sumptus in bellum Saxonicum facerēt. Electorem retro se, in interiora prouinciæ suæ recepisse. Saxo paulo antè legationes in Bohemiam miserat, quarum princeps erat Nicolaus Minquitius, ad renouandum cum Bohemis fœdus, & amicitiam. Hic inter uias in grauem morbum incidit, quo non ita fractus fuit, quin per literas Pragenses moneret, ut legatos ad se, sed fidos, decernerent, cum quibus secretò ea quæ in mandatis haberet, trãfigeret. Bohemi nihil Minquitio, sed ad Minquitij postulata Duci Electori responderūt in hanc ferme sententiam. Bohemos cupere quidem, id quod æquum esset, illi in renouãdo fœdere aliàs ic̃to rem gratam facere: sed per motus præsentis temporis iam integrum haudquaquam esse. Mauritiũ cum fratre Augusto, Rege authore, cum armatis, legionibus Bohemiam ad uastanda omnia incendio & prædationibus intrasse. Quod quidem quorsum euasurum esset, nondum posse satis peruidere. Proinde contendere ab eo, ne perinde id ferat, quasi fœdus renouare nũc, cum maximè opus sit, grauarentur. Veterem amicitiam integram, & fœdus illabefactatum seruari se uelle. Idq̃ ita ratum foret, ac firmum, ac si iam religiosè præsentĩ numine renouatum esset: id quod breuĩ re ipsa præstarent, ut fides sua non desideraretur. Nunc arma in se à Rege & Mauritio moueri, ut fœdus deserant, & sociã arma contra ipsum iungant. Orare itaq̃ eum, ut si Mauritius Bohemis bellum faciat, auxilio adesset. Quod si efficeret, nullum inuicem futurum periculum tam anceps, & tam perplexum, quod pro eius salute non susciperent. Regem

gem cum copijs Priccix esse: unde famam ferri, in Vallem Ioachimitam breui moturum. Id si faceret, se constituisse eò castra admouere, ubi portus tutissimus receptui esset. Inter ista monuerunt Morauos, ne Hispanam, Italicam ue Bohemicam societati inter hos belli Saxonici tumultus præoptatum irent. Petebat Cæsar, relicta Norlinga, Norimbergam, cum duabus legionibus ad quas tertia, per Gualterum Sueuum conscripta, accedebat. Cum his Hispanas cohortes, & Neapolitanos equites cõiunxerat. Præter mille cataphractos à Prusso & Ioanne Brandeburgensi acceptos, sexcentos leuis armaturæ cõduxerat. Præmissus fuerat Norimbergam Albanus, qui circa urbem, & intra muros, per mansionarios designatores hospitiã, in quæ aduentantes copix distribuerentur, designaret. Marignani octo cohortes permanentes urbanas præsidij loco distributæ sunt. Cæsar paulo post cum eo robore, quod ad corporis custodiam ex omni numero delegerat, Norimbergam uenit: & ciuium ferme omnium, in primis senatorum, gratulatione exceptus fuit. Quinque diebus militibus, ab itinere molesto defatigatis, ad reficienda corpora, & animos concessit: Norimberga Cæsar relicta, Aegram contendit. Aegra Bohemix, sed extra saltus, ad amnem Aegrum, qui in Albim influit, quã iter in Saxoniam & Albim uergit, oppidum est, ditionis Ferdinandi. Huc ad *vii* Idus April. ad cõueniendum, diem Regi & Mauritio, simul ut com meatum conueherent, & apparatus omnem belli comportarēt, edixerat. Erāt Bohemi, præcipuè Pragenses, toto regno in armis: à quibus ut discederent, Rex sæpe per literas & legationes iusserat. Responsum ab his fuit, arma se sumpsisse iusta, non ad inferendum, sed ad prohibendū ab agris suis uim, eo absente. Petere ab eo, ut Cæsarem moneret, ne Electori Saxoni bellū faceret: sed negotium, propter quod id motum esset, disceptandum in conciliū mitteret: id quod è dignitate Maiestatis Imperatoriæ uideretur, Conuentui diem, ex promisso indicendum,

eendum, petere. Interim Dresso Ferdinandus, Mauri-
 tius Friburgo ad indictū diem seruandum profecti, præ-
 ter Letmiriciā, per Bohemiā, Saxonia ad dextrā relicta,
 cōpendiō Aegrā contendunt. In tratis syluis, quibus Bo-
 hemiæ regnū coronæ in modū fermè cingitur, offende-
 runt tranlitū arborum succifarum passim strage inter-
 clusum. Factum id creditum fuit iussu Casparis Pluggij,
 qui ingentem rusticorū multitudinem ad bellum concitauerat. Rex ubi diu frustra disijciendis arboribus, cum truncis extantibus, uirgultisque perplexis luctatus fuit: Bohemorum, qui ingentem arborū uim pro munimento coaceruarant, & itinera infederant, iniuria repulsus, per inuia montium, & syluarum anfractus longos, erroresq; iter auertere coactus fuit. Caesar cognito iter Aegrā fratri à rusticis per impeditos saltus interclusum, & expeditis opus esse, qui iniuriam propulsarēt: Hispanorū cohortes aliquot mittere constituit, qui cum cura itinera per saltum peruagarēt, & Regem in pacatum deducerēt. Sed postquā accepit, eum auxilio procerum quorundā, qui in fide erāt, demōstratis auis itineribus, extra impeditos saltus euasisse, nulla auxilia misit, & castra ad tertium ab Aegra militare mouit: in qua Rex cum Mauritio, & Ioāne Brandeburgo, cum suis copijs uenerunt. Ex his castris Cesar rursus ad Ordines Bohemię, in eandem sententiā, qua superiori mense, literas dedit: Præberent cōmeatum ad bellū, quod Saxoni, non ipsis parabatur. Suppeditato frumento, & cibarijs, domos quisq; suas ab armis discederēt. Quod ni facerent, uiderent, ut à se & fratre ea rebellio acciperet. Quod ad religionē attineret, nihil esse quod sollicitarētur. Hoc bello nulli se neq; Principū neq; ciuitatū propter religionem fuisse infestum. Literis his lectis, tantū absuit ut arma deposuerint, ut multo magis etiā animis obstinarint. Extemplō Pragenses tota Bohemiā Ordines trepidē ad arma concitant: nunc demū tempus esse, ut patriā communē, & armis uindicerent, ac tueantur. Rex & ipse in hoc

hoc motu iisdem propè, quibus Cæsar, verbis Ordines monet, ut tumultuari desistat: alio qui futurū, ut ratio iniretur, qua facinorosum inceptum contra Cæsarem & se frangeretur. Maiora sua utriusq; in ipsam gentem esse merita, quam ut ea molirentur. Quod autem de conuentu habendo obtenderent, de eo uelle statuere, quod ex regni usu esset futurū. Saxo Cæsaris ac Regis copijs, quæ tribus ab Aegra miliaribus castra locauerant, nihil perterritus, Frisburgum Misnæ oppidum, atq; inde ad Albim progressus, Misenum, dimisso Mauritiano sine fraude presidio, sine clade cepit. Quod ubi Pragā nunciatū fuit, delecti statim alias literas ad Ordines per Bohemiā dederunt, quibus orarūt, ut fœderis cum Electore toties icti memores, pro fideli amico ac socio facerēt, quod semper promississent: id à quibusdā uiolatum esse. Quare ne id in posterū admitteretur amplius, sed ut Elector socijs ipsorū armis adiutus potentior aduersus hostes suos esset. Simul & ad Regē scribunt, ne grauitè accipiat, se in armis esse: fieri id necessitudinis iure. Orare eum duas ob causas, ne Saxoni bellū faciat: tum propter firmatā iam olim inter ipsos fidē fœderis: tū quod ille causæ suæ cognitionem semper ad conciliū reuerterit. Rex illic Ioānem episcopum Olmucensem & alios nōnullos è cōsilio legatos Pragā mittit, per quos, cur minus diē conuentui ad xiiii Cal. Maias indictū seruasset, excusat. Imperat iuxta, ut fœdus cū hoste cōmuni ictum, irritū habeant. Si libera comitia haberi postulerent, discederēt ab armis. Et si huic edicto nō parerent, facturū se, quod è maiestate regia uideret. Sin arma deponerent, permisit nihil legatis, sed ad se omnia referre iussit. Inde ad Aegrā Cæsar discessurus, omnē exercitū, & dynastarū auxilia ita recensuit, ut grauis armaturæ equites Rex sexcentos instructos adduceret. Quidā ducentos addunt. Mauritius mille, Brandenburgensis quadringentos armauerat. Hussari præterea mille Regem sequebantur, & peditū cohortes decem. Nam reliquas

copias partim in Bohemia dimiserat, partim Aegræ
 præsidio reliquerat. Mauritius, eiusq; frater Augustus,
 decem peditum cohortes, reliquis Lipsiæ & Zuicauiæ
 in præsidio dispositis, conferebant. Saxo in armis ha-
 bebat *v III* peditum mercenariorum millia, ac totidem
 ferme Saxonum, ac tria millia equitum. Reliquas copi-
 as equestres pedestresq; Gulielmus Thumsernus secū
 abduxerat. Exercitum profectò florentem, numero &
 robore militum hostibus parem propè: nisi disparem
 fortunam Deus dedisset ei, unde ius & æquū belli stare
 uidebatur. Cæsar Aegræ ferijs Paschalibus solenni ritu
 perpetratis, castra mouit: ac Albano cum parte equita-
 tus, & omnibus copijs pedestribus Misenum, ubi Ele-
 ctor adhuc castra habebat, præmissis, x die ipse per sal-
 tus difficiles, & altas paludes eòdem peruenit: & x Cal.
 Maias haud procul ab oppido castra communiuit, re-
 ceptis in itinere oppidis & castellis, quæ Saxonis præ-
 sidijs firmata fuerant. Saxo accepto Cæsaris aduentu,
 omnes copias Albim, usto ponte quo amnem iunxerat,
 raptim traduxit: & ad Mulbergum, haud procul à ripa,
 loco aperto ad dimicandum confedit. Interim Cæsar,
 priusquam ad Albim ueniret, cohortes aliquot Saxo-
 nicas fudit, & signis militaribus aliquot captis, milites
 sine fraude in pacatum abire permisit. Aberat à Miseno
 tria non amplius passuum millia, ubi cum militem diei
 unius itinere lassum, paululum quiescere uixdum ius-
 sisset, à Mauritio nuncius uenit, Thumsernum haud pro-
 cul à castris (ut in bello multa inania feruntur) cū ma-
 gnis copijs confedissee. Ad primum nuncium nonnihil
 trepidatū fuit: è Cæsaris tamen consilio, qui sæpè antea
 rumores id genus uanos expertus fuerat, ducenti Hus-
 sari, & par leuis armaturæ equitum numerus exploratū
 mittuntur eò, ubi hostem insedissee allatum fuerat, & in
 diuersa circumquaq; loca. Reuersi eodem die, nullum
 usquam hostem conspectum renunciarunt: sed ex ca-
 ptiuis in itinere exceptis, Electorem transissee Albim
 accepisse,

accepisse, & ad Mulbergum contra Misenum metasse. Cæsar occupandum ratus fuit, antequam Vuittembergam, ditionis Saxonicæ caput, nō solum loci natura, sed præsidij munitam, peteret. Die uno militibus ad curanda corpora concessa, omnes copias in ulteriorem ripam, scaphis pontis in modum instratis, celeriter transportare constituit. Ista uolenti superuenit alius, sed uanus rursus rumor, Electorem retro Vuittembergam abiisse. Paulo post ab Hispanis nunciatum exploratoribus fuit, eum ad Mulbergum, tribus minus milliaribus ab Albi adhuc sedere cū ijs copijs, quas paulo antè memorauī. Sunt, qui 71 millia ueteranorum militum eum tantum in armis habuisse tradunt. Disposuerat circa ripam passim supra infraq; Albim, equitū peditumq; stationes, cum operibus, quibus hostes transitu prohiberentur. Albanū ad se uenire iussit Cæsar, eiq; suum consiliū aperit: quod sine ancipiti ulla deliberatione cū Saxone decernere staret. exercitū aut pōtonib. aut ponte facto, aut lintribus traducere uelle: aut si id fieri nō posset, quærendis uadis transnatandum esse amnem. Impedimenta uerò, & opera alia, scaphis ratibusq; iunctis traicienda. Contrā censuit Albanus, alijsq; nonnulli, quos anceps discrimen agitabat. Flumen latum esse, iuxtaq; profundum, ac citato agmine, uorticosisq; fluctibus, nantes transuersis in hostem rapi, qui ripam insederant, & impelli posse. Paucos natandi peritos, reliquos uorticosi amnis haustum iri: ni periculo arte occurreretur. Perstitit Cæsar in sententiā, ac præmissis omnibus machinis sole sub terrā demerso, circa tertiam noctis uigiliam Hispanum equitatum subsequi iussit. Ipse cum Germanorum equitum, peditumq; robore statim 7111 Cal. Maij, paulo antè lucem castris relictis, ad Albim contendit. Eo die, ac pridie, sequentiq; atq; eodē quo cū hoste paulo post pugnam cōseruit, sol solito obscurior, tristiorq; uisus per Germaniā & Gallias, terræ spectantibus fecit. Cæsar futurę pugne euentus nescius,

questus tum fertur, semper se nebulę densitate infestari,
 quoties sibi cum hoste pugnandum sit. Sub octauā ho-
 ram matutinam Misenu postquā uenit, serenū coelū di-
 scissa nebula hostes in aduersā ripa, qui traiecturum ibi
 Cæsarem in altioribus erepidinibus operiebantur, dete-
 xit. Si pontem reficere ibi aggressus fuisset, missilium
 grandine opus impedire potuissent. Sin scaphis, lintri-
 bus, aut ratib. coniunctis in ripam inuadere tentassent,
 perexiguo momēto arceri poterāt, ac crepidines tueri.
 Equites circa Misenum in acie continuūt, uetuitq; prius
 quā iussi essent, ab equis descēdere, castris prope ripā
 positis. Miserat Albanum proxima quæque ripæ loca
 exploratū: quem ipse euestigiō statim cū Rege, & mo-
 dico equitatu sequitur, ut præsentēs & ipsi quoque sin-
 gula perlustrarent. Vbi accepit ulteriorem ripā passim
 ab hostibus inessam, non uisum fuit temerē cōsiliū e-
 xequi. Proximos illico fluminī accolas undique ad se
 conuocat. Ab his didicit, ubi amnis maximē uadofus
 esset, & minus uortice citato, ut transiri, aut transnatarī
 posset, flueret. Inde cū Rege & Mauritio in proximam
 domum rusticam cibi raptim capiendī causā diuertit.
 Hinc longius progresso Albanus occurrit, qui sibi ua-
 dofum locum à quodā rustico, cui hostes superioribus
 diebus damnū dederant, cum fide monstratū retulit. Et
 paulo inde longius profectis, rursus Saxones cum tor-
 mentis dispositis in stationibus passim cōspecti. Et si ua-
 dū iam repertū, & omnia ad transeundū, transnatanadūq;
 comparata forent, terrebatur Cæsar, quòd multis locis
 hostes equites peditesq; frequētes ripam occupassent.
 Agger adhæc muri in modum excitatus, ponē quem
 tuti extra telorum iactus stabant. Super hæc, pontem
 ex ratibus & lintribus fabricatum, quo facilius aquæ
 innare, & onera secundo flumine deuehenda capere po-
 tuisset, trifariam diuulserant, Rursus diuersa Cæsari om-
 nia: ripa humilis, cuius proxima uis amnis non solum
 inundabat, sed etiam abluēbat, Præterea, nuda & aperta
 omnia,

omnia, præter rara arbusta, quibus non nihil protegerentur, stabant exposita. Parte ea qua uado transitus erat, flumen trecentorum pedum latitudine erat, incitatum & impetuosum quidem, sed minus uorticosum, quam ubi præceps alto alueo rapitur. Nec occultè traieci poterat, neq; circumduci agmen. Itaq; in ancipiti deliberatione industria opus erat. Mille Hispanos inter arbusta tormentarios locat Cæsar, unde missilibus trans flumen in aduersos grandinarent: ratus ita hostes ripam deferturos, & submoueri posse. Vbi illi uicissim eiaculati essent, Hispani cum periculo ad amnem ruerent: Saxones nimbo globorum perturbati, in scaphas se præcipites dederunt, quibus secundo agmine fluminis deferrentur. Quod conspicati Hispani, ex arbutis cõmuniter ad ripam aduolant, & in flumen præcipites acti, humeris solum & brachijs è summa aqua extantibus, globorum tam effuso imbree eos qui in scaphas se coniecerant, & alios qui in ripa adhuc stabant, terruerunt, ut è scaphis rursus in subiectum flumẽ acti, ægrè in ripam euaderent, & inde eos anceps terror in fugam tantum non daret. Certatum est tamen utrinq; magna uis missilium, è tanto interuallo. Nec à suis abscedebat Cæsar in ancipiti re. Is ubi sensit hostes segnius urgere, mille alios succenturiatos suis defatigatis submisit. Tum Saxones scaphas partim omittunt, partim iniecta flamma urunt, & fugæ consilium capiunt. Nonnulli pronosse in scaphas deuoluebant, quò tuti à missilibus latèrent. Inter ista pontem fecerat Cæsar nõ magnæ molis, quem ad ripã applicari iussit. Hispani conspecta Saxonũ fuga, frequentes flumen, gladijs ore, quo solo è summa aquæ superficie extabant, tenètes morsicus, transnatant: et nauigia uis fluminis delabentia, quæ à pontis parte relicta Saxones auulserant, abducunt. Tũ demum Hispani confertim ripã ulteriorẽ intradunt, & palates toto campo sequuntur, & ad uelutandum, prouocant, donec reliquus exercitus partim

ponte,

ponte, qui è Saxonis Cæsarisq̄ scaphis factus fuerat, & retinaculis cōnexus stabat immobilis, partim uado tran-
sisset. Elector interim hostium, quos transitu prohibe-
ri posse crediderat, securus, sacrae concioni in castris uā-
cabat. Is ubi per nunciū trepidē allatum, Cæsarem Al-
bim trāsgressum accepit, extemplò signum ad colligen-
da uasa dari iussit, & Vuittembergam præmissis impedi-
mētis cum omnibus copijs celeriter maturauit, sibi cum
Cæsare de summa rei dimicaturus. Reliquerat Cæsar
castris præsidio è singulis legionibus ternas cohortes
Germanorum, & equites quingentos grauis armaturæ,
in euentum pugnae. Equitatus rusticum ducem secutus,
uado amnem superauit. Pedes ponte transportatus fuit.
Ducem rusticū Cæsar centum coronatis aureis, & duo-
bus equis donatum, dimisit,

LAMBERTI HORTENSII MONT-

fortij Historici de bello Germanico

Liber VII.

IN transitu Albis Cæsar ita partitus fuerat co-
pias equestres, ut Hussari & Lanoius cum le-
uis armaturæ turmis, singulos tormētarios pe-
dites in tergo uehentibus præcederent: ut hi
desultoria leuitate in ripa statim detecti pro equitatu,
dum pedites ponte amnem transirent, starent, hostemq̄
paulatim retro cedentē lacesserent, carperentq̄. Proxi-
mē hos Albanus cum equitatu Neapolitano, & Mauri-
tianiis turmis sequebatur. Postremum agmen Cæsar &
Rex cum Germanis equitibus clausit. Nihil cunctan-
dum ratus Cæsar, celeritate hostem ad Mulbergum, uel
ad Gotam oppressurum se credebat. Equitatum om-
nem bifariam hic raptim diuisit: in priori acie equites le-
uis armaturæ quadringentos Antonio Toletano, La-
noio, & Baptista Spinello tribuit: Mauritio Hispanos
sclopetar-

sclopetarios centum, ducentosq; leuis armaturæ Germanos, & hastatos sexcentos. Frontem Castronilaris cū ducentis & uiginti grauis armaturæ Neapolitanis tenebat. In altera acie Cæsar, quæ in duo agmina diuisa procedebat, erat: ipse in uno cū quadringentis cataphractis Germanis, & ccc hipposclopistis curabat: in altero, cū totidem ac cc. Rex cū duobus filijs, & Filiberto Allobrogū Duce, uersabatur. Potuisset Saxo, tantis copijs fuisse par, & in spē uictoriæ acie cōgressus fuisse, si uniuersum exercitum dispersum in unū contrahere potuisset. Dimiserat paulò ante Cæsaris aduentum Gulselmū Thumsernum: muniuerat præsidijs Mulbergū, Gothā, aliaq; oppida, ne nuda auxilijs opprimerentur: firmarat Vuitembergam cohortibus. Sed in re subita, inexpectataq; omnes undiq; copias raptim cōtrahere non dabatur. Accedebat secuta transitus mens, quòd Albim tam facile exuperabilem haudquaquam crediderat. Cæterum in hanc pugnam futuram nō solū Germania, sed Gallia etiā, & Italia, animos intenderant. Cæsar Albanū assequutus, eū eo copias, quas sex machinæ campestris antecedeant, cōiunxit. Simulatq; hostem Mulbergo discessisse nunciatum est, ad saltum Lochanum, tribus ab Albi militibus, ubi eum tenere acceperat, properè contendit quadrato agmine. Et quo liberior, longiorq; in planos campos esset prospectus, quem puluis equorum antecedentium pedibus in nubis modum excitatus adimebat, obliquius aliquanto agmen in dextram uergere & incedere iussit. Saxo præcedens agmen ex interuallo conspicatus, suos in aciem cogit: ei occursum, priusquam Cæsar, quem ad Albim, aut Torgam confedissee putabat, suis adesset. Vuolfangus Crucius, staturorum Ducis præfectus, qui Cæsaris artes in instruendis aciebus nouerat, eum monuit, ut retto paululum e media acie concederet: & longius prospectum, trans prius agmen, quod posset, mitteret. Inde Dux alterum, quod Cæsar cum Rege oblique trahebat,

A agmen,

agmen, præter spem ubi uidisset, celeriter in aciem rediit: in eam nunc necessitatem adductus, ut aut fugeret, aut prælio contenderet. Itaque dimicandi moram nullam facere uoluit: sed uincere, aut uinci, utcunque pugnae alea caderet. Sed cum extrema humanorum casuum apud se reputaret, circa sylvam aciem instruere uisum fuit: ut in ea in aduersa fortuna abditus, ac pedestrium copiarum subsidio tutus, nocte insequentium Vuittembergam receptum haberet, sibi fortunam periclitaturus. Trepidus subita re, peditatum ante sylvam consistere iussit. Erat hæc multis passim paludibus, & itinerum angustijs anfractuosis difficilis, peditibus commodior quam equitibus. Inde in leuioris armaturæ Hispanos hipposcopistas præter sylvam palantes, pedites tormentis manuarijs armatos, à quibus glandulis eminus urgebantur, immisit. Cæsar suorum animos, obsequitans turmas, paucis hortando monendoque confirmauit: ut semper pectora impauida habuissent, ita nunc uirtutis pristinae recordarentur. Eundem esse hostem, cuius uim ad Ingolstadium sedendo, ubi innumerabiles copias cum collega fugitiuo habuisset, fortiter sustinuerant: quem semper cedentem retro, resistentem, ac detrectantem pugnam sequendo, tandem ad pugnae necessitatem traxissent. Nunc cum uideret conserata se propè manu in prælium rapi, sylvam feris communem latebram ad fugam quaerere. Vnum diem, imò horam unam, omnium laborum finem facturum. Viris equisque se superiores: quare hostem spem uictoriae, quam ipsi in manu haberent, abicere. Ditia præmia huius militiae eo die omnes reportaturos. Ad hæc, in hostico pugnantibus ipsis, fugae uiam Albim à tergo interclusisse, ut fortiter uincendum esset, aut occumbendum. In hanc sententiam inter obequitandum admilites & ordinum ductores pauca loquutus, procedere agmen iussit. Albanus, cum Neopolitanis grauis armaturæ equitibus, primus in hostes inuectus, eorum

aciem

aciem perripit. Mauritius ab altero cornu cum hippo-
sclopistarum turmis sequutus, modicè Saxonum ordi-
nes turbauit. Hunc hastatorum uis, hinnitu equorum
terribili & tubarum clangore sublato, tergo hærens ex-
cepit. Dum hi infestè aduersis frontibus concurrunt, à
dextro cornu uno tenore equites in Saxonum sinistram
aciem tanta ferocia per præceps inferuntur, ut alæ re-
ductæ densitate & impetu Cæsarianorum uix semel atq;
iterum in prælium reuenterentur; nec cominus diu mal-
leis equestribus, ut uirum uir galeis complexus equis
detraheret, pugnaretur. Prælium equestre statim equi-
tum pedicumq; certamen excepit. Hoc primo pari uir-
tute, animisq; gerebatur. Frontem agminis duo utrinq;
cornua missilibus strenuè aliquandiu tutabantur, gran-
dine globorum equites inuehentes fundendo, arden-
doq;. Vbi infestius illi instarent, alij receptum fuga in
propinquam syluam habebant, inde certis iactibus equi-
tum insequentium stragem facere. Sustinuerunt diu
pedites Cæsarianorum impetum. Per octo ferme ho-
ras uario euentu extracta pugna fuit. Hussari equi-
tes leuis armaturæ ad ultimum effusi, dextra læua que
in obliquum agmen inuaserunt, eaq; agilitate inter-
ruperunt, ut exiguo admodum momento uertendo
reuertendoq; ordines turbarint. Arsit inde cædes in-
gens: & quo fuga Saxonum in syluam præcipitantiore
erat, hoc infestius in fugam ruentium, palantiumq;
toto passim æquore uestigijs hærebant Hussari. Fœ-
da passim cædes tum fiebat: & tragicam rerum faciem
argebat confusus dissonusq; clamor cadentium, ceden-
tiumq; & fremitus, soniq;, quos saltus percussis campi
reddebāt. Alij in syluam semiermes, aut magna pars sau-
ciji, inermesq; robora complexi, dum ictus euitāt, inter-
ficiuntur. Plures alij super alios præcipites acti, equo-
rum pedibus proteruntur. Tanta strage iumentorum ac
telorū omnis generis circa saltum tota planicie & cada-

A ij uerum

uerum cumulatorum omnia obruta fuere, ut eques ad
 persequendū fuga in syluam delatos, ipso tumultu pas-
 sim impediretur. Ad ccc noctis beneficio fuga Vuit-
 tembergā ablatis se cōtulere. Capitur Ernestus Brun-
 suicensis, Philippi filius. Electoris filius natu maximus
 praelio acceptis aliquot uulnerib. sese subducens, hoste,
 à quo acceperat uulnera, traiecto, Gotham euasit. Equi-
 tes per agros fugientes insequuti, magnam prædam ce-
 perunt. Tormenta quindecim, à Duce è praelio, iam in-
 clinante uictoria, præmissa, in itinere intercipiunt. Ele-
 ctor usq; ad ultimum pugnae euentum in praelio mora-
 tus, media caede dilapsus, cum nihil spei superesset, & ad
 extremum periculi uentum esset, cum paucis per saltus
 auia & deuia fugit. Albanus cum parte cataphracto-
 rum & leuis armaturæ, per saltum fugientes insequitur.
 Cæsar parua uictoria, cum Rege, reuocatis equitibus,
 qui tanquam in rebus pacatis securi uagabantur, ad sal-
 tum progressus, ibi constitit, ut si Albanus cum suo equi-
 tatu incautus in locum insidiarum incidisset, ad se rece-
 ptum haberet. Albanus insequendis hostibus defati-
 gatus, ad Cæsarem, à quo alacri animo exceptus fuit, re-
 uertitur. Modico temporis interuallo post, duo cata-
 phracti Hispani, quatuor Itali, & Hispani leuis armatu-
 ræ, atq; unus Hussarus cum alio Hispano, qui palantes
 longius per saltum persequuti fuerāt hostem, latum spe-
 ctaculum Regi & Maurício præbituri, Electorem ca-
 ptum, armatum, equo insidentem, ac uulnere, quod in-
 ter pugnandum læua gena acceperat, deformatum, ad
 Cæsarem adducunt. Saxo immodica corporis mole
 grauis, cum chirothecis detractis ab equo nequicquam
 descendere conaretur, siti propè in fuga ac pugna ene-
 ctus, & lassitudine fractus, manere in equo à Cæsare ius-
 sus fuit. Ibi Saxo nudato uertice: Ego me, clementiss.
 Cæsar, in hac mea fortuna captiuum tibi dedo. Ad ea
 Cæsar: Nunc me clementissimum Cæsarem appellas?
 Nuper haudquaquam ita (nam Carolum à Gandauo,
 qui

qui se falso Imperatorem scriberet; Hesus & Saxo dicere soliti fuerant.) nunc in eam, quam meritus es, fortunam incidisti; & furoris tui exitum, diu quaesitum, inuenisti. Ad quæ Saxo quasi consternatus, paulisper substituit. Mox cum gemitu, obtutu in terram defixo: Oro, inquit, Cæsar clemētissime, ut ea me fortuna serues, quæ Principe uiro digna est. Tum Cæsar: Nunc tibi sum Cæsar; sed ut te dignum est, excipiam. Ferdinandus, cuius animū recordatio Bohemici fœderis exulcerabat, paulò acerbius eum increpuit: quòd se, & liberos suos, regno eijcere, & omnibus fortunis exire conatus esset: totamq; Bohemiam ad arma aduersus se concitasset. Si prælio ipse uicisset, uniuersam gentē defecturam fuisse. Albano imperatum à Cæsare est, ut Electorem & Ernestum Brunswicensem ad Albi in castra custodiendos deduceret. Ab Albano id negotij Alfonso Viui Hispano demandatum fuit. Mauricius in hac pugna, dum incircumspēctē hostes fugientes cædit, & persequitur, sclopo penē lateri admoto traiectus fuit. Sed casus, cum ignem silex non redderet, eum magis quàm quicquam aliud seruauit. Amplius duo millia peditum hostium caesa sunt eo prælio: ac nisi nox superueniens pugnam diremisset, maior clades in saltu, ac campo, in quo dimicabatur, accepta fuisset. Equites paulò minus quingenti cecidere. Signa militaria *xviii* equestria, & inter ea Electoris uexillum, ad Cæsarē relata sunt. Ex Cæsariis quinquaginta equites, aut paulò plures ceciderunt. Postridie cum eques à quiete relictus, omnia diligentius circa exploratum mitteretur, tormenta sex reperta, & magnam impedimentorum uim in castra retulerunt. Incidit hæc clades in Octauum Cal. Maias. Postquam Electorem captum & in castra adduci nunciatum fuit, omnis militaris turba uelut ad spectaculum triumphī effusa conuenit. Ibi magnitudinē uictoriæ quantum quisq; poterat augendo, fortunam, uirtutem, felicitatemq; Cæsaris uehebant. Hunc esse unum Ducem tota Germa-

nia post Reges potentissimum: cuius maiores alij post
 alios summum Imperij apicem tenuissent: cuius pater,
 cum septemuirorū omnium suffragijs Imperium ei de-
 latum fuisset, constanter recusarat. Huius societatem &
 amicitiam Bohemos Regiæ prætulisse. Tantas eius esse
 opes, tantasq; habuisse copias, ut Mauritiū Misniæ Du-
 cem omni prouincia, duobus oppidis exceptis, eò re-
 degisset, ut exulantis in modum apud Regem Ferdinan-
 dum in latebris se contineret. Ausum eum cum Cæsa-
 re, Rege & Mauritio, solum prælio decertare. His, &
 similibus militū submissis sermonibus celebratus Dux,
 in custodiam abductus fuit. Biduum eo loco, ubi pu-
 gnatum fuit, Cæsar statua habuit. Inde prima luce Tor-
 gam processit: qua in fidem accepta, Vuittembergam
 arcem, & caput ditionis, cum omnibus copijs, ut eam
 quoq; in potestatem redigeret, perrexit. Inter vias nun-
 ciatur, Gulielmum Thumsernum cum ijs copijs quas in
 Bohemiam nuper abduxerat, nouis equitū peditumq;
 auxilijs auctū, ad *xxv* cohortes e sœdere à regni illius
 coniuratis promissas, in Saxoniam iter maturare. Ex-
 templo Cæsar reliquas copias Albim traduci, ac refrac-
 to ponte, haud procul à Vuittembergâ, locis sylue-
 stribus castra communiere iussit. Hanc Cæsar, ab ea pat-
 te ubi angustior erat, oppugnare constituit. Ad quam
 rem Mauritius e Dresso magnam uim muralium ope-
 rum se conuecturum, Cæsari pollicebatur, & fossorum
 quindecim millia, quorum illud quidem præstitit; hoc
 uerò, trecentis ægre contractis, effectum dare non po-
 tuit. Fama cladis Saxonicæ, & capti Ducis in Bohe-
 miam perlata, confœderatis proceribus magnum ter-
 rorem fecit: ac statim legationes supplices ad Regem
 Ferdinandum oratum mittunt, ut apud Cæsarem pro
 Electore, ne quid inclementius in eum statueret, depre-
 caretur. Sunt qui id ante pugnam factum credant: &
 postquam eum magno prælio uictum & captum acce-
 pissent, contendisse à Rege, ut omnis in Hungariâ con-
 tra

tra Turcam exercitus duceretur. Rumores indies adferri, illum crebras irruptiones in regnum eius facere. Quod si faceret, fore, ut alij Reges quoque ad bellum socia arma communiter iungerent. Tertio quàm ad Vuittembergam castra admouit die, Cæsar Electorem capitis damnat. Quod ubi damnato significatum fuit, nullū abiecti pauidiq; animi, aut trepidationis signum dedit. Solum id, inquit, nunquam existimassem fore, ut Cæsar tam inclementer mecum ageret. Id interim ab eo precor, ut mihi renunciet, num ea stet sententiã, ut de uxoris ac liberorum rebus & bonis testamento, disponere mihi liceat. Ioachimus Elector Brandeburgensis ad primam acceptæ cladis famam, inde latæ sententiæ, excitus, properè ad Cæsarem nulla mora in castra accurrit. Ibi post gratulationem uictoriæ, multa benigniter pro Saxone deprecatus fuit. Qui licet grauiã, ut in se stauerentur, meritis esset, ne tamẽ extrema humanorum in eum persequeretur. Vide, inquit, Cæsar, si secus feceris, ut factū ab Imperij Ordinibus accipietur. Quantum odij immortalis tibi, tuis omnibus, ac posteritati conflabis. Si me cõsultore (nam quid alij consulant, gentis suæ more, nihil ad me) uti uelis, moderare uictoriã, eaq; utere ut te dignū est. Parum est, quòd hostes tuos bello superare uincas: qua re nihil fortius, nihil præclarius, aut maiestate Imperij dignius. Alterius uictoriæ laus bona ex parte ad milites, quorum opera in bello usus es, pertinet: huius uerò summa gloria, iram uincere, hostemq; clementia superare, propriè tua est. Quod si Germaniã in fide cõtinere uelis, leuitate, haudquaquam crudelitate opus est. Cogita Cæsar, huius maiores paternum tuum regnū olim summa cum laude gubernasse, magna bella gessisse: patris huius beneficio ad summum Imperium te ex Hispanijs euocatū: cùm ipse suffragijs omnium designatus, illud suscipere recusasset. Ad preces Brandeburgensis accedebat, quòd eadem à Gulielmo Duce Cluensi, Ferdinandi genero, cuius sorore in Saxo nuptam habebat, sepe antea tētata fuissent.

Horum

Horum deprecationibus victo Cæsare, damnatio illa
 atrox mitigata fuit. Leges inde pacis, oblitterata priori
 sententiâ, aliorumq; consilijs repudiatis, datæ hæ sunt.
 Ut in primis ea quæ à Cæsare de religione pronũciaren-
 tur, quæ ue synodo uisâ essent, rata ac firma haberet.
 Abnuït id constanter Elector: eiq; rei mortem sibi præ-
 optandam, inquit. In alijs nullas conditiones se recusatu-
 rum. Inde hæ leges illi dictæ fuerunt: Septemuirali
 splendore se abdicaret: in eam neq; ipse, neq; eius liberi,
 neque eorum posteritas ullum ius in posterum uindica-
 rent. Agris, oppidis, arcibus, castellis, quæ Saxoni Se-
 ptemuiro parent, statim cederet: Vuittembergâ & Tor-
 gam traderet: Gothâ arcem, nullis propè operibus ex-
 pugnabilem, euerteret Cæsar, integra ei supellectile, &
 annona incolumi relicta. Terriam alimonie partem, &
 machinas bellicas omnes traderet: milites, qui in præsi-
 dijs erant, traditis signis in pacatum facefferent. Alber-
 tum Brandeburgensem, nuper captum, è custodia absq;
 multa dimitteret: adempta ei redderet. Cæsar Ernesthū
 Brunswicensem inuicem liberum abire sineret: quæ hoc
 bello Prussie Duci Mansfeltus & Solmenibus admissi-
 set, nulla temporis mora restitueret. Cederet Magdebur-
 gensi, Halberstatensi, Hallensiq; ditionibus. Imperij sum-
 mo iudicio (Cameræ uocant) pareret. Hinc quoq; sum-
 ptus, cum à Cæsare id cõstitueretur, unâ faceret: ut Hen-
 ricum Brunswicensem, eiusq; filium, captos è custodia
 dimitteret: à fœdere contra se & F. ictum desisceret:
 nec ullum in posterum faceret, in quo ipsi nõ exprime-
 rentur. Omnia eius inde bona Cæsar in publicum re-
 dacta, partim Ferdinando, partim Mauritio, pro meritis
 in se restituto paterno regno, donauit, hac lege, ut Mau-
 ritius illi, eiusq; liberis quinquaginta aureorum millia
 antiuis pensionibus solueret, si Cæsari ita uideretur: sed
 Mauritiij arbitrati tamen oppidum Gotham (nam ar-
 cem Cæsar demoliri, & solo equare constituerat) Saxo-
 sine certamine retineret, hac quidè lege, ut munimento
 euerfo,

euerſo, nec oppidū, nec arcē in poſterū propugnaculis firmaret. Ante ſœdus Smalcaldicum multum eris alieni conſlarat, ad id ſoluendū, Mauritiuſ Electoriſ liberis centū aureorū millia pernumeraret. Super hæc, quātum æriſ alieni boniſ patrueliſ in publicū redactiſ innexum eſſet, quæ Cæſar ei donaret, id quoq; Mauritiuſ redimeret: atq; ita ſine ullo certamine, obliteratiſ ultro citroq; antea actiſ cōtrouerſiſ, deinceps uiueretur. Additū fuit cōditionibuſ, ne Saxo quicquā cōtra eoſ qui caſtra Cæſariſ eſſent ſecuti, unquā moliretur. In Thuringia Cæſariſ beneficio caſtella & agroſ retineret. Quæ à Cæſare decreta forēt, iuberenturūe, & ab Ordinib. Imperij, ea illa beſactata ſeruaret. Captiuſ Cæſarē, aut eiſ filiū, propter cōceſſam uitā ſequeretur. Bona relicta in iuſ liberorū tranſirent, ſi cōditioneſ placerēt, eaſq; ipſe cōprobaret, & pōpuluſ. Ex hiſ paciſ cōditionib. excluſi fuerūt Bichlinguſ, Ringrauiuſ, Albertuſ Manſfeltiuſ, Reroduſ, & Thumſernuſ: quorū poſtremuſ dimiſſo exercitu arripiendū, in uincula conderetur. Armis, & æneis machiniſ cxx maioribuſ, quāſ Vuittēberga poſtea dedit, exceptiſ cāpeſtrib.ſ, exutuſ fuit. Hiſ cōditionibuſ, quia placuerūt, uita Duci redempta fuit. Hiſ perfectiſ, Cæſar illico literaſ ad Ordineſ Imperij dedit, quibuſ Vlmā conuentū ſub Iduſ Iuniaſ noui ſœderiſ concipiendi gratia edixit. Ferdināduſ Bohemiſ itē ex hiſ caſtriſ per eodē dieſ miſiſ legatiſ reſpondit, iniuriā memorabilē ſibi per ſœdus cū hoſte uicto, & iā capto, nuper icſtū fieri. Velle id aboleri, ac eiſ formulā ſibi tradi: ac niſi obediſrent, uiam inuenturum ſe, qua eō inducerētur. Tenebatur interim Vuittēberga trium millium delectorum militum præſidio, præter ciueſ. Hi, niſi à ſuo Duce iuſſi, remiſſo ſacramēto, in poteſtate uenire, & deditiōem facere obſtinabāt. Nam cū e muris ſubiectos agroſ ab Huſſariſ & Hiſpaniſ ſœdiſ populationibuſ uariari, omniaſq; ferri agiq; cernerent, ne pari licentiā in oppidanos ſeuiretur, metuebāt. Remiſſo à Duce ſacramēto, facta deditiō eſt: deductiſq; præſidiſ, quatuor cohorteſ Ger-

manorū à Cefare, ut in præfidio eſſent, ſuffecti ſunt, facta oppidanis poteſtate exturbandi eos oppido, qui contra edictū licenter in flagitia diſſoluerētur. Accepta in poteſtatē Vuittembergæ, biduo poſt Sibylla uxor Ducis, leuir, & leuiri coniunx, ſoror Erneſthi, & Electoris filius ad Cefarē in caſtra egreſſi, in eius tabernaculū à Ferdinādi Regis liberis, Ioāne Brandeburgenſi, & frequēti Germanorum nobiliū coetu deducūtur. Ibi Sibylla effuſis ubertim lacrymis, pro marito erroris ueniā deprecatur. Trifti ac miſerabili nobiliſſimæ foeminae fortuna, lacrymis obortis, & habitu motus Cæſar, manu eam humi genibus aduolutā leuauit ſimul, ac amplexus benigniter, animum mœrentis dictis blandis cōfirmauit. Moti ſunt ad miſericordiam miſerabili ſpectaculo circumſtātiū procerū animi, ut antea ctarū iniuriarū memoria prorfus exoleſceret. Cōfirmata nō ſolum mariti inuiſendi poteſtatē fecit, ſed ipſi capto etiā oppidū ingrediendi, & ad octo dies apud uxorem harendi copiā permiliſit. Cefar Ferdinandū, eiusq; liberos, Electorē Brandeburgēſem, & Mauritiū ſecutus, pomeridiano tempore Vuittembergā arcis uiſendæ, & Ducū Electorū monumētorum gratia, ſimul ut oppidi ſitū, munitiones, propugnacula, aliāq; uiſendæ antiq;uitatis multa perluftraret, ingreſſus fuit. Haud diu illic commoratus, ſalutata in arce Sibylla, iuſſaq; forti animo eſſe, omnia rectē cū marito habitura, in caſtra cū ſuis redijt. Per hos dies Dux Ericus Brunſuicenſis ab Orientalibus copijs, quas Lubecēſes, Hamburgenſes, alięq; ciuitates cōfoederatæ ad bellum armarant, ducibus Curtpheningo Manſfeltio, Heddeco, Thumferno, proſtigatus, obſidionē Bremſenſem ſoluīt. Ipſe equo amnē tranans, cū parte equitatus ad Cefarem fugit: apud quē non ſolum ſe de peruiſilio negligenter actō, id quod uulgò de eo ſpargebat, purgauit, ſed omnem oſcitantie culpā in Frisbergū, à quo in pugna deſertus fuiſſet, trāſtulit. Mittitur Gotham interim Lazarus Suiuendius ad arcē, exempto è cuſtodia Alberto Brādeburgenſi, delendā: iuſſus cū quibus cohortibus tam diu
ibi.

ibi cōmorari, dum solo æquata esset. Restabat iam, ut unus Hefsus Cæsari in gratiam reconciliaretur: de quo nunc referre pergam. Brandeburgus & Mauritius per amicos apud Cæsarem huc cōnitebantur, ut Hefso pax, quibus uideretur cōditionibus, scriberetur. Supererat id solū, ut uia inueniretur, quo publica priuataq; fide concessa, supplex Cæsari accideret. Dum hæc illi molitur, legati e Bohemā à cōiuratis proceribus in castra pacem oratum uenerunt. Quos Cæsar modestè castigatos, sine multa paucis post diebus domū remisit. Interim Hefsus Lipsiā, ab his quos memorauī principibus, ut ibi de ratione petendæ obtinendæq; ueniæ secretò agerēt, euo catur. Ibi postquā audiuit omnem spem ueniæ impetrandæ præclusam, nisi sine ullis cōditionibus in potestatem Cæsaris se traderet: castella omnia, agros, oppida, eneasq; tormenta daret: duris his cōditionibus ille cōsternatus, cum in sola Cæsaris clemētia spem ueniæ positā uideret, aliquādiu cogitabundus oculis in terram deiectis sedit: ac statim Vuiselsum retrò domum, quatuor à Lipsia miliaribus, moestus ad deliberādum regressus fuit. Postridie cum apud animū suū præsentem suā fortunam, & anceps discrimen, quod immineret, inter equitādum identidem reputaret, (acceperat fama, Cæsarem expeditionem in Hassiam cum omni exercitu parare) tum demum, qui nullā antea pactionem recepisset, nunc qualibet, quāuis graues, salua uita, admissurus uisus fuit. Lateri eius adequitabat tum fortè Eblebus, cum quo inter uias multa de petenda ueniā deliberauerat. Si scirem, inquit, Cæsarem exorari posse, & exoratum à me præsentem, & quidem supplice domum me abire permissurum, non grauarer omnia propugnacula & castella diruere, permitterem omnia opera bellica auferri, traderem armamēta: unam tantum arcem relinqueret, in qua me in ocio & secessu cōtinerem, neq; grauius quid in me consuleret. Eblebus aduertens ista ab ægro animo cum gemitu ac suspirio profecta: Age, inquit, quid si ista ad Mauritium referam, quo tibi cōsulat? Paucis diebus

uel ipse huc rursus adero, uel per literas te certio-
rem faciam. At uide, ne interea quid grauius per ægritudinem
animi in te cõsulas. Simul ille ex templo ad Mauritium
properè maturauit: ac cū eo, ut cõuenerat, secretò egit.
Refert ille statim rem ad Cæsarem. Reuertitur Eblebus
breui post è castris Vuittēbergenlibus, cū literis à Bran-
deburgensi et Mauritio ad Lantgrauū. Earū hic erat te-
nor: nonis Iunij scriptę fuerant. Vbi de tua uolūtate per
Eblebum facti sumus certiores, totidem uerbis rem ad
Cæsarē retulimus. Quid autem obtinuerimus, ex eo co-
gnosces, qui ad te pacis leges perfert. Et quia tolerabi-
les sunt, nulla ratione recusandas cõsemus. Neq; dubiū
est, quin sint placiturę: maximè cū cernas, ac tecū re-
putes, in quanto periculo uerferis. Caue abnuas, te in
Cæsaris potestatem permittere. Nullas interpone con-
ditiones, nullas exceptiones: nā pax aliter cõuenire nō
potest. Nec est cur acerbiora metuas tibi à Cæsare im-
positum iri, aut futurum ut captiuus in custodiam con-
daris: id nō fore, nostrā priuatim fidem interponimus.
Si quid præter eas cõditiones, quas Eblebus nuper per-
tulit, grauius tibi acciderit, aut acerbius in te consultum
fuerit, aut captiuus tenearis, non recusamus à tuis libe-
ris in eandem fortunam deposci, sisti, ut pro te præste-
mus. Quod ad religionem spectat, idem tibi affirmabi-
tur, quod Saxoni relictum est. Quoniam autem hæc
pax non solum necessaria tibi simul est, ac utilis, uerum
etiam reipub. petimus ut quàmprimū huc te conse-
ras, & Henricum Brunswicensem unā, & filium eius, te-
cum ad Cæsarem adducas, ut nostram fidem secuto pax
tibi sit impetrabilior, & præsens data dextra pacis con-
ditiones accipias. Nec est quod uerearis, ne Brunswi-
censis cuiusquam insidijs inter uias intercipiatur: id nō
futurum, nos uolumus præstare. Dabitur opera, ut ab
equitibus obujs incolumis ad Cæsarem deducaris. Li-
terarum hic fuit tenor. Cæterum pacis leges à Cæsare
Lantgrauio dictę, quasq; descriptas ipse sua manu con-
firmauit, fuerunt hæc. Vt se, agros, urbes, arces in Cæ-
saris.

faris potestatem, nullis interpositis conditionibus, traderet. Ipse supplex ad Caesaris pedes aduolutus, noxam condonari peteret: Caesari deinceps obediens summa obseruantia foret. Iudicio Imperiali à Caesare constituendo pareret: sumptus in id unà pro copiâ faceret. Decreta Caesaris pro incolumitate & salute Imperij comprobaret, & seruaret. Aduersus Turcam auxilia unà cum cæteris principibus certatim suis tēporibus mitteret. Omnibus fœderibus, in primis Smalcaldico, renunciatio. Epistolas huius generis, quascunq; haberet, Caesari tradito. Nullum fœdus cum ulla gente inito, in quo Caesar & Ferdinandus nō exprimerentur. Hostibus Caesaris suam ditionem interdicitio. Quos Caesar, quòd in se arma induissent, luere noxã uellet, eos non tuetor. Caesarem per ditionis suæ fines cum exercitu trāsire sinito: & com meatu iuuato. In suos populares extremo humanorum supplicio, qui post eum diem in acie contra Caesarem starent, animaduertito. Reuocato è castris, qui adhuc aduersus Caesarem in armis sunt: eosq; intra quatuordecim dies ab armis discedere edicto iubeto: ac nisi intra edictos dies parerent, bona eorum mulctæ nomine prædæ suntò Caesari. Centum millium aureorum pecunia noxã luito: eamq; summã præsentem intra quatuor mēses soluito. Arces omnes cū propugnaculis, excepto Ziegenhemo aut Cassello, demolitor. Præsidia imponenda Caesari sacramento obnoxia suntò: nec ulla in posterũ, nisi arbitrato & uoluntate Caesaris firmator. Hæc ita rata suntò, si omnia bellica opera, globos, puluerem tormētarium, & quantum instrumentorũ huc pertinet, primo quoq; tempore in potestatē tradat: sed ex omni numero Caesar, quātum uideretur satis futurum ad eam arcem tuendam, quam permetteret, ei dono relinqueret. Henricum Brunswicensem, eiusq; filium, è custodia, restituedo paternã ditionem, remisso popularibus iuramento, dimittito: inde actionē damni dati cum eo pacatē disceptato. Adhæc, Prussorũ magistro, alijsq; Principibus uia se adēpta, lubens uolensq; restituito. Aduersus Da-

norum Regem, ac alios, quod in dubijs rebus belli, & incertis fortunæ nulla auxilia miserint, quodq; Cæsaris arma fuissent secuti, nihil infesti molitor. Captiuos sine mulcta dimittito: iudicio ipsi sistitor, à quibus controuersa intenditur. Has leges pacis si ipse non recusaret, & liberos easdem ratas habere iubeto: easdem Hassiæ nobilitas omnis, ac populus comprobato. Si has leges uiolauerit Lantgrauius, tum illi arreptum eum Cæsari tradunto. Pro his omnibus Brandeburgensis, Mauritius, & Vuolfgangus Palatinus fideiusserunt. Si ista pacta labefactaret, promiserunt se consociatis armis uires suas in eum conuersuros, ut ad seruandum cogant.

Hessius has pacis leges ubi legit, ita non recusauit, ut aliqua, quæ perplexius, minusq; dilucidè dicta fuissent, è consilio Ordinum planius explicari peteret. Dimittitur ipsidem ferme diebus è custodia Albertus Brandeburgensis, qui ad Cæsarem in prætorium introductus, gratias ei pro beneficio accepto egit. Postridie nonas lunias Cæsar castra moturus, sua præsidia è Vuittembergæ deduxit, è Mauritijs copijs aliquot relictis cohortibus. Eodem die Mauritius frequentem senatum habuit in arce, ubi ciuitatis libertatem, iura, leges patrias, consuetudinesq; rata ac sancta se habiturum, ut à maioribus accepissent, affirmauit: aucturum insuper potius, quam diminueret. Inde in eius fidem iuratum est. Capto enim Ioanne Frederico, Cæsar eum Septemuirali splendore pro meritis in eo bello decorarat. Magistratus Mauritium omnium primum orauit, ut scholam Vuittembergensem, huius belli Germanici procella dilapsam, restauraret. Quod non solum data dextra se facturum promissit: uerum etiam rusticorum miseram plebem terrore profugam, in suas quemq; possessiones, agros, prædia, uillas reuocari iussit. Quorum ædificia incendio uastata iacebant, illis ligna è syluis ad edificandū, sarcinendūq;, & in sementem frumentū se prebiturum promissit: reductis ad extremam paupertatē, gratis: ditioribus paulo, in tuuò. Sub hæc, quædam seorsim, quæ ad Ecclesiasticam rem pertinerent,

tinerent, mutare aggressus fuit. Ioannes Fredericus Nicolaum Amstorfium episcopæ Numburgensi aliquot ante annis præfecerat. Hoc nunc pulso, Mauricius Iulium Phlugium ea donauit. Ferdinandus per eos dies in Bohemiam cum tribus millibus equitum, & peditum millibus sex, ad componendos regni motus profectus, ad Latmericiam primis castris cõsedit. Inde ad Ordines Bohemiæ literas dedit, quibus iterum de fœdere cum Saxone ic̃to multis uerbis exoptulauit cum illis: aduersus se tanquam hostem id inicum fuisse. Velle se eos ab illo discedere: & si essent qui obstinati id facere recusarent, ipsam sententiam suam nominatim perscriberent. Haud ignorare se, esse nonnullos, qui fraude & lenocinijs uerborum blandis, à quibusdam in eum errorem adducti essent: quibus ignoscere, stare sententiã: nec iniuriarum in posterum recordari uelle, præterquam ijs qui uim magistratui fecissent, eum ue pulsassent, quibus crimen non condonaret. Dum ad Latmericiam sedet Rex, eius legati, & Cæsaris, Virmã uenerunt: qui illorum studium & operam, ad firmandã pacem Imperij, in cõcilio cõmemorarunt. Dare huc operam, ut fœdere iniquo, quies perpes & otium sempiternum in Germania stabiliretur. In hanc sententiã cum multa de tranquillando statu Imperij, & cõcordia Religionis per dies aliquot differerentur in concilio, pestis grassari repente oborta, legatos discedere compulit: quamobrem paulo post conuentus Germaniæ ad Calend. Septemb. Augustam editus à Cæsare fuit. Mouerat Cæsar Vuittembergæ, salutato fratre, & Ordinum ductoribus singulis torquibus aureis decoratis: laudatosq; simul pro concione eos qui primi Albim tranarant, postquam donis amplissimis, uestibus excellentibus holosericis & ostrinis ornasset, simulq; duplares nominasset, Halam ad Salam flumen contendit: inde in Hassiam expeditionem facturus, quod Lantgrauius temporis morã ad transigenda ea quæ per Brandenburgensem & Mauritium cõfecta essent, quarere uideretur. Hic inter Germanos &

Hispa-

Hispanos milites, incertum qua de causa, tanta trepidatione tumultuatum fuit, cum iam res haud procul a dimicatione esset, ut nisi Caesar impavidus in medias acies occurrisset, iam praelio media urbe cum memorabili tantae uictoriae discrimine labefactandae dimicatum fuisset. Hesselus interim anceps consilij, quid factururus esset, nec satis credere fidei Septemuirorum, generi, & Brandenburgensi, nec Caesaris uim audere expectare: ad postremum xiiij Cal. Iulij, fiducia fideque illorum fretus, medius inter eos obuiam progressos cum equitibus centum, paulo sub occasum solis Halam ingressus, magnifica coena a genero exceptus fuit. Eadem uespera Henricus Brunswicensis cum duobus filijs & Erico duce Hesselum sequutus, & ipse Halam uenit. Postridie eius diei mittitur ad Hesselum Christophorus Carlebicius, ad pacis, in quas conuenerat, conditiones exhibendas, subscribendasque. His cum additum, sed non expressum antea in formula per Mauritium & Brandenburgensem transmissa fuisset, Caesaris unius esse, pacis capita interpretari: Atrebatensi episcopo renunciari per Carlebicium iussit, se non posse, nec e sua dignitate esse, subscribere ijs in quae non conuenisset. Atrebatensis uicissim responderi iussit, id a scriba per negligentiam, ut interdum fieri solet, omissum fuisse. Ille cum instaret, ut citra fraudem id fieret: adiecit alter, quoniam de Religionis negotio postulare sibi caueri, ut Mauritius & Brandenburgensis fecerant, haud grauate Caesarem hoc facturum, si ipse uicissim concilij Tridentini decretis obedientem se per omnia praestaret. Ad ea Hesselus, a nemine antea eius rei mentionem iniectam quidem: nec alios Imperij ordines eo ipso teneri: cur in conditionibus id non esset expressum? Malle se ea cautione Caesarea carere, cum ne Caesar ipse quidem ad cauendum teneretur. Atrebatensis post aliquantam altercationem, reputans non esse e dignitate maiestateque Caesaris, uerbis de cautionis iure, & formula uerborum prolixius disceptare: minari coecepit, eum, ni pareret, infortunium habiturum. Caesarem iam du-

dum

dum in principum senatu eum operiri, & moram indignè ferre: spòte proinde faceret, quod inuitus frustra disceptando exemptis horis facturus esset. Tum demum Hessus acerba denunciatione motus, ne uindictam seueriorem cunctationis Cæsarem experiretur, ad hunc modum conditionibus subscripsit. *LIBERI, PII, GENERALIS CONCILII DECRETIS, QVO NON MINVS CAPVT QVAM MEMBRUM REFORMETVR, SE VELLE PRESTARE OBEDIENTEM, VTI MAVRITIVS ET BRANDEBVRGENSIS SE PRÆSTAVRI ESSENT.* Isti enim secreto paulo antè ita cū Hessio in transigendo collocti fuerant, decerneret Concilium quæ uellet, eorum se nullam habituros rationem, nihilq; pensi, dederantq; copulata dextra fidem, à confessione Augustana se non discessuros. Hac fide cōfirmatum Hessum, Mauritiū & Brādeburgensis Electores sub quintam uesperinam in regiam ad Cæsarem perduxerunt. Ingens hominum nobilium uelut ad spectaculum effusa multitudo hāc confluxerat, eum uisuri, quē toties prædicasse audiverāt, malle dubia rerum omnia periclitari, quàm supplicem se ad genua Cæsaris aduoluere. Vbi ad Cæsarem uenit, nudo capite se in terram demisit. Ibi cancellarius eius Guntherodus huiusmodi orationem, quam de scripto recitauit, pro illo habuit. Lantgravius Hessiæ Philippus, Cæsar inuictissime, hoc bello grauiter in te peccasse, & maiestatem tuam imminuisse cōhætetur: cur iusta tua offensa seuerè in se animaduertere posses. Nunc quando peccasse sese, insanisse, & alios in insaniam suam societatem pellexisse poenitet, clementiæ tuæ fiducia & promissis, in tuam potestatem se permittit. Orat igitur te, ut quantum admissum est peccati, sibi condones, memoriam antea actarum iniuriarū obliteres, proscriptionem iustā aboleas, & in integrum se ac paternum regnum restituas. Quantum rerum possidet, si in fidem recipias tuam, pro singulari beneficio ducet: tum enim tuo beneficio uetus suū nomē, domestica iura, immunitates, patriasq; leges licebit tueri, Quoniam autem ex animo prædicat

C. (tacitur.

(taciturnitas pro cōfessione est) te à Deo optimo maximo sibi patronū in terris unum datū: deinceps te ijs obsequijs, quibus par est, & Imperij maiestatem obseruabit, ut paratus sit obediēter, quoad uiuat, mittēdis auxilijs armatis seruire, & imperata facere. Fidē in eo nusquam desiderabis: quin ea, quibus maiestatem tuam uolauerit, pro opibus & copijs dabit operam, ut officijs penset, ut omnes gentes humanæ sciant, Lantgrauū nunquā tanti beneficii immemorem fuisse. Ad ea Cēsar per Georgiū Seldū oratorem. Quamuis Philippus Lantgrauus grauiora in se admisit, quā ut ulla pœna scelera ipsius expientur, ut ipse non obscure confitetur: ego tamen ea clementia, quam in alios declarauī, insita usus, quod pro eo illustres Principes deprecati sint, non abnuo, quin proscriptio & priuilegium de capite eius latum aboleatur, & in totū obliteretur. Sed & capitis absoluitur, cum in perpetuā quidem custodiam meritō damnari debuisset. Ad hæc, propter eosdē deprecatores, futurum est, ut ne bonis, agris, possessionibus quidem noxam luat amplius, quā in conditionibus expressum est. Popularibus eius omnibus, & clientibus hac lege noxam insuper condono, si pactiones initas, conditionesq; tabulis ipsorum uoluntate datas, acceptasq; & comprobatas seruent obediēter, & tantum beneficium meum in perpetuū agnoscāt. Hæc dicta, actaq; fuere presentib. Maximiliano Austriaco, Philiberto Allobroge, Duce Albano, Prussorum Magistro: Atrebatensi, Numburgensi, Hildesemio, episcopis: Henrico, Erico, Carolo, Philippo, Brunswicēlibus: Legatis P.R. Bohemię, Danięq; Regum, Ducis Cliuensis, ac ciuitatum quarundā maritimarum, præter immensam nobilium procerum Germanorum, & exterarum gentium multitudinē, quæ ad eius rei spectaculum cōfluxerat. Hæc nihil amplius suppresseratus, nisi ut actis Cæsari pro beneficio, & tanta eius clementia gratijs, liber abiret, genibus fortassis insidendo fatigatus, aut longioris moræ tædio, inuisus surrexit, Obstupuit paulisper, sibi à Cæsare pro
gius.

eius consuetudine dextram nō dari, neq; in pedes se erigere iuberi: inde commotus nonnihil fuit, quod coram cum animi dolore Brunsvicenses in consessu uideret, quos ipse captiuos in custodia ad id temporis usque per aliquot annos habuisset, suæ tragœdiæ cum tacito gaudio præsentēs spectatores: ut casus rerum humanarum sunt lubrici, ludibria, & uicissitudines uariæ. Tandem Elector Brandeburgensis ipsum adit, atq; unâ cum Mauritio ad cœnam secum ab Albano in arcem honorificè uocatum docet: atq; sibi quæ superessent, transigenda. Mirari aliquis meritò potest, tam sagacem in alijs dubijs rebus Principem, tamè; oculatum, fraudem tectam ex his signis non subodoratum fuisse: cum ex uerborum pacis formula ambigere, quid futurum esset de se, potuisset: præcipuè cū ab Atrebatensi respōsum fuisset, legum pacis explicationem à Cæsare solo expectandam esse. Vbi ad Albanum in arcem uentum est, horæ aliquot inter cœnandum exemptę sunt ijs colloquijs, quibus Principes inter pocula ludere solēt. Sublata cœna, proferuntur ad fallendas horas alegg, quibus pleriq; mortales plus quàm humanis liberalibusq; studijs delectantur. Dum ille ludit, Brandeburgensis & Mauritius de mensa surgunt, ac semotis arbitris seorsim quædam cum Albano & Atrebatensi secreta colloquia in aurem ferunt. Extracta alea iam in multam noctem erat, cū Hessus ab Electoribus de mēsa omīssa alea aduocatur. Ibi fidā suā operā, & Cæsaris uoluntatē, per Eustathiū Schlebū cōmemorant. Se quidem semper quæ potuissent, quęq; uiros principes, tum amicos, tum affines decerēt, obnixę præstitisse: plura super datam fidem, si licuisset, præstaturus. Eaq; quæ priuata sua fide interposita fuissent polliciti, hæcenus seruasse, & eandē ab alijs quoq; sperasse seruatū iri. Nunc audire se ab Albano & Atrebatensi dici, ipsi in arcem pernoctādum, & quidem in custodia peruigili esse manendū, quo tristius sibi nihil auditu accidere potuerit: quòd præter publicā, priuata data fide, promississent, sese cum in potestatem uictoris nō tradituros

esse. Conuenire tamen Cæsare se uelle, & de ea re cum ipso disceptare: spem haud dubiam affulgere, fore ut dimitteretur. Hestius, uir ingenio ferox, ad hos sermones primùm uehemēter suspirio & gemitu edito turbatus fuit: inde cùm animū uellet uincere, & eius magnitudinem præ se ferre, Quiduis, inquit, prius ausus fueram mihi polliceri, quam ut tam iniquè contra ius gentium mecum ageretur. Cæsaris primùm, inde uestram, quam non minoris feci, fidem priuatam, non arbitrium cuiusquam sequutus, uoluntate mea, non coactus huc ueni. Ipsi nostis, nec potestis dissimulare: qui mihi, liberisq; meis iureiurando interposito, si quid perfidiæ, aduersiue accideret, uos ipsi obnoxios fecistis. Redimite igitur iam uestram fidem, quò nomen & dignitatem uestram apud omnes mortales tueamini. Quod ni feceritis, perfidiæ, quam aliquando luetis, Deum iustū uindicem expectate. Lenta quidem eius ira & indignatio est: sed grauiori casu ac ludibrio eam lentitudinem pensare solet. Mauritius sedulo, quod potuit, se de crimine perfidiæ excusabat, & Brandenburgensem: Deum & omnia sacra testati ambo, huius consilij exortes se, & ignaros fuisse: cum pleraq; nobilitate Electoris Brandenburgensis ea nocte apud eum conuenerunt. Postridie, ut promiserant, ad Cæsarem accedunt, ac uerecundè cum eo expostulant, tantam infamiæ notam sibi & posteris suis iniuri: existimationemq; sui non solum per Germaniam, sed etiam apud omnes gentes in sempiternū labefactatum iri: audituros perfidiæ, traditionis, proditiōisq; scelera, præter meritum. Hinc cædes, hinc bella, similtates, odia, insidias latrocinantium in modum, populationes agrorum, incendia, uastationes, excidiaq; exoritura. Si uel leuissimus, inquit, custodia odor fuisset obiectus, nunquam illi prodeundi in maiestatis tuæ conspectum auctores consultores ue fuisset: neq; ipse Lantgrauius huc uenisset, ubi nihil præter turpem captiuitatem morte grauiorem expectasset. Saltem nostri, qui pro eo deprecati fuimus, ratio sit, ut ille non mereatur: ac in pacatum.

catum abire, integris conditionibus, permitte. id quod nos priuatim etiã data dextra, tua publica fide freti, futurum promissimus. Ad ea Cæsar: Non nego, me illi cauisse: sed in perpetua custodia eum non esse retinendum. Nunquam alia mea uoluntas, nunquã alia sententia fuit. Electores cum reputarent, libidinẽ plus quã fidem ualere, digressi à Cæsare, ad eos uenerũt, quorum maximẽ consilijs uteretur, in primis Atrebatensem episcopum: cum quibus acriter altercatum fuit. His fidem tum publicã, tum priuatã tuentibus: illis mentem Cæsaris, & pacis uerba interpretantibus: cùm cõtentio in serũ propẽ perducta fuisset, Lantgrauio illi per nuncium significãt, præstitisse se, quod pridie promississent. Egisse de hac re cũ Cæsare, & quid is inuicẽ responderit: quid postea cum Atrebatensi, & alijs. Discederet ex arce, & urbe, si uideretur, imperterritus. Ille reputans ex abitione fraudem, renunciari iussit, abiturũ se quidẽ, si saluus in ditionem suam deduceretur. Oritur ibi ab integro nouum certamen inter Cæsare & intercessores duos, ut cui publica pax ad conueniendũ concessa esset, eam ipsam eidẽ iure gentiũ ad discedendũ negari non debere. Cùm hic eorũ conatus frustra defudatus, nihil æqui obtineret, biduo antẽ quã Cæsar Hala discederet, Lantgrauio denunciari iussit, ut se proficiscentẽ comitaretur. Ille abnuit id se facturũ, nisi uĩ obtorto collo inde abriperetur. Noua rursus hic difficultas perplexa, Electores sollicitos habuit, metu ne ad uim res erumperet. Hi Lantgrauiũ obtestantur, ut sponte id faceret, cùm in uictoris potestate esset, quod inuitus, & sine gratia facere cogeretur. Amplectentes dextram insuper spondent in concione nobiliũ, se à Cæsare, nisi eo restituto, nõ abscissuros. Vbi dies uenit, cum Cæsare Numburgũ proficiscitur. Ibi Hesso per Carlebicium denunciãt, se id agere, ut promissi fidem præstent. Sed cùm ipsi à Cæsare domos suas faceffere, ne ad aures obtundendo assiduò illi amplius odiosi forent, iussi essent, ac nisi abirent, uelle eum in Hispanias in custodiam mittere, præsentem ne-

cessitatem boni confuleret, quòd longius non sequerentur. Ita tamen se accepisse, si imperatam pecuniam C. L. aureorum millium solueret, ac conditionibus dictis satisfeciderit, intra quatuordecim dies eum dimissum iri. Comitia Augustã edicta, quò Ordines Imperij frequentes conuenirent, in Cal. Septembris producta esse. Interea omne suum studium ac fidem præstaturos. Ad ea Hesus. Quod ad pecuniam conficiendã, & euertendas arces, nõ esse quòd laboraretur. Simul omnes statim arces, una excepta, dirui iussit: machinas aeneas, quibus illæ instructæ erant, tradit: pecuniam imperatam, præsentem pependit: ratus hac obedientia perpetrata, se breui libertatem suam redempturũ. Cæsar tormenta Francfurtum, ubi armamentarium nobile habebat, ut prædam & hostiũ spolia per triumphĩ speciem secũ auerheret, portari iussit. Ea quæ Vuíttembergã tradiderat, partim Mediolanũ, partim Neapolim misit. Inde CC Lantgrauio adempta, C è Gotha auecta, præter parem minorũ operum uim, quæ imperata confœderatæ ciuitates tradiderant, Mechliniam deuexit. Reliqua in Hispanias, monumentũ apud posteritatẽ eius gentis nobile, transportauit. Hesus per Thuringiã, Hispanis armatis septus, Greentalum (separatim enim custodiebantur Saxo & Hesus, ne quod colloquiũ, aut qua cõsilij cõmunicatio esset) uenit. Ibi tabulas fidei publicæ à Cæsare datas, & pactiõnis formulam Albano obtulit legendã: rogatq;, ecquid haberet, quod ad eas respõdeat. Ibi Albanus satis ferociter, (ut est ea gens asperior in summissos, & maiori fortunæ assuetos) Cæsarẽ eius deprecatoribus nihil præterquã de perpetua captiuitate promississe. Suafor ad infringendã fidẽ ferebat is tum fuisse. Quis ergo, inquit Lantgrauius, captiuitatis meæ annorũ circumscriptus est numerus? Tum Albanus pari insolentia ferociter: Ne cõtra promissi quidẽ fidẽ Cæsar uictor fecerit, si uel xiiij, aut amplius etiã annos te in custodia detinuerit: quẽ tu terminũ illi statuas? in potestatẽ nunc redactus? Pontifex Max. nuncio claræ uictoriæ accepto,

pto, tam immodica læticia perfusus fuit, ut Carolū v. Cęsarē, Maximī & Fortissimi, omnīū Cardinaliū plausu & suffragijs, appellatione decoraret. Per eos dies Saxonis captiui filius natus maximus ad Cęsarē, qui tū in Thuringia erat, patri imperatas conditiones cōprobaturus, uenit. Summa cū humanitate à Cęsare exceptus, auditis postulatis, rogatusq; ab eo fuit, nū uulnera in capite ac manu accepta in prelīo, obducta fuissent: Saxo adulescēs comī illa Cęsarīs appellatione exhilaratus, facete uicissim Cęsari respondit. Inde Norimbergā Cęsar iter flexit, ut ad Bohemicū bellū, quod Ferdinādu Rex perficere decreuerat, ad quod fratri octo peditū Germanorū signa auxilio miserat, ē propinquo intentus esset. Rex Lætmiriciæ acceptis ijs quæ à Cęsare circa Halam de Hesso acta essent, Pragēnsibus per literas mandauit, ut ad sextū diem Iulij, in arcē Pragēnsē, ad causam dēcendā conuenirēt. Adfuit Rex ad dictū diem. In hoc cōuentu eos acerbē maiestatis reos agit, quōd cū cōmuni hoste fœdus pepigissent, sumpsissentq; cū magno regni motu in se fratresq; arma, lubet eos corām ibi causā dicere, ne quid indicta causā decerneretur: scq; quod possent, expurgarent, quādo factū inficiari nō possent. Ibi primæ factionis proceres Pragēses culpā deprecari supplices, & Regis arbitrio se permittere. Rex à filio Ferdinādo, et Augusto fratre Mauritiij exoratus, has cōditiones illis imperauit. Fœdus ictū cū Saxonib. rescinderēt, tabulas immunitatū omnes in suā potestātē traderēt, ut in ijs ipse quæ uiderēt corrigeret: alia aboleret, in quarū locū alias tabulas sufficeret. Tribuū quoq; et soldatiorū tabulas, ē quibus ceu fonte omnes tumultus cōorti fuissent, tradī iussit. Arces dederent, tabulasq; fœderis cū Saxone percussū. Super hæc uectigal ceruissariū in annos tres imperatū, perpetuū esset. Aenea tormēta omnia, globos, puluerē tormentariū omnē, quantū eorū in urbe esset, in arcē cōportarent. Quantum bellīcorū operum, armorum, telorumq; ciues priuatim haberent, in curiam conferrent, Hæc si obedienter imperata parati essent:

essent prestare, multitudini se parsurū dixit: preter quosdā, quos capitis anquirere, ut meriti essent, decreuisset. Quinquaginta captiuorū, qui in carcerē ducti fuerāt, dimissis, cum hac ad populū relata fuissent, imperata fecerunt. Citantur caussę dicundę gratia nobilium aliquot proceres, qui iudicij ac pœnæ metu ex urbe aliò cōcesserūt, certo cōsilio, ne caussam dicerēt, & in uincula ducti de capite periclitarētur. Pragensiū exemplū aliæ ciuitates Bohemiæ sequutæ, & ipsæ imperata lubentes fecerunt. Caspar Pflugius, quē suprà summæ rerū Bohemici belli præfectum fuisse à cōfœderatis memorauimus, cū ad productum diem uocatus, ad dicēdam caussam non ueniret, absens maiestatis damnatur: & in caput hominis tradenti, quinque aureorū millia decernuntur. Ad istum maximē modū procella, quā factio Bohemica in Regē excitauerat, sedata, ē Lubeco legati ad Cēsare uenerūt. Hi foelicitatē & uictoriā gratulati, docuerūt, se neque auxilia, neque stipendiū aduersus eū hostibus misisse, neque in fœdus Smalcaldicū discessisse, neque cōprobasse unquē. Respōsum legatis fuit, Cēsare id gratū habere, & eos laudare: id quod ipsorū reipub. bonū & faustū esset futurū. Iisdē tēporibus Bremēses, qui nuper obsidione liberati, obstinati imperata facere abnuerāt, per Danorū Regē ad perpetrandā pacē sollicitē instabant. Hamburgenses legatione Norimbergā missā, & ipsi in gratiā recepti, noxā grādi pecunia luerūt. Saxo & Lantgrauius à Cēsare aliquādiu per Germaniā circūducti, postremò in Brabantia in triūpho ducti sunt: quorū ille Cēsare captiuus sequutus deinceps, hic uerò Veterē Nerdā (oppidū id Flandriæ est) in arcē ceu carcerē missus fuit. Sed cū ea custodia liberior illi esse cœpisset, quam tutū uideretur, Mechliniā in arctissimā custodiā traductus uenit: ubi ab Hispanis Argo uigilantiōibus custoditus per aliquot annos, tanquam in exilium relegatus uixit: donec Cēsare Mauritanis armis ex Oenoponte in Carinthiā pulso, ambo in prouincias suas remissi fuerunt.

Finis libri septimi & Vltimi.

E R R A T A

Pag. 24. uers. 10. lege, conuenirent 70. 4. annum 74. 12. paludes
80. 2. 3. stare. 100. 9. Casarem 153. 3. 4. quàm miser/
cordia 163. 17. Religione.

RERVM ET VERBORVM
IN PRAECEDENTIBVS DE BELLO

Germanico libris memorabilium INDEX.

A Bbas Puldēsis à Saxone mul- tatus 148	eius crudelis iactatio de Germano- rum clade. ibid.
Abnobus mons 62	Alexander Vitellius 75 siue à Vi- tellis 117
Acies Caesarianorum 128 quomodo à Caesare instructa 107	Alexius Lascaris 75
Adami Trottij literæ ad Ioannē Bran- deburgensem, pro pace apud Cæ- sarem impetranda 141	Alfonsus nothus frater Herculis Fer- rariensis 75
Aegra fluiuis 112. 177	Alfonsus Viues 76
Aegræ oppidi situs 177	Algiera capta 26
Albanus dux Caesarei exercitus 61. 76. 111. 112. 128. 132. 143. 149. 180. inuadit agrū Vuirtēbergensem 156	Allobrogum in finibus deficitur à ue- teri religione 7
Albani coena interest Lātgrauius 203	Alfatorum rusticorum tumultus 4
Albani diligentia in perlustrandis lo- cis 104	Aluarus à Sanda 52 siue Sandeus 75 tribunus militum 93
Albani ferox responsum Hesso da- tum 206	Anabaptistæ 7
Albani hospitium incensum 115	Andernacum 80
Albani res gestæ 145	Andreas Foroliuensis casus 114
Albertus Bauarorum dux 43	ad Anglorum regem quæ scripserint Smalcaldici 11. 12
Albertus Brandenburgensis 41. 43. 166. è custodia liberatus 198	Anglica legatio ad Smalcaldicos 16
Albertus Brunswicensis 76 eiusdem casus 114	Anhaldinus Comes 7
Albertus Brusius 100 Prusus 113	Anhaldinij in scædus Smalcaldicum recepti 17
Albertus Comes Mansfeldius 5. 10. 11. 76. 193	Anna Ferdinandi F. nubit Alberto Ba- uarorum duci 43
Albertus Marchio 61 captus ad Ro- chliciam 173	Anna regina Angliæ securi percussa 18
Ad Albim quæ egerit Caesar 181. 182	annonæ caritas in castris Caesaris 116
Aldenburgum 172 à Mauritio ca- ptum 137	Antonius Fuggerus 167
Alexander Farnesius Cardinalis 75	Antonius Toletanus 184
	Apologeticum scriptum consœdera- torum 58. 59
	Aquisgranum 80
	D Arbores

I N D E X.

Arbores Sylvarum Bohemia suc/		B	
cise	178	B Adene consilium habitum	85
Archiepiscopus Coloniensis in vbijs		Balbasar Gulllingus 51.158 eius	
proscriptus à Papa	139	oratio ad milites. ibid.	
Argentoratum	7.59	Bambergensis ditionis urbes ære mul	
Argentorati motus ob religionem	2	tate	148
Argentoratenses	109	Baptista Castaldus	76
sacra mutant	7	Baptista Sabellus	127
Argentoratensium foedus cum uici/		Barbansonius	133
nis Heluetiorum ciuitatibus	8	Basilienses 85.86.109. sacra mutar.	7
Argentoratensium legati 6 ad Cæ/		Basiliensium societas cum Hesso	10
sarem 170 que conditiones ipsis		Bauarorum ducum fratrum sententiæ	
prescriptæ.	ib. dem. 171	in colloquio Ratisbonensi	25
Argentoratensium responsum ad li/		Belgarum inedia	101
teras Cæsaris	47	Bellum Germanicum	43
Argentoratensium societas cū Hesso	10	Belli denūciationis forma Cæsari ex/	
Artius dux 52.53 tribunus mili/		hibita	70. inde.
tum Cæsaris	93	Belli in Confœderatos rumores	34
Asculanus centurio captus	88	Bernates	85.86.109
Aspergum arx Vuittenbergensis	158	Bichlingus Comes	64.
atrati equites	53	Bichlie Comes	98. 193
Atrebatensis episcopus 203 eiusdē		Bohemi 166. cur resistentes ad	
acta cum Hesso	200	bellum in Saxoniam profecti 124.	
Augusta 147 in foedus Smalcaldi/		et 125	
cum recepta	17	Bohemi demum reuertuntur è castris	
Augustam conuentus indidius	199	Saxonicis	137
Augustanus Cardinalis annonæ præ/		Bohemi in belli societatem ab Hesso	
fectus	76	tentati	87
Augustanus episcopus	10	Bohemorū cōspiratio 172. conuēus	
Augustani 109 quomodo pacem		207 in Saxoniam incurso	95
impetrauerint	168	Bohemorum literæ ad Regem, et Or	
Augustanorum celeritas in colligen/		dines Misnie. 175. 176. ad electio-	
do exercitu	50	rem Saxonem. ibidem	
Augustanorum legati 6. ad Cæsarē		Bohemorum nobilitas ad Cæsarem di-	
rem	167	gressa	63
Augustana comitia	9	Bohemorū petitio pacis à Cæsare 195	
Augustana confessio	9.201	Boemis que conditiones prescriptæ	
Augustus Mauritiij frater 69.120.		207	
179.180		Bophinga à Cæsare capta	148
Aquila que omiserit	132	Borbonius	51
		Boreostoma	

I N D E X.

Boreostoma ostium Danubij	62	dium	70
Brandenburgensis dux	7.203	Cesar quomodo confirmauerit suos milites	186
Brandenburgus Elector. 168. eius litteræ ad Hessum. ibid. &	196	Cesar quo nomine appellatus à duobus confederatis. 73. quibus appellationibus decoratus à Pontifice	207
Brandenburgensis acta de pace apud Casarem 142. pro Lantgrauio de pace	174	Cesar scōmatis petitus in literis Brunsvicensis	30
Brema urbs	11.169	Cesaris acies instructa	112.113
Bremenses pacem petunt	208	Cesaris aduentus Romam	17
Brenta, qui et Prentius Fl. 126.146		Cesaris alacritas ad pugnam	112
Brentius theologus	10	Cesaris castra 138. ad Ingolstadtū	87
Brunsvica conuentus	21	Cesaris clementia in dedititios milites	101
Brunsvicensis cum filio dedit se Hesso 34		Cesaris commemoratio beneficiorum in Palatinum	154
Brunsvicēsis acta contra Casaris decretum	32	Cesaris & Hesi colloquium de Coloniensi archiepiscopo	38.39
Brunsvicensis, Saxonis & Hesi actiones iudiciales coram Casare	29	Cesaris exercitus ad Aegram	179
Brunsvicenses 11. eorum agri deuastati	27	Cesaris & Pontificis foedus 53. item cum alijs	21
Bucerus	24	Cesaris fortitudo in acie	90.92
Buranus Comes. 100.112.134.149. Danouertum missus 106. quomodo à Casare acceptus	97	Cesaris literæ 5. ad Archiepiscopū Coloniensem 58. ad Argētoratenses, Augustanos, Norimbergenses, Vlmenses 45.46. ad Basilienses, Tigurinos, Bernates, Schifhusianos. 85. ad episcopos pecunia multatos 148. ad Hessum 34. ad Ordines Imperij 2.3. ad Ordines Misnie 174.175 ad Pragense conciliū 175.178. ad Saxonē & Hessum 22. ad Vdalrichū Vuirtenbergensem 151	
Burani à Casare discessus 150. Elusdē scomma. 160. memorabile facinus 133. res gestæ in Hassia	159	Cesaris oratio in conuentu Ratisbonensi 41. sententia. ibidem.	26
C		Cesaris responsio de belli Germanici causis	45
Cadenus Norimbergensium legatus	8	Cesaris uoluntas erga conciliū cogendum	18
Cædes fœdæ	187		
Cesar in Corinthiam pulsus Mauritanis armis	208		
Cesar lustrat exercitum 111. profertur Hessum & Saxonem. 64. inde			
Cesar quam uastationem suis mandauerit	139		
Cesar quas conditiones pacis præferret ducibus	142		
Cesar quo gestu egressus Ingolsta-			

I N D E X.

Cæsari qua forma bellum denunciatũ	Christophorus Oldenbergensis	76.
à Saxone & Hesso 70.71. inde		81.98
Cæsarianorum clades	Christophori à Steeberga interitus	84
Calsfeldum	Christophorus dux Wuertenbergensis	158
Calostoma Danubij ostium		62
Campodonium	claues portarũ quomodo offerri cura	7
Campodunũ in fœdus Smalcaldicum	uerint Cæsari Norlingenses	148
recepta	Clusa	18
Campeduni defectio à fœdere	Clusina præsidia occupata	12. 60. 61
Campidonensium deditio	Cochleus theologus	164. 10
Campegius legatus	Cœnobia à Schertelo direpta	2
Capti quæ prodiderint ex castris du/	Coloniensis archiepiscopus Luthera/	107
cum	nismi accusatus. 32. Eiusdem religio	107
captorium responsio	nis reformatio defensa ab Hesso	117
Cardinalis Augustanus cuius tragœ/	Idem fulmine ictus à pontifice	59
dix choragus	Coloniensis archiepiscopi proscripctio,	59
Cardinalis Farnesij reditus in Ita/	& prouocatio ad concilium	139
liam	Colonienses legati ad Cæsarem	131
Cardinalis Tridentinus	Comerstatum	43
Carolstadio aqua et igni interdiciũ	Concilium quale, & ubi petant Ger/	5
Carolus Augustanorũ episcopus	mani	125
Carolus Comes Oetingensis	de Concilio consultatio	115
Carolus Victor Henrici Brunswicen/	concionem sacram in castris auditi	27
sis F.	Electo.	27
Cassar Contarenius pontificius lega/	Confessio Augustana	24
tus	Confluentia	24
Cassar Pfluggius nobilis Bohemus	Confœderati Lutherani dicti	175. 178
(208)	Confœderati qui dicti	31
Cassar Pflugius maiestatis damnatus	Confœderatorum castra 88. conuen/	43
Castelaltus	tus vlm.e.	135
castra Cæsaris 87. 138. ad Neobur/	Confœderatorum deliberatio de pa/	100
gum	ce & alijs	140 (56)
Castra hostiũ à Cæsare occupata	Cõfœderatorum legati ad Heluetios	93
Castrouilarus	Confœderatorum legationes quæ it/	185
Chemnicum	rite	118
Chorographia Germaniæ usus Cæsar	Confœderatorũ literæ ad Venetos	105
	Confœderatorum penuria	83
Christiernus rex regno pulsus	Confœderata urbes ad defectionem	11. 12
Christophorus Carlebius	& pacis petitionẽ inclinant	200
Christophorus Hannenbergius	Cõradus Comes à Teckelburgo	76
	Consilium	169

I N D E X.

Consilium, Patū, & Numē in omni re
dominari 88
Constantia urbs 7. 168
Constantiense concilium 21
Contareni legati pontificij acta in col
loquio Ratisbonensi 25
copia Caesaris. 102
copia perditæ quæ dicantur 97
Coptanum oppidum 60. ab Hispa
nis receptum 62
Cosmas Medices auxilia Cesari con
tra Germanos mittit 75
Cressus Norimbergensis 5
Currus à Cesarianis intercepti 133
Curtphemungus Mansfeltius 194.

D

Dania rex in foedus Germanorū
adscriptus 21
Danorum rex ad foedus sollicitatus 11.
Danouertum à Schertelo occupatum
62. à Cesarianis captum 117
Danubius Fl. 62. eius ostia. ibid.
Darmstatum à Burano captum 159
deditiij quomodo à Cesare habiti
102.
delubra diuorum à Vuirtenbergensi
bus cohortibus direpta 64
Dillinga oppidum cum arce ab Hed/
deco capt. 62
Dinkelspula 139. eius deditio 149
Dobrilugum collegium 125
Dresda 166
Dressum 172
Duces ob quas causas infeliceiter res
gesserint 144
ducum consultatio de expugnatione
castrorum 83. 84.
ducum dissidium de belli ratione 94.
ducum literæ ad quatuor Heluctio/
rum urbes. 109.

E

Ebleum 33
Eblebi deliberatio cū Hesso de par
te à Cesare impetranda 195
Eccius theologus 10
Ecclesiasticorum quorundam faculta
tes in alios usus conuersæ 48
in Ecclesiasticis rebus quædā à Mau
ritio mutata 198. 199
Eistetensis episcopus 62
Electoris filius uulneratus 188 (43
Electo Saxo dux belli Germanici
Idem captus, & Cesari adductus, quæ
cum eo locutus sit. 188. 189. inde.
capitis damnatus 191
Electoris & Mauritiij similtas unde
orta 26. 27
Electoris res feliciter gestæ ad Rochli
ciam 172
Electori cur bellum factum dicat Fer
dinandus 166
Electori quæ pax à Cesare præscri
pta 192
Electorum disunctio in dicendis sen
tentijs. 42
Emanuel Philibertus Allobrogum
ducis F. 76
Embecenses 11. 13
episcoporū conatus in cōcilio Ratis
bonensi 24. 25. sententia. ibidem.
equorum ora constricta loris 131
Erebergum arx 60
Ericus Brunswicensis 21. 33. 41. 76.
194
Ernestus Brunswicensis. 86. captus
188.
Ernesti ducis à Grubenhagio F. inter
ventus 128.
Ernestus Luneburgensis. 8. Eius/
dē res gestæ ad Rochlicia 172. 173.

I N D E X.

Eslingenses 13. in fidem Cesaris accepti	167	Fossores	94
Eua Trotina Brunsvicensis Henrici amica	30	Francforium in foedus Smalcaldicū recepta	18
Eustathius Schlebus	203	Francfurtum dies indictus à confœderatis	144
exercitus Cesaris ad Aegram	179	Fræfurti Cesaris armamētariū	206
F		Francfurti conuentus	12.17.35.171
Abrorum labor	63	Francfurti deductio qualis	160
Parneſius Cardinalis pontificis legatus. 31.83. eiusdem reditus in Italiam	131	Francfordienses 11. quātum pecuniæ numerauerint Saxoni 148. quomodo pacē à Cesare impetrarint	160.
Fatum, consilium, & numē, in omni re dominari	88	Fræhusum qui clade celebre 5	(161
Ferdinandus rex. 5. 21. 61. cum exercitu in finib. Saxonie confedit	124.	Franciscanorum sodalitiū	63
Ferdinandus quæ dixerit ad Bohemos de Electore Saxone	166	Franciscus Luneburgensis	8.76.
Ferdinandus quibus uerbis Electorē captum exceperit	189	Eiusdem interitus	128
Ferdinandi & Mauriij colloquiū	68	Franconie rusticorum tumultus	3
Ferdinandi comitia Ratisbonæ	2	Fredericus Fisterbergus	76.90
Ferdinandi expostulatio cum Boemis 207. de foedere cum Saxone	199	Fredericus Palatinus	153
Ferdinandi legatio ad Bohemos 179.193		Fredericus Ripenburgius	98
Ferdinandi literæ ad Cesarem de rebus Saxonie 137. ad Saxonem & Hessum	27	Fredericus Sabellus	75
Ferdinandi oratio ad Boemos	171	Friburgum oppidum	118.172.179
Ferdinando iter Aegram uersus interclusum	178	Frisbergus	194
Ferdinandus Toletanus	76	frumentatores	80
Fessenhemium	111	Fuccherorum acta	64
Fieſſa oppidum	60	Fuldensis Abbas à Saxone multatus	148
Florentinus dux mittit pecuniam Cesari	143	G	
Fœderis inter Cesarem & alios Germanie proceres causa	21	Galliarum rex literis sollicitatus à Smalcaldicis	11.12
Fœderis inter Saxonē, Hessum et alios forma	6	Galliarum regis legati ad Smalcaldicos	15.16
		Gallus quantum fauerit confœderatis	109
		Gallicum bellum	29
		Gartum	172
		Gebartus Mansfeltius	10.11
		Gemunda à Saxone capta	148
		Georgius Dux Mauriij patruus, Cesaris heredem suæ ditiois scripsit	123.161
		Georgius Brandenburgensis	10
		Georgij	

I N D E X.

Georgij Brandenburgensis legatio	8	Hailpruni defectio à foedere	18
Georgius Brunsvicensis	76	Hale tumultus Hispanorū & Germanorum factus	200
Georgius Mechelburgensis	76	Halam Saxonie cōtendit Caesar	199
Georgius Recrodus Lantgraviij cliens	64	Hale Suevorū cur moratus Caesar	151
Georgius Regensburgius	52.61.113	Halberstatensis episcop.	166
Georgij à Regēburgo merita in Casarem, & mors	134	Hannobriū in foedus Smalcaldicum recepta	18
Georgius Saxonie dux	5.21	Hannobrienses	11
Georgius Seldus orator Cesaris	202	Hamburgum in foedus Smalcaldicū recepta	18
Georgius Vuirtembergensis	76.158	Hamburgenses 194. ad foedus Smalcaldicum sollicitati	11
Germanie chorographia usus Cesar	105	Hamburgenses pacem impetrāt	208
Germanicum bellum 43. Gallico & quandum	1	Harmannus Hundelsusius	150
Gienga oppidum	128	Hastiam populatus Buranus	159
Godelfinga deditio	127	Hedeccus	76.194
Goslarienses	13	Heidenema arx Vuirtembergensis agri	146
Goslartorum agri deuastati	27	Heldi Cesaris oratoris legatio Protestantibus exposita	18
Gotha urbs 137. eodē missus Albertus captus	173	Heluetie tumultus ob religionem	2
Gotingenses	11	Heluetij 95. à foedere repudiati confederatis iuncti	12 76
Granuellanus Cesaris legatus	23.47	Heluetiorum bellum ciuile	7
Granuellani literæ ad Hessum	35	Heluetiorum responsio ad literas ducum	110
Greucentalum	206	Heluetiorum septem cohortes Vlmen sibus in auxilium missi	127
Gropperus	39.24	Heluetiorum stipendium	107
Guilielmus Bauarus	21	Heluetijs quæ scripserit Pontifex ad Heluetios legatus Cesaris missus	49
Guilielmus dux Cliuēsis	23.43.191	Henricus Brunsvicēsis 5.10.21. eiusdem in Smalcaldicos iniuria	22.27
Guilielmus Firstenbergensis	76	Henrici Brunsvicensis sentētia in colloquio Ratisbonensi 25. Eiusdē colloquiū ab Hesso recusatum	60
Guilielmus Hesi F. Argentoratum missus	59	Henricus Lersnerus	150
Guilielmus Nassouius	12	Henrici Misniae ducis obitus	26
Guilielmus Thumsernus	180		
Gunspergum	51		
Guntherodi oratio pro Lantgrauio apud Casarem	201		
H			
Haganoe conuentus	23		
Hailbruna 7. à Cesaris exercitu capta	156		

Herbi/

I N D E X.

Herbipolensis diuionis urbes etc mul tatae	14.8	ad Hesium quae litera data ab Ordi nibus	120
Herculis Ferrariensis auxilia contra Germanos	75	Hieronymus Pisanus	75
Hessus. 7. 112. 145. dux Belli Germa nici	43	Hildesemenses	11
Hessus & Saxo à Cesare proscripti	64.	Hilprandus Madrucius	52
Hessus legationem pontificis quomo do accepit	20	Hispaniae motus	2
Hessus reconciliandus Casari	195	Hispaniae agri deuastati	26
Hessus uenit Halam Saxoniae 200. eius acta cum Attrebatensi. ibidem		Hispani 93. in agro Wuertenbergen si	156
Hessus quomodo subscripserit pacis legibus 201. quas insidias Hala Sa/ xonum incidit	204. 205	Hispani Hedecci castra perripuit	77
Hessi aduentus ad Casarem, Spiram, causa	36. 37	Hispanorum aduentus Ingolstadiu	64
Hessi cum Casare colloquium de Co/ loniensi Archiepiscopo	38. 39	Hispanorum potus penuria	108
Hessi deliberatio cum Eblebo de pace à Casare impetranda	195	Hispanorum incursiones in agru Nor lingensem	115
Hessi excusatio cur non ueniat Ratis bonam	39	Hispanorum supplicium	116
Hessi & Brunswicensis bellum & res gestae	33	Hoeftadium, siue Hochstocum dedi tur	126
Hessi et Saxonis litera ad Casarem	57	Horburgum 111. deditur Marchioni Brandenburgensi	115
Hessi litera ad Casarem. 34. ad con/ federatas ciuitates. 99. 124. ad Granuelanum. 34. ad Nauium 36. ad Neoburgenses. 103. ad Ordines. 121. ad Mauritium	123	Hubertus Bichlingus	76
Hessi litera Ratisbonam data	44	Hungari mercenarij iungunt se Mau ritio	137
Hessi res gestae contra Caesarianos	90	Hussari	179. 187
91. discessus ab Ingolstadio	92. 93	Hussarorum in Voetlandiam incur sio cum Boemis, crudelis	137
Hessi societas cum Basiliensibus, Ar/ gentoratensibus, & Tigurinis	10	I	
Hessi supplicatio coram Casare	202	Acobus Arzius	75. 76
& inde.	(77)	I incendiarius captus	74
Hessi temerarius cõflictus cum hoste		Induciae Caesaris cum Turca	32
		Ingolstadij situs	63. 87
		Insidiae nocturnae à Casare factae	132
		in Insula Danubij milites dediti	101
		Intusiatorum casus	133
		Ioannes Albertus episcopus	166
		Ioachimi Electoris Brandenburgensi sis deprecatio pro Electore capitis damnato	191
		Ioachimica Vallis	174
		Ioannes Baptista Sabellus	75
		Ioannes Brandenburgensis	33. 41. 43. 59

I N D E X.

43.59.113.114. Eiusdem actiones de pace, apud Cæsarem	141.142	genscm 115. in patriam redeundi desiderium	131
Ioannes Brunsvicensis	76	Italorum potus penuria	108
Ioannes Elector Saxo	4	Italorum sauities in rusticorum uul/ gus	102
Ioannes Eccius	24	Italorum ob uastationē supplicium	116
Ioannes episcopus Roffensis securi percussus	15	Italos Lutheranis solum bellum infer re uenisse	122
Ioannes episcopus Olmucensis	179	Italicae copiae	75
Ioannes Ernestus Electoris frater	76	in Italia indictum concilium reproba/ tum	19
Ioannes Fesslerus	158	Iulius Phluzius 24. episcopatu Num burgensi donatus	199
Ioannes Fridericus Saxo 10. Elector Saxoniae fit	14	Iulius Visinus	75
Ioannes Fridericus Electoris F.	76	K	
Ioannes Gropperus	24.39	Kirchemum arx Wuirtembergensis	158
Ioannes Gulielmus Electoris Saxo/ nis F.	121	L	
Ioannes Harderus	51	Laechnus amnis	60
Ioannes Heddecus	51	Letmericia oppidum	171.199
Ioannes Mansfeltius	76	Lambertus Hortensius ex quibus au/ dierit narrationem de casu intusia/ torum	132.133
Ioannes Maria Paduanus	75	Landisbuti situs	70
Ioannes Moronus legatus Pontifi/ cius	26	Lanoius Sulmonensis 113. eiusdē res gestae 130. uirtus	133
Ioānes Muschetus legatus Cæsaris ad Heluctios	49	Lantgrauus Hassiae	5.24.112
Ioannes Pistorius	24	Lantgrauus è Sueuia discedens quid responderit Francfurtensibus	148
Ioannes Sturmius legatus ad Siro/ zam	109	Lantgrauij actiones de pace cū Mau ritio	150
Iodocus Gruningus Cæsarianis præ/ fectus	169	Lantgrauij literae ad Norimbergēses interceptae	116
Iodocus Rosebergus	51	Lantgrauij oratio de expugnatione castrorum	83
Isara amnis	70	Lantgrauio que leges pacis prescri ptae à Cæsare	174.196
Isenacum urbs	137	Lauginge deditio	99.127
Isna	7	Lauginge situs	125.126
Isnensium deditio	165	Laugingā in castra redit Cæsar	134
Italus captus	84	E	
Itali in agro Wuirtembergensi ad pau citatem redacti	156	Lau/	
Italorū clamor, Imperio, Imperio	117		
Italorum crudelitas in Neoburgenses			
101. in cursiones in agrum Norlin/			

I N D E X.

Lauphainum oppidū captum à Ma/		Mantuanam ad Conciliū uenire cur ne-	
dracio	129	garint Smalcaldici	20
Lazarus Surenudius	194	Marchio Brandenburgensis	36.
leges pacis Lantgrauio datæ	174	eiusdem res feliciter gestæ ad Hor/	
Lindania	7	burgum	115
Lindanienses in fidem Cæsaris acce-		Maria Ferdinandi R. cui nupsit	43
pti	167	Marienburgum	118
Linxa	82	Maignanus	52.102.105.166
Lipsiæ obsidio & defensio	165	Martiana sylua	70
Lipsiam cur euocatus Hesus	195	Martini Guzmanni laudes, et legatio	
literæ in Vuolsenbuteli repertæ	27	ad Cæsarem	102.
Lochanus saltus	185	Marxamum	103
Lotharingæ rusticorum tumultus	4	Mathæus Langemantelus	51
Louaniensium Theologorum decreta		Mauritius 21.41.179.180. Hesi ge-	
à Cæsare approbata	73	ner	33
Lubecenses 174. eorundem excusa-		Mauritius sua repetit in Saxonia.	95
tio Smalcaldicis exhibita	11	Mauritius quomodo in amicitiam Cæ-	
Lubecensium legatio ad Cæsare	208	saris discesserit	69
Luca ciuitas	26	Mauritius quæ proposuerit Ordini-	
Ludouicus ab Abilu	62.79	bis 119. quomodo in odium Germa-	
Ludouicus Bavarus	21	niæ incurrerit	137
Ludouicus Comes Helfensteinus sup/		Mauritius septemuirali splendore de-	
plio affectus à rusticis	3	coratus, qualem se præstiterit subdi-	
Ludouicus Comes Oetingensis	76.111	tis	198
Ludouicus Frauenburgus	158	Mauritij acta cum Hesso in arce Ha-	
Luneburgensis dux	7	lensi	203
Luneburgenses	12	Mauritij & Electoris similtas unde	
Luppenfis comes	169	orta	26.27
Lutherus à Cæsare proscriptus	1	Mauritij & Ferdinandi colloquiū	68
Lutheri doctrina ecclesiã esse quas/		Mauritij literæ ad Hessum	121.196.
satam	1	ad Electorem, de statu Saxonie	136
Lutheri exilium	1.2	ad Ioannē Guilielmū. ibidē, &	137
Lutherani confoderati	31	Mauritij res gestæ in Saxonia	118
Lycus Fl.	63.104	Mauritij responsio Lantgrauio data	
	M	de pace	150
Madrucius	113.156	in Mauritium quæ dixerit Elector, ad	
Magdeburgum	11	Ordines eius	163.164
Magdeburgensis episcopa quatenus		Mauritianis armis Cæsar pulsus	208
Saxoni dedita	166	Maximilianus Austriacus	76.113
Mantua Cœcilio designata 15. cur	20	Maximilianus Buranus exercitum col-	
		ligis	

I N D E X.

ligit	43.80	burgensi pulsus	199
Mechlinia 206. captiuitate H.ßi		Nicolaus Minquitiuſ legatus	176
clara	208	Nicolaus Petilianus	75
Mediolanum	206	Nicolaus Plumbinus	75
Mogelburgenſis dux ad foedus Smal-		Nobilium caſtella uaſtata ab Hiſpa-	
caldicum ſolicitatus	11	nis	115
Melanchton	10.24	Norgouia	76
Memminga	7	Norimberga	7.4.4
Memmingis quæta pecunie uis impe-		Norimberga conuentus	8
rata	165	Norimberga defectio à foedere	12
Mendoza Hiſpanus legatus ad con-		Norimberga quomodo exceptus Ce-	
foederatos	170	ſar	177
Michaelis mons ad Vlmam	127	Norimberga ſenatus Ordinum	2
militium murmur	113.114.	Norimbergenses 82. eorundem au-	
Miltenburgum	81	xilia Ceſari contra cõfoederatos ex-	
Minda oppidum	169	hibita	55
Mindenſes	11	Norimbergenses fruſtra ad foedus ſo-	
Miſenum ab Electore captum	179	licitati	69
Miſnenſium ordinum conuentus	118	Norimbergensium legati	6
Mœtus fluuius	159	Norlinga	7.4.4.105.139.173
Moguntinus episcopus 21. quantam		Norlingenſis ager ab Italis & Hiſpa-	
pecunie uim ſoluerit Saxoni	148	nis uaſtatus	115
Moguntini legatio ad Smalcaldicos	12	Norlingenses petunt auxilium ab Heſſo	
Moguntinenſes	160	111. qua ratione pacem à Ceſare pe-	
Monhaimum	104.107.108	tierint	140
Morau	177	Norlingensium defectio	148
Mofella fluuius	80	Northheimum	33
Mulbergum	180	Northemenſes	11
N		Nouum forum	82.95
N Arcuſtoma oſtium Danubij	62	Nuenarius	12
Naffelfelsum	77	Numburgum Ceſar profectus	205
Nauis à Ceſare cur in Germaniam		Numburgenſis episcopa.	199
miſſus	36.47.165	Numen in omni re dominari	88
Neapolis	206	O	
Neapolitanorum aduentus in caſtra		Octauius Farnesius	73.93.117
Ceſaris cum magna ui pecunie	143	Oenus fluuius	60
Neoburgum 95. Ceſari deditum 98		Ocnopons	60
Neoburgi oppidi ſitus	68.100.101	Oetinge in arce dedito	116
Neſtadium	76	Oetingenſium Comitum arx	148. Ce
Nicolaus Amſtorſius episcopa Num,		ſari deditur	149

I N D E X.

Ordinis Germanici Magister exerci-	in castris Caesaris	124.
tum Caesari colligit	Pomeranorum dux	124. ad foedus
Ordinum literæ ad Saxonem & Hesi-	Smalcaldicum sollicitatus	11
sum	Pomeranorum duces in foedus Smal-	
Osnaburgum	caldicum recepti	17.
Othëricus 102, fœderi Smalcaldico	Ponticum Istri ostium	62
adscriptus	Pontifex captus, & in Hispaniam	
P	missus	51
P Acis conditiones Electori capto	Pontificis & Caesaris foedus	53
date 192. in è Lantgrauio 196.	Pontificis literæ ad Helucios	55. 72.
Vuirtenbergensi	122. item ad Caesarem stomachi ple-	
Paganorum pax cum Tigurinis	ne	31
Palatinus quomodo ueniam orauerit	Pontificis legatio quomodo à Smalcal-	
à Cesare	dicis accepta	20
Palatinus Smalcaldicis adscriptus	Pontificis odium in Germanos	51
44	Pontificis Rom. gaudium ob uictoriã	
Palatini acta inter Caesarem & cons-	Caesaris	206. 207
fœderatos	Pontificij legati acta in Germania	14
Palatini legati ad Caesarem missi	Pontificiæ copiæ recedunt	60
44.	Pontificium diploma de edicto concil-	
item ad Smalcaldicos	lio	18
Paschales feriæ celebratæ à Cesare	præconia de Caesaris foelicitate	190
Aegræ	prælium	186. 187
Paulus Fagius	Pragenses 176. arma ferro in Electo-	
Paulus Viuellius	rem recusant 166. iussi ab armis ab-	
pecunia hostium à Burano intercepta	stinere quid responderint	177
96	Pragensis nobilitas	171
Petersheimû clade rusticorû clarû	Pragenſe concilium	175
4	Priccia oppidum	175
Petrus Guzmanus	proscriptionis forma	64
Petrus Paulus Veygerius legatus Pon-	Protestantes	5. 43
tificis	Smalcaldicæ conueniunt	18
Petrus Strozæ Florentinus	Protestantium acta in colloquio Ra-	
Peuces Danubij ostium	tisbonensi	25
Phiferus seditiosus	Prusiæ dux cur ad foedus Smalcaldic-	
Philibertus dux Allobrogum	cum non admissus	21
Philippus Brunswicensis	Prussorum respub. forma & religio	
Philippus Lanoius	mutata	5
Philippus Lantgrauius Hesiæ	Pseudostoma Danubij ostium	62
64. 162	Pyrrhus Columna	70
pistorum famuli		
podagra laborat Caesar		
111. 112. 174.		
Rolonorum rex 121. eiusdem legati		

I N D E X.

Q		
Q Vinq; Pagorum et Tigrinorum		Saxo Elector 7.112.145.168
pax	13	Saxo quibus uerbis interpellatus secrete ab Heldo 19
R		Saxo & Hessus à Casare proscripti 64.
R Aina à Schertelo occupata	78	Saxo & Lantgravius uelut in triumpho ducti 208
R Aina oppidi situs	68	Saxonis captiui maior F. quomodo à Casare acceptus 207
R aineses se Casari dedunt	103	Saxonis discessus ex Sueuia 148
R atisbona frumentis & armis euacuata	82.83	Saxonis Electoris literæ ad Ordines Mauritanos 161
R atisbonæ comitia 2. ibidem conuentus doctorum	24.36.41	Saxonis Electoris mors 14.
R atisbonæ quomodo se ad bellum instruxerit Casar	54	Saxonis, Hessi, & aliorum fœderis occasio 6
R atisbonense colloquium	24	Saxonis & Hessi literæ ad Casarem 57
R auesburgenses in fœdus Smalcaldicum Vuormaciæ adscripti	40	Saxonis literæ ad Argentinenses 169
R auesburgensium deditio	165	Saxonis res in discrimine 135.136
R auesburgensibus quæ minatus sit Casar	58	ad Saxonem in castra quæ literæ datæ ab Ordinibus 120
R ecrodus	76.193	Saxonia à Bohemis inuitis bello peritæ 124.125
R einardus Comes Solmensis	36.76	Saxonicum bellum 173
R eligionis quatenus mentio facta in petitionibus pacis. 165. eidem mortem preoptat Elector	192	Schachtus dux 78
R ensie uallis	126	Scamburgius Comes 52.81.117.156.
R ingrauius	193	eiusdem oratio 95.96
R ipenburgus	76.81	Schaffhusiani 85.109.
R itisbergum arx	169	Schertelus 61. cur incusatus 103.
R ochlicia quib. reb. gestis clara	172	in exilium uoluntarium proficiscitur 168 ad intercipiendos com meatus ubi confedisse dictus 134
R oma à Germanis capta	51	Scherteli fuga 127. res gestæ 60. 167.
R otenburgum	44	Schneburgi à Mauritio captum 137
R otenburgenses quomodo Casarem exceperint	149	Schnepfius 10
rusticorum tumultus causa	3	Schola Wuittenbergensis 198.
R uteliga	7	Schorendorsum arx 158
S		Schrekenburgum 118
S Abellus	93	selopetariorum interitus 133
S alsburgensis episcopus	21	
S anctum fœdus quod dictum	22	
S andæus	166	

I N D E X.

Sebastianus Bessererus	51		
Sebastianus Curtius	117		
Sebastianus Schertelus	35.51.126.iii		
de Schertelus			
Sebastianus Vucitemullus, dux exerci-			
citus	125		
segetes circa Ratisbonam demetere			
iubet Caesar	63		
Sforcia Palaucinus	75		
Sibylla Electoris uxor ueniam erro-			
ris petit à Cesare	194		
Sigismundus Caesar	21		
Silesia	125		
simulachra diuorum debellata à Ti-			
gurinis	2		
Smalcaldie conuentus	8.10.16		
Smalcaldici confederati	10.43		
Smalcaldicorum responsa legato Cæ-			
saris de concilio data	20		
Sol obscurus & tristis	181		
Sonthemum uicus	127		
Spedius	40		
Spuellus dux	156		
Spiræ colloquium Cesaris & Hesi-			
bitum	38		
Spiræ senatus Ordinum	2		
Spiræ Comitia	5.7.26.28		
Spireostoma osium Danubij	62		
Stenbruccum arx dedita	32		
stipendia	107		
Stroze animus beneuolus in Germa-			
nos	109		
Sturmius	5		
Suantzeburgius Comes	81		
Sueuicæ ciuitatum copie diuisiæ bisu-			
riam	51		
Sueuorum rusticorum tumultus	3		
Sunthainum incensum	131		
Sylua inter castra Cesaris & ho-			
sium	104		
			T
			T Eutonice militie magister 117
			T heologorū cōuentus & acta 23
			Thomas Campegius legatus Pontifi-
			cius 23
			Thomas Morus securi percussus 15
			Thome Maueri seditio 4. exitus 5
			Thumsernus 174.193.194
			Tiguri religio mutata 4
			Tigurinus conuentus 2
			Tigurini 85.86.109
			Tigurinorum disidium cum Quinq;
			Pagis 13
			Tilingæ situs 125
			Tilingensium deditio 126
			Torga capta 190
			tormenta Germaniæ quomodo distri-
			buerit Caesar 206
			Tornouij Cardinalis artes 109
			Tridentum cōcilio delectum à Papa.
			ab alijs non receptum 26.27
			Trucesius Sueuici fœderis dux con-
			tra rusticos 4
			Tubingia 80
			Tuela arx 152
			Turca in Austriam irruptio 13
			Turcicum bellum 29
			Turingorum societas cum Hasso 10
			V
			V Dalricus princeps 52
			V dalricho Wuirtembergensi que
			scripserit Caesar 151
			eius literæ ad Casarem 152
			V dalrichus Wuirtembergensis quomo-
			do pacem impetrauerit 157
			Vendinga 95.105. eiusdem de-
			ditio 110
			Vergerius ad Casarem missus 17
			Vergerij acta de concilio apud Saxo-
			nem 15
			Veterem

I N D E X.

Veterem Nervā missus in custodiam	cum receptus	17.50	
Lantgravius	208	Vuirtenbergensis dux ueniam petit à	
Virgines ab Italis uitate	102	Cesare	173
Vitellus	93	Vuirtenbergensis dux literis Cesaris	
Vlma	7.139.147	sollicitatus	47
Vlman conuentus indictus	193	Vuirtenbergensis ager ab Italis uastatus	131.156. item à rusticis 3.4
ab Vlma cur discesserit Cesar	128.	Vuirtenbergensis agri fertilitas	14.7
129		Vuirtenbergenses milites 51. rustici	
Vlmēsis cōuētus peste dissipatus	199	bellicosī	135
Vlmenses 109. quomodo pacē in/		Vuisseburgum	7
petrauerint à Cesare 155. quomo/		Vuittenberga 124.137. caput Saxo/	
do exceperint Cesarem	167	niae 102. munita 181. obsessa 190	
Vlmenſium exercitus	50	Vuittenberga quaedā in ecclesia mu/	
Vlmēſib. Heluetij in auxiliū miſi	127	tata, exulante Luthero	2
Vlmenſes eccleſiæ per Bucerum re/		Vuittenbergam uisit Cesar	194
formata	12	Vuolſebutelum obſeſſum & captum	
Voerlandiæ ſitus et uastiatio per Huſ/		27.33. ſolo æquatum	56
ſaros	137	Vuolſſius Abſtemius	56
Volratus Manſſeltius	76.173	Vuolfgangus Anbaldus	76
Vinaria	124	Vuolfgangus Brunſuiceniſis	76
Vuicſelſum oppidum	197	Vuolfgangus Crucius	185
Vuerniza	111	Vuormaciæ concilium 31. cōuentus	
Vuimpinus theologus	10	ob cauſam Lutheri	1.23
Vuinfemium	7	Vuormaciēſes	160
Vuinfpergum opp. à rusticis captum			
3. incenſum	4	Z	
Vuirciburgiſis epiſcopus	63	Zuicauia à Mauritio capta	137
Vuirtenbergeniſis in foedus Smalcaldi		Zuinglius	4.13

F I N I S.

1849827

ocn 57234580

I N D E X

... .. 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200

I N D E X